

# Шарқ юлдузи

Адабий-бадиий, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

## ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Сайид  
Муҳаммад Али  
Кенгесбой Каримов  
Иқбол Мирзо  
Қаҳрамон Қуронбоев  
Минҳожиддин Мирзо  
Сайфиддин Рағиддинов  
Фармон Тошев  
Исајон Султон

Хайриддин Султонов  
Махмуд Тоир  
Гулистон Матёқубова  
Шерзод Ирзоев  
Нурбой Жабборов  
Кавсар Турдиева  
Шухрат Маткарим  
Адҳамбек Алимбеков  
Нибуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Диляром Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Дилфузा Қўзиева



## УШБУ СОНДА:

ЖАЗМ

Гулистан МАТЁКУБОВА



ОНАЖОННИМ ~ КҰМРИ КҰШИМ...

Гар уйимнинг дарчасида,  
Үтирса икки қумри.  
Қайтди дейман барчамизга,  
Отам ва онам руҳи.

Онажоним – қумри қушим,  
Беозорим үзингиз.  
Бугун сизга талпинади,  
Сиздан қарздор қизингиз.

ПАХЛИЛ

Рухсора ТҮЛАБОЕВА



ХИКОЯЛАРДА ҚАХРАМОНЛАР  
ПСИХОЛОГИЗМИ

Хикоя давомида Бозирган чавандозни англамаган ва чавандоз үзини англата олмаган образлар бирма-бир тасвирлаб ўтилади. Пировардида, чавандоз яна қалби билан ёлғиз қолади. Фикримизча, образ сифатида чавандоз жуда ўринли танланған. Зоро, умр бўйи иззат-эътиборда яшаган қаҳрамон умрининг сўнгигача эътибор ва иззатда бўлишни исташи – ниҳоятда табиий. Шунингдек, кекса чавандознинг кўнгил майлини ўғли ёки келининг айта олмаслиги, буни фарзандлари ҳам үзларича билмай юриши айни дамда қаҳрамоннинг ички кечинмалари, психологизмининг юзага чиқишига асос бўлган.

ЖАЗМ

Исройл СУБХОНИЙ



МЕН СЕНИ ТАНИИМАН ҲАЁЛЧАН БОЛА

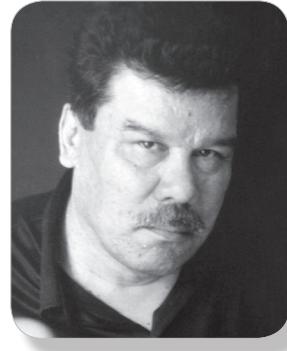
Камтарлик – паст кетиш дегани эмас,  
Кибр – юксакликдан қилмас далолат.  
Шу жүн ҳақиқатни кўпчилик билмас,  
Рўй берар ҳамиша тескари ҳолат:  
Зинага чиққанда эгилар одам,  
Қомати керилар пастга тушган дам.

## Тимур ПҮЛАТОВ

НӘСР

ХОРДАЙИ КИЗ

Баҳор ва ёзда бу ерда кекса чўпон яшарди. Камилла горда қолишига карор қилган куни, чўпон қищдан кейин қўйларини хайдаб бу ерга энди кўчиб келган пайтига тўғри келади. Чўпон тўшак учун бир қучоқ пичан билан горга киради, Камилла бегона одамни кўриб, горнинг юқори тор қабатига қараб кочади. Чўпон ҳеч нарса демасдан, кочоқни безовта қилмаслик учун ташкарида, қўйлари олдида тунашга карор қиласди. У киз ёлғизликтан зерисса, ўзи унинг олдига келиб, эчкиларни боқишига ёрдам беради деган қарорга келади. Камилла эса кун бўйи уни кўркув билан кутади, лекин чўпон қўйларни олиб далага, ундан узокроққа жўнайди. Кечки овқат вақти яна ғор атрофидаги тандасига қайтганда қочоқни эслайди ва уни ризо қилиш учун эчкининг бўйнига кўй пишловини боғлаб, жони-вони ғорга киритади.



## Абдурасул ЖУМАҚҰЛОВ

НӘЗМ

СИР КҮН

Яхши бўлар бир кун ҳаммаси,  
бизлар баҳтли яшаймиз, ишон.  
Ҳамма ҳавас қиласди агар  
маломатга бўлмасак нишон.

Орзулардай яшаб билардик,  
завол нима сезмаса ҳеч ким.  
Заминдаги само гулларин,  
топтамаса, узмаса ҳеч ким!..



## Шоҳруҳ АБДУРАСУЛОВ

ТАДЖИКОЛӢ

ЭРКИН АҶЗАМ ДРАМАЛАРИДА ШАҲС ВА  
ЖАМИИЛӢ ТАЛКИНИ

“Фаррош кампирнинг туши” – айни фикримизни тасдиқловчи асарлардан бири. Пьесанинг жанри хусусида муаллифимиз тузукроқ гап айтмайди: яъни, “драма” ё “комедия”, дея ҳукм ўқимайди, “Бошига кулфат тушган бир бекорчихона ҳангомаси, икки қисм – бир талай дийдиёдан иборат” асар, тамом-вассалом! Кейин, драмага хос анъанавий саҳна, кўриниш деган тушунчалар ҳам йўқ: икки қисм, дийдиёнинг бошланиши, етти-та дийдиё ва ўша дийдиёларнинг интиҳоси – бори шу! Бу қандоқ пьеса бўлди?! Биз ёдлаган драматургиянинг “олтин қоидалари”га тўғри келмаяпти-ку!





**Гулистан  
МАТЁҚУБОВА**

## Она жоним – құмри құшим...

*Достон*



Олтинланди зумрад япроқлар,  
Салқын ҳаво кирди боғларга.  
Уфқа интилгандай йироқлар,  
Сукут қуяр сўлим чоғларга.

Тонг сахардан дарчам олдида,  
Чуғурлашар кулранг жуфт қумри.  
Хаёлларим тиниб қолдида,  
Қайтди гүё болалик умрим...

Кенг ҳовлимиз мевалар пишган,  
Анор тарс-тарс ёрилиб туарар.  
Нашватилар ҳам ерга тушган,  
Намхуш шамол айланиб юрар.

...Бир қўлида чеълакни тутиб,  
Елкасига ташлаб рўмолин.  
Онам тонгдан қуёшни кутиб,  
Шошилади, бизда хаёли...

Тезроқ бориб сигирни соғса,  
Сутга тўлиб қайнаса қозон.  
Она жоним, боқарди боғга,  
Тўрт томонга тўларди хазон.

---

**Гулистан МАТЁҚУБОВА** – Қорақалпогистон ҳалқ шоури. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1948 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. Унинг “Ҳаяжоннинг етти ранги”, “Ойдин остана”, “Севиб қолсин”, “Дарёга ботаётган қуёши”, “Излаганларим”, “Ойбалдоқ”, “Мұхаббат юрти” номли китоблари нашар қилинган.

Япроқларин түқарди олма,  
Тут шохлари титрар беомон.  
“Болам, сут ич, тур дарсдан қолма”,  
Мехрин сутга қўшар онажон...

Ўзи емас, ичмас, кийинмас,  
Бизга тутар тонг саҳар ризқин.  
Онам учун икки қумримас,  
Биз олтovлон қилардик қий-чув...

Икки қумри дарчам олдида,  
Чўқалашар кулранг патларин.  
Онам чарчаб қўл толдида,  
Эсга тушди ёшлиқ пайтларим...

\* \* \*

Яна келди ҳазонрезги куз,  
Яна ерга тўшалар япроқ.  
Қайга шошар ёлғиз оёқ из,  
Кичик кулба, ўнинчи чироқ...

Китоб ўқир эдим, эгилиб,  
Сарғаярди чироқ шишиаси.  
“Уч илдиз” бетлари титилиб,  
Кенгајарди кўнгил қўчаси...

Ухламайди онам бояқиши,  
Кўйлагимнинг ямоғин тикар.  
Куни бўйи тугамайди иш,  
Энди меҳрин кўйлакка тўкар.

Онажоним, хокисоргинам,  
Кўп эслайман меҳнатларингиз.  
Онажоним, сиз бедоргинам,  
Кўрмадингиз роҳатларимиз.

Отам ишдан қайтишин кутиб,  
Ўтга қўярдингиз қўмғонни.  
Сувни қайта-қайта иситиб,  
Очиб қўярдингиз айвонни.

Пештоқида қалдирғочлар бор,  
Учиб, қўниб чуғурлашарди.  
Отам келар чарчаб bemадор,  
Онам сокин суҳбатлашарди.

Сүхбатларда, бизлар бор эдик,  
Тартиб, мактаб, баҳоларимиз.  
Дастурхонда чой тайёр эди,  
Айтиларди хатоларимиз.

Онажоним йўқдан бор қилиб,  
Тегирмонда тортар эди дон.  
Отам не айтса тайёр қилиб,  
Бўш турмасди ғариб дастурхон.

Онажоним ҳаммасига сиз,  
Меҳр билан берардингиз жон.  
Тўхтамасди қозонда жиз-биз,  
Оиламиз – баҳтли хонадон.

Отам темир тутган қўлларни,  
Сиз авайлаб, ардоқлардингиз.  
Кутардингиз чиқиб йўлларин,  
Мушқулларда йироқлардингиз.

Айтмасдингиз етар етмасни,  
Не бор бўлса оширадингиз.  
Ичингизда қайнаган дардни,  
Азобларни яширадингиз.

Чидардингиз ҳаётнинг барча,  
Ачифидан то заҳарига.  
Баъзан кўнгил тўлиб кетганда,  
Йиғлардингиз тонг-саҳарига.

Энди, бугун эслайман она,  
Кўзёшингиз яширганингиз.  
Ҳаммамизга бўлиб парвона,  
Яхисини оширганингиз.

Отам меҳри дарёдай эди,  
Ҳеч бўшамас эди меҳнатдан.  
Элнинг иззат-хурматин кўрди,  
Яхшилиги ва иноятдан.

Етар эди ҳаммага меҳри,  
Имон-эътиқодида маҳкам.  
Онажоним, шунинг учун ҳам,  
Ҳаётингиз бўлган мукаррам.

\* \* \*

Онажон сиз оиласынан,  
Мендең түнгіч фарзанд экансиз.  
Уруш бошланмасидан олдин,  
Турмушнинг кўп жабрин кўргансиз.

Эшитганман барин отамдан,  
Сўзлаб берган оиласынни.  
Репрессия йиллари оғир,  
Азобларин кўрганингизни.

Пахта заводидан бобомни,  
Бирдан олиб кетганларини.  
Айбиз айбдор бўлиб, тушунмай,  
Терговлардан ўтганларини.

Руснинг совук ўрмонларида,  
Чеккан азоб-уқубатларин.  
Қатағонлик замонларида,  
Кўрган дарду машаққатларин...

Отам фронтдан қайтган йили,  
Сизни кўриб ёқтириб қолган.  
Нафақат сиз, оиласынни,  
Мехр билан бағрига олган.

Сингиллару иниларингиз,  
Ўтган отам химоясига.  
Барингизни авайлаб-асраб,  
Ардоқлаган меҳр соясида.

Темир тутган қўли отамнинг,  
Бўлган сизлар учун бошпана.  
Бирга яшаб бобом келгунча,  
Тор уйингиз гўё кошона.

\* \* \*

Онажоним, эсимга тушар,  
Дарё бўйларига борганмиз.  
Менинг тоғам шу уйда яшар,  
Деб, ғариб бир уйга кирганмиз.

Оппоқ соқоллари ярашган,  
Отахоннинг нурли юзлари.  
Ҳамон, ҳамон унотолмайман,  
Дарё бўйидаги изларни.

Томигача күм босиб кетган,  
Эшигидан зўрға кирганмиз.  
Сиз келтирган емишларни биз,  
Дастурхонга аста қўйганмиз.

Онам унинг ёлғизлигини,  
Сўзлар эди кўзда ёш билан.  
“Оллоҳ тоғам ёнида доим”,  
Деб айтарди бизларга онам.

Бу сўзларнинг маъносига мен,  
Тушунмасдим, қайдам, ким билар?  
Гар эсласам ёлғиз тогани,  
Энди кўзларимга ёш келар...

\* \* \*

Мустабидлик йилларида биз,  
Йироқ бўлиб ўсдик Қуръондан.  
Дин бу афюн деб ўргатдилар,  
Эътиқод йўқ эди инсонда.

Тоға давр қурбони бўлган,  
Онам тушунтиrolмаса ҳам.  
Икки кўзи ёшларга тўлган,  
Тоғасини авайлаб маҳкам.

Онажоним ҳар нон ёпганда,  
Тоғангга деб қўяр икки нон.  
Баъзан қанд, курс кийим топганда,  
Шошиларди кум кулба томон.

Бориб тоға кўнглин оларди,  
Дуолардан яшнарди юзи.  
Ҳикматлари эсда қоларди,  
Дерди, “Бахтли бўлар шу қизинг”...

Дами ўткир дердилар уни,  
Дуосини оларди кўплар.  
Қумлар босиб турган шу уйни,  
Унутмасман, хотирам йўқлар...

\* \* \*

Онажоним, сир тўла борлик,  
Жавобини топмасман ҳамон.  
Куриб қолса сув оқсан ариқ,  
Дарров кўмиб ташлайди инсон.

Сутдай оппоқ сувлар оқизган,  
Йўқмиди шу ариқ қудрати.  
Ҳар гиёхга ҳаёт энгизган,  
Дараҳтларда қолган ҳикмати.

Куриб қолса мевали дараҳт,  
Кесиб, чопиб олиб ташларлар.  
Мева тўла тўкин ўтган вақт,  
Ҳар лаҳзасин унутиб яшарлар.

Шу ариқни яна тўлдириб,  
Сув оқизиб қўйса бўларди.  
Ё қуриган дараҳтни олиб,  
Бошқасини экса бўларди.

Йиллар ўтиб тузган рўзғоринг,  
Тўрда безаб турган ашёлар.  
Булар эски, замон ўзгарди,  
Деб чеккага олиб ташларлар.

Мен-чун булар ҳаммаси азиз,  
Одам умри яшнаб тургандай.  
Улар умр хотиралари,  
Улар билан юрак ургандай.

Бундай ўйлаб қараса одам,  
Кунлар оқиб кетар дарёдай.  
Лек қўксингни ёритар хуррам,  
Бахтли дамлар нурли зиёдай.

Гоҳо зулмат қора тун бўлиб,  
Хаёллардан адаштиради.  
Гоҳо ярим, гоҳ бутун бўлиб,  
Саволларни қалаштиради.

Наҳот инсон тинган ариқдай,  
Ё қуриган дараҳтдай бўлса.  
Соя беролмаса, зориқмай,  
Ковжираса, куриса, сўлса!

## Гулистан МАТЁҚУБОВА

Онажоним анхор эдингиз,  
Бизлар сизнинг ирмоқларингиз.  
Онажоним чинор эдингиз,  
Бизлар сизнинг япроқларингиз.

Мана бугун түнгич қизингиз,  
Сизнинг ёшингиздан ҳам ўтди.  
Лекин сўнмади юлдузингиз,  
Неварадалар қўпайиб кетди.

Адашаман сонларин санаб,  
Чеварангиз, эварангизни.  
Оллоҳ барин бергандир синааб,  
Ҳамда яхши кўргандир сизни.

Болам дейман қуйиб, ёнаман,  
Чунки она, бувиман ўзим.  
Аммо сизни қўп соғинаман,  
Сиз қолдирган йўлларда қўзим.

Ёнингизга кетгим келади,  
Кўзёшларим артиб қўйсангиз.  
Сен ношукр бўлма қизим деб,  
Мен нодонга айтиб қўйсангиз!

\* \* \*

Эрта сахар, атроф салкин,  
Қушлар тинмай чуғурлар.  
Қуёш чикар атроф сокин,  
Шабадалар шовуллар.

Неварам дер: “Қуёш чиқди,  
Энди кетмайди буви”.  
Юзларимдан ўпиб-кулиб,  
Қуёш ботмайди дейди.

\* \* \*

Тонгда уйку ўчиб кетар,  
Кўкда кулар юлдузлар.  
Узоқларда шарпа кезар,  
Қайларга бошлар излар.

Онажоним рўмолингиз,  
Бошларимга тортаман.  
Олиб кетар хаёлингиз,  
Хаёл юкин ортаман.

Хаёлларим оғир-оғир,  
Юрагим кўтаролмас.  
Бу умрга шерик тақдир,  
Бу йўллардан ўтолмас.

Дуога кўл очганимда,  
Рўмол юзим силайди.  
Оллоҳимдан паноҳ истаб,  
Узоқ умр тилайди.

Онажоним жойнамозда,  
Кўнглингиз кулиб турар.  
Ғойибдан келган сасга,  
Дуоларим жўр бўлар.

Онажоним рўмолингиз,  
Четларида гуллар бор.  
Мовий рангли нақшларида,  
Менга очик йўллар бор.

Юз ёшларга қадам қўйган,  
Умрингизга мен қурбон.  
Сиз йўқсизу, оқ рўмолингиз,  
Мени авайлар ҳамон.

Ҳамон гўё насиҳатлар,  
Тўкилар ифоридан.  
Рўмолингиз тавоб қилиб,  
Ўпаман тўрт ёнидан.

Шу рўмолга сўнгги дамда,  
Термилган эди отам.  
Бир учидан маҳкам тутиб,  
Йиғлаган эди отам.

Ўзи кетди, чангалида,  
Рўмолнинг учи қолди.  
Унинг оппоқ рангларида,  
Отамнинг кучи қолди.

Сўнгра ушбу оқ рўмолни,  
Менга совға қилдингиз.  
Умр бўйи уни тавоб,  
Қилишимни билдингиз.

## Гулистан МАТЁҚУБОВА

Бугун энди ҳаёт ўтиб,  
Сүнгти нафас қолган дам.  
Бошларимда порлаб турар,  
Мен намоз ўқиган дам.

Сингилларим ҳавас қилар,  
Оппоқ рўмолингизга.  
Шу рўмодла кетсам дейман,  
Сўнгти дам ёнингизга.

Онажоним, жонларингиз,  
Бериб ҳар биримизга.  
Улашдингиз меҳрингиз,  
Нур қилиб умримизга.

Сиз яшайсиз жонларимиз,  
Жон бўлиб парчасига.  
Рухларингиз қумри бўлиб,  
Сайрайди барчамизга.

Гар уйимнинг дарчасида,  
Ўтиrsa икки қумри.  
Қайтди дейман барчамизга,  
Отам ва онам руҳи.

Онажоним – қумри қушим,  
Беозорим ўзингиз.  
Бугун сизга талпинади,  
Сиздан қарздор қизингиз.

Умрингизнинг поёни йўқ,  
У мангалик дараги.  
Сиз қолдирган авлодингиз,  
Тақдирингиз эртаги.

Бири сиздай сулув бўлса,  
Бири кўнглин кири йўқ.  
Бири дарёлардай тўлса,  
Бирин баҳтдан кўнгли тўқ.

Жонларимиз ичидағи,  
Бир жондирсиз онажон.  
Сиз фарзандлик бурчидағи,  
Имондирсиз онажон.

\* \* \*

Сизга деган қаломларим,  
Ёзсам адо бўлмагай.  
Бу дунёга бир келдингиз,  
Хеч ким сиздай келмагай.

Оналар кўп, мунисгина,  
Мехрлари зиёда.  
Лекин менинг онам бошқа,  
Ўхшалий йўқ дунёда.

Онажоним Сизга лойик,  
Гаплар ҳам топилмайди.  
Ёпилса ҳам ушбу дафтар,  
Дил дафтар ёпилмайди.

Сизга борар йўллар қатор,  
Четларида гуллар бор.  
Онажоним, бахти очик,  
Изда ўғил-қизлар бор.

Мени кутинг чин дунёда,  
Оллоҳ раҳмати билан.  
Сиз қолдирган ҳар зиёда,  
Ҳаёт порлар мукаррам.

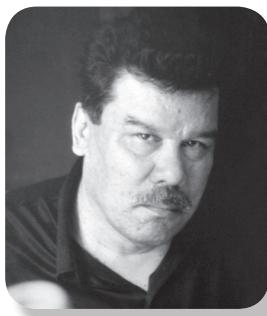
Қолар юрган йўлингизда,  
Муқаддас изларингиз.  
Жонингизни бериб кетган,  
Ўғилу, қизларингиз.

\* \* \*

Онажоним, сиз томонга интилсам ҳам баъзида,  
Ҳаёт ҳикматлари гўзал, юбормайди сиз ёқقا.  
Гоҳо қушлар чуғурлашар, гоҳо шамол шивирлар,  
Гоҳ тўрт ёнда гуллар ранги, товланар минг бўёқда.

...Кун ботар чоғ, қуёш ботиб кетар экан уфққа,  
Бир томчи ёш совуқ тортиб қўлларимга тушади.  
Неварачам юзим силаб ҳайрон боқар юзимга,  
Буви нега йиглайсиз, деб юрагим эзади.

“Умрим каби қуёш ботар умр ўтиб битмоқда,  
Болажоним шом қуёши каби сўниб бораман,  
Бор йўғимни у дунёга, онам томон элтмоқда...”  
Дейман – сўнгра яна ўзим ўйларимда қоламан.



## ФОРДАГИ ҚИЗ

*Хикоя*

**Темур  
ПҮЛАТОВ**

**Р**ождество араfasидаги тунда Эстер кампир күпдан бери иситилмаган хонасида тинчгина жон таслим қилди. Бу ғуссаны қўшниларнинг айримларигина ҳис эта билдилар, мен эса Эстернинг қизи Камилла ҳам олислардан дафн маросимига келаётганини эшитиб, қаттиқ ҳаяжонда эдим.

Қабристон панжараси ортида яширганча эндингина дўмпайган қабр устида энгашган ўттиз ёшлардаги, гўзал, бироқ аллақачон бироз тўлишган Камиллани қузатарканман, унинг бутун борлиғида хотиржамлик ва ҳаётдан мамнунлик акс этганлигини кўриб турадим.

Тобутни олиб келишга ҳамроҳ бўлган икки-уч чол жўнаб кетгач, Камилла қабристон қоровулини чақириб, унга пул узатди:

– Онамни қабрини қаровсиз қолдирмасангиз. Мен эса кетишим керак! Қоровул астойдил бош иргаганча, қабртошни ҳам дархол энг машҳур устага буюртма қилишга ваъда берди. Сўнг сўради:

– Нима дейсиз – мархуманинг суратини тошта ўйдираими?  
– Ҳа, албатта, – топшириқ берди Камилла. – Умр бўйи ибодатдаги хур каби бокирамонанд яшади, шундай экан, сурати муқаддас аёл сифатида муҳрланишга лойиқ.

Қоровул унинг бу гапларидан кейин негадир истеҳзоли илжайиб қўйди ва тезда хайрлашиб, жўнаб кетди.

Камилла қабристон панжараси ортидан чиқаётганда, унинг олдига югуриб борганча ҳаяжонланганимдан тирсагидан шу қадар қаттиқ сикдимки, у инグラб юборди.

– Демак, сиз кар ва соқов эмассиз? – сўрадим ундан гарчи саволим аҳмоқона ва ўринсиз бўлса ҳам.

---

**Темур ПҮЛАТОВ** – 1939 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтини ва Москва Сценаристлар ва режиссёrlар олий курсини тамомлаган. Адабнинг “Бўлак манзилгоҳлар”, “Денгиз кўчманчилари”, “Бухоро хонадони кечмишлари”, “Мулк”, “Кундашунда”, “Гойибининг иккинчи сафари”, “Етти ҳузур-ҳаловат ва қирқ қайғу-алам”, “Тарозий тошибақаси”, “Сузяётган ОвроПисиё” сингари китоблари чоп этилган.

Қизифи, у ўзига келиши биланоқ мени дарҳол таниди ва бироз ҳорғин тарзда деди:

- Сизга нима бўляпти ўзи ва нега бу ерда яшириниб ўтирибсиз?
- Кетаётганингиз ростми?
- Ҳа, икки соатдан кейин жўнайман. Менга бирор такси тутишга ёрдам беринг.

Биз индамай йўлга чиқдик. Мен эса Камилла ҳозирги ҳаётим қандайлигини суриштирмаётганидан хурсанд эдим. Ўта қизиқувчан одам эмасманми, кўпдан бери у билан сухбатлашмоқчи бўлиб юргандим ва бу имкон гарчи бунинг вақти ҳам, жойи ҳам унчалик қулай бўлмасада, келганди. Машиналар бирин-кетин тўхтамасдан ўтиб борар, бунинг устига бўралаб қор ёғаётганди.

Ниҳоят истиҳоламни енгид, ундан сўрадим:

– Эслайсизми, Камилла, форда қандай яшириниб олгандингиз? Мен сизни қандай қилиб тутиб олиб, отангизнинг қўлига топширганим-чи, ёдингиздами? Ўшанда мендан қаттиқ аччиқлангансиз... Кечиринг, – дедим асл хистайғуларимни яширганча бироз ўқтамлик билан.

– Эҳ, жиннивой! – бағрикенглик билан кулиб юборди у. – Тинчлансангизчи, ахир сизни аллақачон кечирганман... Болалиқдаги ўша шўхликларим менга анча қимматга тушди: шу воқеани деб мени оиласдан ажратиши. Шундан кейин на отамни, на онамни кўрмадим... Лекин ҳаммаси ўтиб кетди ва энди мен эрим ва болаларим билан баҳтлиман, ҳозир ҳам улар ёнига етиб олишга шошиб турибман...

Камилла шошганча таксига ўтиаркан, менга қўл силкитди ва биз шу тариқа, назаримда, энди бир умрга хайрлашдик.

Мен ўзимни қўярга жой тополмасдим. Юрагим ачишар, ичим хувуллаб қолгандек эди. Балки шу ҳислар сабабдир шаҳар ташқарисидаги ўша ғорга яна бир бор бориши каби ғалати истак уйгонди.

Қор ёғаётгани ва изғиринга қарамай қоронғи жинкўчалар оралаб, одамлардан яширганча шаҳар ташқарисига, у ердан эса тор сўқмоқ бўйлаб ғор томонга кетдим.

Ортимдан ҳеч ким кузатмаётганига ишонч ҳосил қилгач, ғорга кириб, ўйлимни қўлчироқ билан ёритдим.

Ғорнинг қоқ ўртасидаги кичик қўл ўзидан илиққина буғлар чиқариб турарди; мен бу қўлга ўзимни ювив олгач, ҳар доим ёлғиз ўзим ўтирадиган ғорнинг юқори майдончасига кўтарила бошладим.

Бу ғорга куздан буён келмагандим. Ўтган шу давр мобайнода кўлдан чиқсан буғлар ғор шипида ғаройиб суратлар ҳосил қилганча муз қотган эди. Кўл атрофида эчкilarнинг туёқ излари ҳам, назаримда, илгаригидан камай-иб кетгандай эди.

Шу ерда бироз ўтириб, анча тин олгач, тош девор ёриклари орасидан кўп йиллар муқаддам Камилла мен учун қолдириб кетган ўша мактубни олдим.

“Биламан, сен бироз қўрқокроқсан, лекин чўчима, – деб ёзганди у ўзининг менга таниш болаларча ҳуснihatида. – Агар истасанг, мен билан шу ғорда яшашинг мумкин. Бу ерда биз озод бўламиз, бу жойда ҳеч ким бизга ёлғон

## Темур ПҮЛАТОВ

гапирмайды, бу ерда шафқатсиз ва ёвуз одамлар йүк. Оч қолиб кетишдан күркма: эчки ва қўйлар бизга пишлоқ олиб келади, бургут эса бўйнидаги қопда нон келтиради...

Биз бу ерга хафа қилинган-ўкситилган барча болаларни йигамиз, кел, биламан бу сен учун мушкул эмас...”

Ҳар доимгидек кичкина Камилланинг бу мактубини қайта ўқирканман, ўзимни жуда хотиржам ҳис қилдим, қўлчироқни ўчирдим, қоронғилик ичида қаршимда ўша қизча намоён бўлгандек туюлди.

– Салом, – дедим унга.

Биз бу қиз билан бир кўчада яшар ва бошқа-бошқа: у қизлар, мен эса ўғил болалар синфида бўлсак-да, бир мактабда ўқирдик. Камилла оғир-босиқ ва хаёлпараст қиз эди. Мен каби шумтака ва тиниб-тинчимас боланинг ғирт тескариси. Ва айнан ана шу турфа феъллигимиз бизни бир-биримиздан асло зериктирмасди.

Дарслар тугаши билан биз дарҳол уйга жўнар, қандайдир сира туганмас, сертупроқ ва жазирама жинкўчалар билан борар, йўл-йўлакай бу ғамгин қизалоқни қўлдан келганча кулдиришга ҳаракат қиласдим.

Унга турли фокуслар кўрсатар ва ҳатто қаламни ҳам бус-бутунлигicha ютиб юбориш мен учун арзимас иш эканлигини айтиб, мақтанарадим.

Шундай қиласдим ҳам. Тиқилиб, бўғилиб қолсан-да токи у раҳми келиб ўша қаламни қўлимдан тортиб олмагунча ютишга ҳаракат қиласдим.

Кунларнинг бирида у мендан уйларига балиқ мойи қуийиб ёндириб юбориш қўлимдан келиш-келмаслигини сўраганда, унинг бу бешафқатлигидан лол қолгандим.

Ўша пайт Камилла бироз тоби қочган ва шифокор унга балиқ мойи ичиб туриш кераклигини буюрганди. Бу мойни қабул қилиш шу қадар унинг жонига теккан бўлса керакки, у мойли шишани уйни ёкиб юбориш учун олдимга кўтариб келганди.

Биз ертўла ичига қуриган барг ва қофозларни тахладик. Камилла менинг хатти-ҳаракатларимни жуда диққат билан кузатиб турарди, аммо балиқ мойи ертўлани аччиқ тутунга тўлдириб юборди, холос ва биз нафасимиз қайтганча ташқарига югуриб чиқдик. Кейин яна нима қилишни билмай, зерикканимиздан кинога боришга қарор қиласдик.

Кучукчаси бўлишини орзу қилиб доим шу ҳақда ўйлайверганидан ичикишдан касал бўлиб қолган қизалоқнинг ажойиб оиласи ҳақида қандайдир фильм намойиш этилганди. Ўша қизчанинг онаси ҳам, отаси ҳам қизларини қандай тузатишни билмай, ахийри ўша кучукчани сотиб олади ва кучукча эрталаб қизалоқнинг каравоти тагидан вовуллаб чиқиши билан қизча баҳти-ёрлигидан тузалиб кетади.

Бу фильмда катталарнинг ҳаёти билан боғлиқ яна нималардир ҳам бор эди, аниқ ёдимда йўқ, аммо Камилланинг гапи сира эсимдан чиқмайди:

– Буларнинг ҳаммаси катталар ҳақидаги ёлғон. Мен ишонмайман...

– Э сенинг ўзинг ўз бошингга ўйлаб топгансан буни, жинни, – дедим Камиллага ва у билан баҳслашиб кетдим. Аммо у миқ этмасди: чунки бир айтган гапини қайта такрорлашни ёқтирумасди.

Гарчи Камилланинг фикрига қўшилмасам-да, унинг шу гапидан кейин катталар ҳақида тез-тез ўйладиган бўлиб қолдим. Бир гал дарс пайти ҳадеб питирлаб ўтирган пайтим тасодифан дераза томонга қарадиму, мактаб ҳовлисида Камиллани қўриб қолдим.

У панжарага суюниб турар, йиғлаётганга ўхшарди. Мен ўқитувчидан синфдан чиқиб келишни сўрадим, лекин у рад этди, чидай олмадим, портфелимни олганча, синфхонадан югуриб чиқиб кетдим. Камилла ҳақиқатан ҳам йиғлаётганди. Мен ундан нима бўлганлигини сўрадим, лекин у ўжарлик билан жим турди, кейин бирдан ортига ўгирилиб уйига жўнаб кетди.

У уч кун мактабга келмади, унинг уйи мактабдан узоқда эди, мен Камилла яшайдиган уй атрофини айландим, лекин уни кўролмадим, аммо унинг қандай яшави ҳақида кўп нарсаларни билиб олдим.

Камилланинг отаси, ҳисобчи Акман қизининг ўқитувчиси билан анчадан бери учрашиб юрган, бу ҳақда мендан ташқари бутун мактаб билар экан. Ўқитувчи, бева аёл Омелия, Акман оиласини тарк этиши учун ҳамма нарсани қилди, Камиллага шу ҳолат ёмон таъсир қилганди. Акман Омелияни уйга олиб келиб, Эстер хола ва Камиллани ҳайдаб юборган, улар тунни қўшниларникода ёки станцияда ўтказиши керак эди.

Хўрликтан жаҳли чиққан Эстер хола бор аламини Камилладан оларди, дариго, она ҳам, ота ҳам унга азоб-уқубатдан бошқа нарса келтирмаган.

Қўшнилар Эстер холага Акманни тарк этишни маслаҳат беришса-да, лекин у аёл эмасми, ёлғизликдан қўрқибми, эрини йўқотмаслик учун ҳамма нарсага чидашга тайёр эди.

Омелия, юзи тошга айланган, ҳамма нарсадан доим норози бўладиган хушбичим хоним, Камилладан нафратланар, унинг энг арзимас айби учун ҳам бутун синф олдида қизни камситар, бу хол то кунларнинг бирида Камилланинг мактабдан уйга қайтмасдан ғойиб бўлгунича давом этди...

Ўша кунларда, баҳорда, уйимиз атрофидаги ўтлар тарвақайлаб ўсиб кетган, мен уларнинг устида ётиб, Камиллага қандай ёрдам беришни ўйлардим. Ўйларимни бирдан Акманнинг йиғиси бузди, у мени югуриб келиб тутиб олганча, қулогимдан буаркан, қизи қаерга яширганини айтишимни талаб қилди.

Билмайман, деб қасам ичдим, охири у менга ишонди, лекин у билан бирга қидиришга боришимни буюрди. Биз қидирувни чодирлар ва ертўлаларни кўздан кечиришдан бошладик, кейин Камилла шаҳардан узоқда, айнан мана шу форда бўлиши мумкинлигини ҳам тахмин қилдик.

Баҳор ва ёзда бу ерда кекса чўпон яшарди. Камилла форда қолишга қарор қилган куни, чўпон қишидан кейин қўйларини ҳайдаб бу ерга энди қўчиб келган пайтига тўғри келади. Чўпон тўшак учун бир қучоқ пичан билан форга киради, Камилла бегона одамни кўриб, форнинг юқори тор қабатига қараб қочади. Чўпон ҳеч нарса демасдан, қочокни безовта қилмаслик учун ташқарида, қўйлари олдида тунашга қарор қилади. У қиз ёлғизликдан зерикса, ўзи унинг олдига келиб, эчкиларни бокишига ёрдам беради деган қарорга келади. Камилла эса кун бўйи уни кўркув билан кутади, лекин чўпон қўйларни олиб далага, ундан узоқроқча жўнайди. Кечки овқат вақти яна фор

## Темур ПҮЛАТОВ

атрофидаги тандасига қайтганда қочоқни эслайди ва уни ризо қилиш учун эчкининг бўйнига қўй пишлоғини боғлаб, жоноворни форга киритади.

Камилла бу ғайриоддий меҳмонни қўриб, у ҳақида нима деб ўйлашни ҳам билмасди. Унга пишлоқ берган меҳрибон гном ҳақидаги эртакни эслаб ухлаб қолади.

Эрталаб қўлда ювиниб, соchlарини тараб, ўша митти гномнинг ўзи ташриф буюришини кутади, лекин яна кираверишда эчки кўринди, иккита қўзи нонушта кўтариб форга дикиллаб кириб келади.

Ўша куни Камилла ўтириб дўйстларига хат ёзишни бошлайди ва уларга биргаликда шу форда эмин-эркин яшашни таклиф қилди. У бу хатларни қопга солиб, эчкининг бўйнига илиб чиқаришни ва уни ким топса, хатни эгаларига етказишни сўрайди. Кекса чўпон ёлғизликнинг зерикарли соатларида чироқ ёргуида бу хатларни ўқиб чиқди ва соқолини тишлаб оҳиста йиғлади.

Камилла негадир менга хат жўнатишга улгурмади, орадан анча йиллар ўтиб мен уни шу ёриқдан топгандим – мана, ҳозир ҳам у менинг қўлимда. Орадан бир хафта ўтгандан сўнг, ниҳоят уни қидира бошлаган Акман мен билан охири чўпон яшайдиган гўшага келди. Акман одамларга ўзига нисбатан раҳм-шафқат уйғотишини яхши кўрар, дуч келган ҳар бир кишига дардини батафсил айтиб берарди. У билан чўпоннинг олдига борганимизда ҳам, у дардини дастурхон қиларкан, менга ишора қилиб:

– Мана унинг шафқатсиз дўсти! – деганча юзимга тарсаки туширди. Чўпон билан саломлашишга ҳам улгурмасдан, Акман қирилмаган соқолини кўрсатиб:

– Қаранг, мен зору саргардон қари аҳмокқа ўхшаб қолдим, – деди. – Ҳаммасига сабаб – якка-ю ягона қизимни қочиб кетгани. Кейин эса қизини топишга ёрдам бермоқчи бўлган ҳар қандай одамга пул тўлашга тайёрлигини кўшимча қилди.

– Қанча тўлайсиз? – чўпон ўрнидан турди. Акман қанча ваъда қилгани эсимда йўқ, лекин чўпон кўпроқ сўрагани ёдимда; улар пича савдолашиб ахийри қўл ташлашдилар.

Чўпон ўзи билан арқон олиб, бизни форга бошлади ва у ерда биз Камилланинг қўлда чўмилаётганини кўрдик.

У инграб, баъзур қирғоқча чиқди. Акман сўкиниб, унинг орқасидан югурди, лекин кўп ўтмай ийқилиб тушди, фақат мен эпчиллик билан Камиллага етиб олдим ва уни маҳкам тутдим.

Чўпон унинг қўл-оёқларини арқон билан чандиб боғлади, лекин Камилла бир оғиз ҳам гапирмади. Фақат бир гал, қўл қирғоғида қўл-оёғи чандилганча ётаркан, биз унинг инграб нола қилганини эшитдик, кейин ҳамма нарса-га бефарқ бўлиб жимиб қолди, ётган қўйи отасининг чўпонга ваъда қилган пулларини санашини кузатди.

Биз уни шу қўйи кўтариб йўлга тушдик, фақат шаҳарга етганимиздагина Акман қизининг қўлларини ечди. У ғазаби тошиб Камиллани койиди, ҳатто урди, лекин қиз уни эшитмаганга ўхшарди, у жавоб берга олмасди.

– Тилингни ютдингми? – қичқирди Акман. Сүңг менга ўгирилди:

– Ундан нега бундай қилганини сўра? Мен тушунксиз нигоҳ билан унга бир нималар деб фўлдирадим, лекин у мени ҳам эшитмади ва тушунмади.

Шундан сўңг у на онасини, на дўйстларини, на ўқитувчини тушунди, ҳаммага бефарқ бўлди, лаблари нималардир деб пичирларди, холос.

Акман уни таникли шифокорга кўрсатди, у Камилла ҳақиқатан ҳам эшитиш ва нутқ қобилиятини йўқотганини айтди, ҳамма буни қизнинг ўша форда нимадандир қаттиқ кўрққанига йўйди.

Фақат мен унга нима бўлаётганини билардим, бир марта у менга отасини ҳам, онасини ҳам эшита олмайдиган кар-соқов болаларга хавас қилишини айтганди.

Мен буни эсладим, лекин бу ҳақда ҳеч кимга айтмасликка қарор қилдим. Тез орада Камиллани ота-онаси шаҳардаги кар-соқов болалар учун қурилган болалар уйига юборишга қарор қилди ва ўшандан бери мен у ҳақида ҳеч нарса эшитмадим...

Мен форда чироқни ёқдим ва бу масканни яна бир бор кўздан кечиргач, Камилланинг мактубини қайта ўқиб, уни яна ўша ёриққа тиқиб қўйдим.

Совуқда титраб ўйладим: энди қиши, болаларнинг ҳис-туйғулари хира-лашганга ўхшайди, аммо яна баҳор келади, олам қайта уйғонганида ва ёвузлилкка сезгир бўлганида эҳтимол, яна бир қизча қизғалдоқлар барқ уриб ётган далалардан эниб, бу ғорга келади. Эҳтимол, у менинг қизим бўлар, яна ким билсин...

**1972 йил**

*Рус тилидан  
Шерзод Комил ХАЛИЛ  
таржимаси*



*Шерзод Комил ХАЛИЛ – 1982 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) фалсафа факультетини тамомлаган. АҚШда “I left poetry” (“Мен шеъриятдан кетганман”) китоби нашр этилган.*



**Исройл  
СУБҲОНИЙ**

## Мен сени танийман, хаёлчан бола

*Шашқаторлар*



\* \* \*

Гужум орасидан кўринади ой...  
 Бундан ортиқ яна қандай васл бор!  
 Бу сулув “ҳурлиқ”, бу тенгсиз чирой  
 Шохлар оғушидан боқар шуълавор.  
 “Ошиқ” бош тебратар висол баҳридан,  
 Кўйиб юборгиси келмас бағридан...

\* \* \*

Коятошга ёзиб-чизарди аввал,  
 Сўнг кийик териси бўлди қулайроқ.  
 Қоғоз ихтироси юз берган маҳал  
 “Бундан зўри йўқ” деб ўйлади, бироқ  
 Нуройнага ўтган бугунги инсон  
 “Коятошим қани?!” деб чекмас фифон.

\* \* \*

Мол-давлат шунчаки келмагай, яъни  
 Бу дунё ҳеч кимга қилмагай ҳиммат.  
 Бердими – олади, аммо олгани  
 Берганидан кўра минг чандон қиммат.  
 Тахт тиласанг – баҳтдан умидингни уз,  
 Баҳт тиласанг – тахтдан умидингни уз.

---

**Исройл СУБҲОНИЙ** – 1959 йилда туғилган. Бухоро давлат педагогика институти (ҳозирги БухДУ) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жасамият қурилишии академиясини тамомлаган. Унинг “Бухоронинг етти юлдузи”, “Шашқатор”, “Чорзарб” номли китоблари чоп этилган.

\* \* \*

Замонлар ўзгарур деган гап ёлғон,  
Мудом моҳиятни қолурлар асраб.  
Ҳар қандай замонда ош ошаб нодон,  
Ҳар қандай замонда осилар Машраб.  
Дор ўша, ўзгариб туради арқон,  
Кор ўша, ўзгариб туради арқон.

\* \* \*

Оlamга ўт кетган, юлдузлар – учқун,  
Ой – туйнук, тун эса қоп-кора тутун.  
Қўнғир ер – ер эмас, кул ёки кукун,  
Машъал тутиб олган бир қароқчи – кун.  
У ёқдан-бу ёққа юргурган инсон –  
Ёнғин ичра қолиб кетган тирик жон.

\* \* \*

Менинг учун дунё эшиклари банд,  
Очиб киролмайман одамдай тўғри.  
Бунда қўли узун, боши сарбаланд –  
Шода-шода қалит қўтарган ўғри.  
Эшик қолмай бир-бир муштлаб чиқаман,  
Ҳар биридан тумшуқ ушлаб чиқаман.

\* \* \*

Ҳамма улоқ чопар, ҳамма чавандоз,  
Чангу тўзон ичра қолиб кетдик биз.  
Оёқлари собит, қўллари дароз  
Имонимиз билан бўлиб кетдик биз.  
Чопардик, кўнглимиз тўлганда эди,  
Улоқнинг калласи бўлганда эди.

\* \* \*

Камтарлик – паст кетиш дегани эмас,  
Кибр – юксакликдан қилмас далолат.  
Шу жўн ҳақиқатни кўпчилик билмас,  
Рўй берар ҳамиша тескари ҳолат:  
Зинага чиқканда эгилар одам,  
Қомати керилар пастга тушган дам.

\* \* \*

Ўзбек тили или адабиёти  
Тоғ эди – “Навоий” чўққиси қадар.  
Шундан сўнг тобора пастлаб қаноти  
Ер бағирлаб қолди қуш десак агар.  
Юксалиб Навоий, чу Фоний қадар  
Ва юзтубан кетди Субҳоний қадар.

\* \* \*

Молу давлат бизни четлаб ўтади,  
Ё ўзимиз уни ўтамиш четлаб.  
Ўзи пешонага ҳар хил битади,  
Айримларга бойлик берилган “хатлаб”.  
Бизнинг топганимиз – сал-пал, номига,  
Хатто ой ҳам ботар қўшни томига.

\* \* \*

Нечакунки дардим ҳар нега йўйиб,  
Ўз-ўзидан ичим тўлиб юрибман.  
Бошини қўллари устига қўйиб  
Мудраб ётган итдек бўлиб турибман.  
Ҳеч кимга айтолмай ўлиб турибман,  
Ўлиб туриб, яна кулиб турибман...

\* \* \*

Хорпуштман – хору зор бир типратикан,  
Кечалари овга чиқаман гоҳо.  
Ҳар бир бандасига ризқ берар экан,  
Кўр думингдан тишлаб олганман, дунё!  
То бўйнингтacha еб борганим бўлсин,  
Бас... бошинг – бошингдан ордона қолсин!

\* \* \*

Шайтонга дарс бериб, шайтон мактаби  
Минбаридан фатво ўқиган ҳам шу.  
Қилни қирқقا ёриб, ўргимчак каби  
Мўрча овига тўр тўқиган ҳам шу.  
Сел демай, дўл демай юриб чиқади,  
Ёмғирга чап бериб қуруқ чиқади.

\* \* \*

Бу дунёга яхши гапириб кўрдик,  
Бир пулга олмади, тортди шапалоқ.  
Сўнг ёмон гапириб-тупуриб кўрдик...  
Ҳар икки ҳолда ҳам ишимиз чатоқ:  
Биттасида чиқса – илон инидан,  
Бунисида ҳам шу: пичоқ қинидан...

\* \* \*

Шўрлик манглайимнинг бўйҳо-бўйига  
“Бу – дайди ит” дея тақдир битилган.  
Хужжатимнинг “манзил” деган жойига  
“Тўрт томони қибла” деб қайд этилган.  
Ҳисор водийсидан учган садоман,  
“Жаннат”дан қувилган “Одам Ато”ман.

\* \* \*

Ҳар ерда хиёнат, ҳар ерда ёлғон,  
Ўзи рост борми деб гумон қилганман.  
Лекин бир нарсага келтириб имон,  
Шундай ҳақиқатга етиб келганман:  
Бу дунё дастидан қочиб бўлмайди,  
Унга юрагингни очиб бўлмайди.

\* \* \*

Ҳаёт деганлари бор-йўғи бир кун,  
Сахар қуёш чиқиб, оқшом ботади.  
“Тўрт кунлик” деб аҳмоқ қиласи нечун?  
Тамом, бу ёғига хуррак отади.  
Шу бир кунни чайнаб ўтар бир умр,  
Сақични – таом деб қиласавур.

\* \* \*

Бугун мен Худога шукур қиласман,  
Не баҳтки, шоҳимни қайириб қўйди.  
Бугун диёнату инсоф ила ман...  
Икки оёғимни айириб қўйди.  
Шоҳ ташлаш қўлимдан келмайди бугун,  
Демак... анча оғир бўлибди юким.

\* \* \*

Кўча чиқар бўлсам – таммаси ёлғон,  
Ўғит кўмар бўлсам – хаммаси ёлғон,  
Ширчой ичар бўлсам – шаммаси ёлғон,  
Дарё тўсар бўлсам – даммаси ёлғон,  
Тоға, жиян, хола, аммаси ёлғон,  
Бир сўз билан айтсан: ҳаммаси ёлғон!

\* \* \*

Кекса авлод билан олишиб ўтдим,  
Энди ёш авлодга, эх, мухолифман!..  
Уларча: замондан олдинлаб кетдим,  
Буларча: замондан орта қолибман.  
Не ҳам дердим, бир сўз билан деганда,  
Менинг замоним ҳеч келмас экан-да.

\* \* \*

Бир қўлида китоб, бирида – таёқ,  
Кўй боқиб ўтирган хаёлчан бола.  
Анвойи шафаққа тикилиб узок,  
Чўп ёқиб ўтирган хаёлчан бола.  
Мен сени танийман, хаёлчан бола:  
Сен янги “набий”сан, хаёлчан бола.

\* \* \*

Пўстагимни қоқиб нима қиласан,  
Сенга нега керак қуп-куруқ пўстак?!  
Борини ҳам тўккан... ўзинг биласан,  
Илма-тешик бўлса устига-устак...  
Сенга бир маслаҳат, таклифнинг зўри:  
Ёпиниб ол, зора “кўй” бўлсанг – бўри!

\* \* \*

Кўй аҳли бир умр ”ба“ дейди, ”ба-ба“,  
Ортиқча бирон сўз айтмайди ҳеч чоғ.  
Шу бир сўзидан ҳам қилганча “тавба”  
Тил тишлар – бўйнига келганда пичоқ.  
Одам-чи, нималар демайди, э-воҳ,  
Тавбадан дарак йўқ, астағфируллоҳ!..

\* \* \*

Дунёнинг ишлари доимо шудир:  
Хақиқат бошини ёлғон эгади.  
“Куёш”дан юз буриб, орқангни ўгир,

Шундан сүнг шонантга офтоб тегади.  
Кун кўраман десанг, кўзингни юмгин,  
Нури кўзингни кўр қилиши мумкин.

\* \* \*

Коинот айланма “йўл дафтари”дан  
Оғишмай мувозий юриб турибди.  
Бир қарич ҳам чиқмас ўз меҳваридан,  
“Инсоф чизифи”ни кўриб турибди.  
То инсоф қилмаса, нафақат одам,  
Ўз ўқидан чиқиб кетар бу олам.

\* \* \*

Ўзи улғайгану қалби сўтаклар  
Ёлғон билан яшаб қиласар таралла.  
Ўзи улғайгану қалби гўдаклар  
Ҳақиқатни бетга айтар баралла.  
Усти юпун, қорни қолса ҳамки оч,  
Тўғрисини айтар: “Кирол – яланғоч!”

\* \* \*

“Шашқатор” – шеър эмас, шеърият эмас,  
Балки қофияга солинган ҳасрат.  
Демак Субҳоний ҳам “шоирман” демас,  
Ҳар қанча бўлмасин жинни табиат.  
Оғзини йиртгандан сўнг қуруқ қошиқ  
Мутафакир бўлди – фикрга ошиқ.

\* \* \*

Адабиёт ўлмас, биз ўлмоқдамиз,  
Қалб мулкидан кетиб борганча йироқ.  
Ўз нафсимизга қул, ем бўлмоқдамиз,  
Ўчарми ё кеча ёқилган “чироқ?”  
Қадрсиз, сувтекин, арzon бу қадар  
Киприк учидаги бир томчи “тавҳар?”

\* \* \*

Нима ҳам дер эдим, энди... борим шу,  
Осмондаги ойга қилмасман ҳавас.  
Шукронा қилурман – дармон-дорим шу,  
Гарчи бенавоман, гарчи – “нон емас...”  
Факир бўлсан ҳамки, “илло”ларим бор,  
“Шашқатор” кўзёшим – “тилло”ларим бор.



**Абдурасул  
ЖУМАҚУЛ**

## Орзуларинг каби учар узоққа...

### Сирли қўшиқ

*Чирилларми чирилдоқ  
Ухлатмасдан юлдузни.*

Яҳшибой Жабборов

Чирилдоқлар тун бўйи  
сирли қўшиқ айтадир.  
Гўё асов тулпордай  
хаёл учар қайгадир.

Чирилдоқлар чириллар  
тунни тешган ўқ янглиғ.  
Шерободлик сувуннинг  
киприклари мисли тиф.

Сулув қумуш фалакка  
турганмикан термилиб?  
Хижронга ён бермасдан,  
қош чимириб, гоҳ кулиб?

Ўйламасдан йўқ илож,  
у ҳам мени ўйларми?  
Хаёл суриб гоҳида  
юраклари куйларми?

---

**Абдурасул ЖУМАҚУЛ** – 1966 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини ҳамда Термиз давлат университети иқтиносий менежмент факультетларини битирган. Шоирнинг “Осмон бешиги”, “Ишқ боди”, “Юракка сизмаган гаплар”, “Йиллар ва йўллар”, “Кундузги чироқ” сингари бир қанча китоблари чоп этилган.

## Икки туш

1

Мушукдай писиб аждар  
Қарап эди изимдан.  
Сезиб қолдим дафъатан,  
Хужум қилмоқчи зимдан.

Арқондек эшилганча,  
Ерда ётарди пойлаб.  
Айёр ёвуз ниятин  
Совуқ дилига жойлаб.

Тилларини чиқариб,  
Вишиллади атайнин.  
Аён бўлди шу замон,  
Ҳамла қилмоғи тайин.

Оғирлашди вужудим,  
Тарқ айлади мадор – куч:  
“Ўзинг асра, эй Тангрим,  
Нега морни қилдинг дуч?”

Оёқни қўлга олиб,  
Қочмоқ бўлардим роса.  
Ҳалкумга келган жоним,  
Қилар эди талvasa.

Илон-чи, қилиб муком,  
Аврайди сохта дўстдай.  
(Тилёғлама кимсалар,  
Бир кун бошингга етгай).

“Мени бўғма, тишлама,  
Сочма, илон, заҳрингни.  
Сенга душман эмасман,  
Кўрсатмагин қаҳрингни” –

Деб бакирмоқ бўлардим,  
Айланмасди лек тилим.  
Англамасдим очиги,  
Бу тушимми, ё ўнгим?

Күркүвдан дир-дир титраб,  
Үйғониб кетдим шу дам.  
Бу туш экан, туш экан,  
Үзинг асра, эй, Эгам!

Сакраб туриб ўрнимдан,  
Нола қилдим бетоқат:  
Илонларнинг касридан,  
Тушда ҳам йўқ ҳаловат!...

2

Тушимда мен баҳтиёр,  
Қирлар ошар эканман.  
Омад қуши кифтимда,  
Яйраб-яшнар эканман.

Ташвишлардан йўқ асар,  
Йўқ экан бирор камим.  
Ҳамма ишим саришта,  
На дардим бор, на ғамим.

Кўзим тушмас ғанимга,  
Атрофимда дўстларим.  
Ҳеч ким бадқавоқ эмас,  
Ҳамма меҳрибон, салим.

Қандай яхши, қандай соз,  
Ҳаётдан бўлдим сархуш.  
Лекин алам киларкан,  
Ўнг бўлмаса яхши туш...

### Бир кун

Яхши бўлар бир кун ҳаммаси,  
бизлар баҳтли яшаймиз, ишон.  
Ҳамма ҳавас қиласи агар  
маломатга бўлмасак нишон.

Орзулардай яшаб билардик,  
завол нима сезмаса ҳеч ким.  
Заминдаги само гулларин,  
топтамаса, узмаса ҳеч ким!..

## Ёлғон

Ёлғоннинг умри қисқа, дейишар.

Фақат алам қилар баъзан,  
инсон умри ёлғондан қисқа.

Ахир лаҳзалар –  
дақиқаларга,  
дақиқалар –  
кунларга,  
кунлар –  
йилларга,  
йиллар –  
асрларга дўнса,  
ёлғон отида.

Ёлғоннинг умри қисқа,  
рост, ҳатто юз йил дегани  
оқсоч тарих олдида,  
бир ондир, холос.

Аммо...  
гўё юпанчдай туйилаверар,  
ёлғоннинг умри.

## Соя

Кўркиб кетди, тушди сапчиб,  
Кимдир кузатгандек зимдан.

Ёқасини тузатди дарҳол,  
Сочларини тараб қўйди тез.

Тинчликмикан, балки, ногаҳон  
Очилигандир бирорта сири?

Оёққача кетди-ку музлаб:  
“Недир, содир бўлган, ҳойнаҳой?!”

Бор қучини йиғиб қараса,  
Чўчитган – ўзининг сояси.

Шукр деди секин, туфлади ичга,  
Чумчукқа ҳавас қилса арзир бечора!

## Ой

Кун бўйи изгийди  
қуёш зерикиб.  
Бошини тоғларга  
урар бехосдан

## Абдурасул ЖУМАҚҰЛ

Тушади оқшом.  
Хилол пайдо бўлару  
тўлишиб борар тобора.  
Уни нурлантирап  
энг гўзал юлдуз.

### **Жануб жилолари** (Манзара)

Қизийди дала-туз тандирдек,  
куяди қушларнинг қаноти.  
Тўшамчи қилиб  
беқасам желагин  
орзу қиласар деҳқон:  
“Мўл-кўл бўлса ҳосиллар!”

Шалпайиб эшаклар қулоги,  
кетиб борар экан мадордан  
эринишар ҳанграшга ҳатто.

Човгумни  
вакир-вукур қайнатар қуёш,  
ўтин қалагандай устма-уст.

Кейин эса нафаси қайтар,  
борлик жиққа терга ботади.  
Узун эгатларда жимирлар фақат –  
оқиб  
кетаётган  
ҳаёт ташвиши...

### **Қутқу**

Туш кўрмаслик учун  
ухламайман мен,  
тонггача бедор ўтираман,  
китоб варақлайман,  
термиламан телевизорга.  
Аммо, барибир  
бостириб келаверар уйқу душмандай,  
киприкларим тизилишар аскарлар каби.  
Чўпон тонг отарда  
ҳайдагандай сурувини  
ҳайдаб юбораман уйқумни –  
у сал нарироққа кетгандай бўлиб,  
яна қайтиб келаверарди.

Уйқунинг қутқуси ёмон,  
ҳар не кираверар тушингга,  
түш ахир уйқунинг эгизагидир.  
Тириксану худди жонинг йўқдай,  
жонинг бору ўлгандайсан гўё.  
Кўрқаман ухлаб яшашдан!  
Ахир кўзни юмиб яшаш...  
О, бу мумкин эмас.  
Содир бўлар баъзан  
истамаганинг.  
Яхиси очиқ бўлсин кўзларинг,  
кўзинг юмуқ бўлмасин ҳар ҳолда.  
Билки, енга олсанг уйқуни,  
Сабр етса яна озгина  
отиб қолар сен истаган –  
Тонг!

## Шаҳарлик бола билан суҳбат

Қани укажон,  
келақол,  
оқсуяк ўйнайлик.  
“Билмайман” дейсанми?  
Ахир энг қизиқ ўйин-ку бу...  
Кел, унда  
чиллак ўйнайлик бир пас.  
Нега куласан?  
Наҳот, бу ўйинни ҳам билмайсан,  
осон-ку ахир.  
Қарагин:  
манови – энасон,  
буниси – боласон.  
Урасан боласопни,  
энасон билан.  
Боласоп узоққа учар,  
учар орзуларинг каби узоққа.  
Боласопнинг кетидан чопасан,  
ерга тушмасин боласон,  
ерга тушмасин орзуларинг,  
учсин кўкка қушдай,  
учаверсин, чоп!  
Кел, яхиси, ошиқ ўйнаймиз,  
ё кўчмак ўйинин  
ёқтирасанми?  
Нега индамайсан,  
шахарлик укам?

## Синфдошимнинг сўзи

Етти ўғил – етти паҳлавон,  
Эртақдаги баҳодирлардек  
Биз кетмадик бахтимиз излаб,  
Шу-да тақдир дея яшайвердик тек.

Етти ўғил – етти оила,  
Уй-жой қилдик ва бола-чақа.  
Отга миниб изламадик ёр,  
Пахта терар эди... етти малика.

Умр ўтар – оқар сув каби,  
Фарзандлар ҳам яшар шу зайл.  
Кенг дунёни кезмаганимиз –  
Аlam қиласар гоҳо ўртаб дил.

## Кўнгил сочмалари

\* \* \*

Нега бунча соғинтирасан,  
нега бунча қийнайсан мени  
ўттиз йилки ёнимда туриб.

\* \* \*

Қизик, ҳамма билар,  
ҳамма сезади –  
сўзлари ёлғон.

Бироқ, олқишлиар  
уни оломон.

\* \* \*

“Мени хотин деманг,  
камситманг мени!” –  
дэя хафа бўлар  
бир хотин.

## Кўзларингга қарасам

Кўзларингга қарасам...  
Боғ ичинда тургандек бўламан,  
дилим қулғ уради гуллардай гўё.

Кўзларингга қарасам...  
Ёдимдан кўтаришлар батамом  
сенсиз ўтган кунларим.

Наҳот,  
рухни ўзгартирса  
кўзнинг сўзлари?

### Бу дунёда...

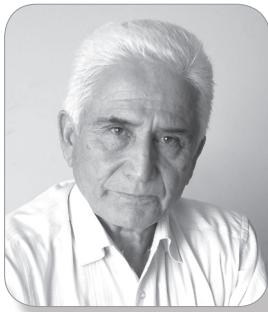
Бу дунёда дўст ахтариб овора бўлма,  
Қирқ йиллик содик ҳамроҳ ҳам бир куни сотгай.  
Бегонадан ўпка қилма, ҳатто ўз боланг,  
Хизматингни билса билар, билмаса, нетгай?!

### Юпатиш

Сен чиндан ёлғизсан эҳтимол,  
Аммо,  
Кўзёш тўккудай аянч эмас бу.  
Шунчаки ёнингда йўқ,  
Ширин ёлғон сўзлагувчилар,  
Шунчаки сени аврашмайди,  
Сохта илтифоту тавозелар-ла.  
Куйинма, тўкмагин кўзёш.  
Балки сен дунёда  
Энг баҳтли инсон!  
Билсанг, энг ёмони,  
Энг хавфлиси,  
Ниқобли одам –  
Доим кўлларини кўксига қўйган.  
Бир онда ўзгарар,  
Қулдай етти букилган нусхалар,  
Ёрлик учун ҳатто туққан онасин  
Сотишга тайёр.  
Улардан қоч,  
Айлагил ҳазар.  
Беш кунлик дунёда  
Ёлғизман деб куйинма сира,  
Гоҳо сенга ҳавас қилишар ҳатто!

### Кўнгил

Кўнгил, мени тушунгин,  
Чарчадим сени авраб.  
Боқ, дунёнинг ҳолига,  
Бошқа яшолмам алдаб!



## СОФ СЕВГИ БЕКАТИ

*Хужжатли ҳикоя*



**Асад АСИЛ**

Туютошисойдаги Мулла Асил боғининг энг қуюқ сояли сўлим маскани. Кўрпачада дуркунгина қоратўри қизча ва оқ-сариқдан келган болакай бир-бирларига суяниб ўтиришар, катталар эса эндигина пишиб тўкилаётган қантак ўрик ҳосилини териш билан банд эди. Норасидалар жуда эмин-эркин, яйраб суҳбатлашмоқда.

– Нега сенга Ҳокима деган исм танлашганлар? – сўради болакай қизчадан. Қизалоқ шарақлаб кулиб юборди. Баҳодир ўзини ноқулай сезиб, секин ерга қаради.

– Сенинг устингдан ҳокимлик қилиб юришим учун-да! – деганча қизалоқ боланинг бежиримгина қирра бурнидан чимчилади. – Ўзинг-чи, нега Баҳодирсан?

Бола ўзини ўнглаб олгач, дадил жавоб берди:

– Вай лодон-эй, шуниям билмайсанми? Умримнинг охиригача сени қўриқлаб юраман.

Сал нарида дарахтлар салқинида ором олаётган икки дугона бир-бирларига меҳр-ла жилмайдилар.

– Ширинлигини қаранг, эгачи, болажонларимизнинг! – шивирлади Зебунисо дугонаси Қумринисонинг қулоғига. – Бир пайтда туғилишди, умр бўйи бир-биридан ажралмасин, дея яхши ният қилганмиз ҳам, жонгинам! – Қувончдан чўзиқроқ юзлари яшнади аёлнинг.

– Болаларимизга эгри қарайдиган шайтоннинг бўйни узилсин, – дугонасининг гапини қувватлади Қумринисо сал хавотирли овозда.

– Қайдам, Одил акангизнинг сал тажанглиги бор-да, “Бундан бу ёғига анови бола билан бирга юришига йўл қўйма”, деб юборди кеча тўsatдан. Қаттиқ ўрганиб қолишса, кейин бир-биридан ажратиб бўлмас эмиш!

---

*Асад АСИЛ – 1941 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ), Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) таомилаган. Унинг “Лочин”, “Тоғликлар”, “Алқор, нега кўзинг тўла ёш?”, “Чирогим, мен Сидқийман – Хандақлиқийман”, “Парвоз” каби китоблари чоп этилган.*

– Нега ажралишлари керак экан, бошланаётган ҳақиқий соф севги шу эмасми ахир? – ҳам ҳаяжон, ҳам сал қўрқув оҳангида гапириб юборди Зебунисо.

– Нимасини айтасиз, сингилжон, бизга қолса-ку... – шивирлаб сухбатга якун ясади Қумринисо. Бу орада болажонлар дараҳтлар оралаб чопқиллашиб ўйнаб-югуриб кетгандилар...

Қумринисонинг ҳаяжон, қўрқув аралаш шивирлаб гапиришларида жон бор эди. Мулла Ёқуб отанинг шу қизи қишлоғидаги Қамчин исмли йигит билан севишиб турмуш қурган эдилар. Соҳиба ва Абдувалини оламга келтиргач, давр вабоси Қамчинбекни ҳам оламдан олиб кетди. Қумриниса икки фарзандини эргаштириб, дўрмонлик Одил қайсарга турмушга чиқди-ю, беайб айбдор бўлиб қолди. Айби шу – икки фарзанди борлиги. Одил чатоқнинг эса айтгани-айтган, дегани-деган. Исми Одил, қилиғи ғофил. Ундан туғилган қизи Ҳокимада ҳам отасининг қайсарлиги сал бўлса-да, мужассам эди. Баҳодирга ҳам онда-сонда буни таъкидлаб қўярди. Мулла Асил боғидаги арғимчоқларда тебраниб-учишиб, навбатма-навбат қўшиқ айтардилар:

*Қалдиргоч қаро бўлур,  
Қаноти оло бўлур.  
Ёшлиқда берган кангул  
Айрилмас бало бўлур...*

Соф севги оғушида яйраб юрган икки ёш ўн бешга қадам қўйишлари аноссида бошларига жуда оғир мусибат тушди.

Одил қайсарнинг Чирчиқ шаҳридаги Қипчоқ маҳалласидан бир майшатпараст дўсти бўлар, улар ҳафта сайин учрашиб турмасалар, кўнгиллари жойига тушмас эди. Навбатдаги шундай майшатларининг бири айни чўққисига чиққанда дўсти Одил қайсарга:

– Қизингни менинг қипчоқлик дўстим ўғлига узатасан! – деди. – Бу йигитнинг исмиям Кўчкор, ўзиям ҳақиқий қўчкорлардек зўр!

– Бир оғиз гапинг, дўстим, – ҳеч иккиланмай кайфнинг илмоғига илинди Одил қайсар. – Бир қизим тугул...

– Баракалла! – Одилнинг елкасига қоқиб қўйди дўсти. – Қадрдонлигимиз абадий бўлсин!

Шу тариқа улар Ҳокимани ҳам, унинг кўз очиб қўрган баҳтини ҳам иччиликка қўшиб ютиб юбордилар...

Эндинина ўн бешга тўлаётган қиз фарёд уриб, ўзини ўлдиришга чоғланди. Уни қўли ҳеч нарсага етмайдиган, ҳеч қаёққа чиқиб кета олмайдиган кимсасиз бир хонага қамаб қўйдилар. Очлик, тутқунлик уни таслим айлади. Ўзидан салкам ўн беш ёш катта Кўчкор бўй етмаган гўзал қизалоқни бурама шохига илинтириб, Қипчоққа олиб кетди...

Во дариг, бу золим фалак шўрлик Баҳодир бошига унданам оғир кулфатни тайёрлаб турган экан! Бу фожиа дугоналар Қумринисо ва Зебунисо-

## Асад АСИЛ

нинг ҳам бошларига тушган эди. Қумринисо туғилиб ўсган хонадон эгаси Мулла Асил ўғли Ортиқбой билан Баҳодирнинг укаси Абдурашид ажралмас дўст эдилар. Ўша кун бу икки дўст якка оғиз милтиқни олиб, Туятошисойга овга чиққандилар. Баҳорнинг айни тошқинли пайти. Дўстларига қараганда ҳар тарафлама тетик Ортиқбой милтигини Абдурашидга ушлатиб қўйиб, уларга эргашган энг кенжа Маҳкамбойни тошқиндан опичлаб ўтаётган бир пайтда милтиқ нималигин билмайдиган Абдурашид ўйнаб ўтириб, унинг тепкисини босиб юборса бўладими! Милтиқдан гумбурлаб отилиб чиққан ўқ Маҳкамбойнинг бошига тўғри экан! Маҳкамбойнинг отаси Абдуқодир ўта жаҳлдор, шу туфайли ҳамқишлоқлари уни Қодирсовуқ дердилар. Ўғли Маҳкамбой фожиасини эшитган Қодирсовуқ катта сўйилни кўтариб, Ортиқбойнинг отаси Мулла Асилниги эмас, Баҳодирнинг отаси Мулла Асилниги кириб боради. Бу пайтда чақалогини эмизиб, айвонда ўтирган Зебунисо сўйил кўтариб тикка бостириб келаётган “совуқ” лақабли бу одамни кўриб, хушидан айрилади. Охирги жонини бир амаллаб ҳовучлаб, чақалогини бор бўйи билан яширади. Ахволини кўрган Қодир совуқ сал бўшашиб, кўтарган сўйилини қайтариб олиб чиқиб кетади. Шудамда кўчадан қайтган Баҳодир бу фожиага ҳам кўзи тушиб, ҳаётдан бутунлай умидини узганди...

ИНсон зотини дунёга келтирган Қодир Оллоҳ фожиани ҳам, ундан қутулиш чорасини ҳам Ўзи берар экан. Маҳалладош икки мулла Асиллар чор-ночор икки ўғил – Ортиқбой ва Абдурашидни ёнма-ён ўтқизиб, уларга ҳар қандай вазиятда ҳам яшаш учун чора топиш тўғрисида насиҳат айтардилар. Кўз очиб кўрган соф севгилисидан, устига-устак онажонидан ҳам айрилган Баҳодир аввал ҳаётдан умидини узган бўлса, энди яшаш учун чора изларди. Чунки Асил домлалар қонли урушдан ногирон ҳолда қайтса ҳам, оила ва фарзандларини астойдил боқиб, тарбиялашар, фалак зулмидан ҳеч шикоят қилмас эдилар. Баҳодир Асил додалари насиҳатларидан шу нарсани уқдики, Оллоҳ Таоло яратган бу олам инсон учун синовлар дунёси экан. Бошига кулфат тушган инсон боласи ожизланиб ётиб қолса, ўзига қийин, ёхуд жонига қасд қилса, ҳақиқий оламда ёруғлик кўрмайди, дўзахнинг энг даҳшатли, энг ловуллаган жойида абадий қолади!

Баҳодир ўзини кўлга ола бошлади. Биринчи навбатда ўқишига зўр берди. Мактабни битиргач эса олий ўқув юртига ҳужжат топширмоқчи бўлганда, яна бир муаммо қаршисида қолди. Ўша 1957 йилда қандайдир қарорга кўра қишлоқларда яшовчи ўшлар колхознинг уч йиллик меҳнат стажига эга бўлмаса, ҳужжатлари қабул қилинмайдиган бўлиби. Начора, ҳар қандай қийинчиликларни енгиш, тўсиқ ва довонлардан мардонавор ўтиш учун белини маҳкам боғлаган Баҳодир ҳеч иккиланмай колхозда ҳам жавлон уриб ишлади: ўроқ билан буғдој ўрди, картошка экувчиларга қоп орқалаб, уруғлик ташиди... Қандай машаққат дуч келса, енгиб ўтаверди. Имтиҳонларга тайёрланишни ҳам бўшаштирмади. Ўқувдан узилиб, колхоз тармоқларида уч йил тентираб юриш қишлоқ ўшларининг эсларини тескари қилиб юборарди,

албатта. Аммо икки Асил домлалар насиҳатларини қулоғига қуйиб олган метин иродали ўспирин асло чекинмади.

Имтиҳонларни аъло баҳоларга топшириб, тоғлар оралиғидаги “Чимён” деган қишлоқ мактабида бўлғуси қасби бўйича ишлай бошлади.

Хаёт сўқмоқлари нотекис эди. Каттагина маошга эга бўлган Баҳодир баъзан ҳаётнинг қинғир йўлларига ҳам кириб қоларди. У билан танишиб ултурган ёш, содда аёллар ва қизларнинг кўп ўтмай шўри қурирди. Устомон аёлларнинг қўлига тушгач эса... Оламдан ўтиб кетган Мулла Асил домлаларнинг тушида ҳам, ўнгида ҳам унга маъюс ва ғамгин боқаётган кўзларига эса қарай олмасди. Ўқишини сиртдан битиргани туфайли олий билими ҳам кўнгилдагидек эмас, бу ҳол ўз-ўзини қониктирумасди.

Ўзидан кўнгли тўлиб-тўлмай юрган кунларининг бирида хамқишлоғи Каримберди акага йўлиқиб қолди.

– Бор ҳаётингдан хабардорман, – деди у куюнчаклик билан, – шу кетишинг бўлса, бир куни албатта ўзингни ўзинг жувонмарг этасан!

– Бўлмаса, нима қилай?! – унга аччиқ алам билан тикилди Баҳодир.

– Диққат билан эшиш, – ҳар доимгидек оғир-босиқ ҳолда насиҳатга ўтди Каримберди ака. Қайта ўқишига кириб, астойдил билим олишнинг бир имкони бор. Сенинг қўлингда қаламинг бор. Университетнинг шу йўналишига кириб, битириб олсанг, марра сеники бўлади!

Баҳодирнинг назарида гўё унга Хизр Алайҳиссалом йўлиқкан эди.

Омади келиб, қайта талаба ҳам бўлди. Университетнинг филология бўлимида таҳсилни бошлаган илк давридан шу факультет услубчиси Насиба опа бир юз йигирма чоғлик талабаларини бир савол билан ўзига қаратди:

– Юртимизнинг турли жойлари, ҳатто қўшни вилоятлардан келган сиз – иккинчи курс талабалари ҳамон муносиб етакчи, яъни “староста”га ёлчимадингиз. Мана шу ўринга муносиб бир номзодни тавсия этаман. Маълумоти олий, Педагогика институтининг педагогика бўлимини тамомлаган, Худо берган илҳом билан ажойиб ҳикоя, шеъру достонлар ёзадиган Баҳодиржон кўпроқ билим эгаллаш учун университетимизнинг филология бўлими иккинчи курсига қабул қилиниб, сизларга қўшилди. Ҳар томонлама мукаммал бу йигитни ўзларингизга раҳбарликка, яъни старосталикка қабул қиласизларми?

Қўл кўтариб маъқуллаш билан бирга “розимиз” деган овоз ҳам баралла янгради. Насиба опа ёнида жилмайиб турган Баҳодирга самимий кулиб, қўл узатди.

– Табриклайман, Баҳодиржон! Фақат сиздан адолатли, меҳрибон, керак бўлса, қаттиқўл ва ҳар соҳада ибратли бўлиш талаб этилади. Оғир ва масъулиятли вазифангизда омад ёр бўлсин!

Дунёнинг ишлари қизиқ, иш бир юришса, Оллоҳ қўшқўллаб насиба берар экан. Эртасига ёқ ўзбек диалектологияси фанидан дарс берадиган хурматли домла Каримберди Назаров кутилмагандан унинг илмий изланишлари учун бир саҳифа очди.

– Метатеза ҳодисасини эшитганмисизлар? – деган саволни ўртага ташлади домла. Сўнг жавобни кутиб ўтирамай, давом этди:

*– Рўмолим учди-кетди  
Дайронинг шамолига,  
Мани ёрим ташаб кетди  
Нашанинг хуморига...*

Метатеза, яъни товуш, ҳарф алмашиш ҳодисаси диёrimизнинг Бўстонлиқ тумани ҳалқи орасида кенг қўлланади. Гапимиз исботи керакми, шу томондан ким бор, қўлинни кўтарсин!

Баҳодир қўл кўтариб ўрнидан турди ва атрофига назар ташлади. Қараса, ўртароқда хипча ва баланд бўйли, қиррабурун, қуралай кўзли бир қиз ҳам ўрнидан турган, унга тикилиб қарапди...

Университет методисти Насиба опа ўз ишига пишиқ экан. Катта тажрибага эга, атрофлича чуқур билимли, ғоят обрў-эътиборли, энг муҳими, ўта камтарин домланинг дарсини кузатиш ва янги старостанинг ўзини тутишини назорат қилиш мақсадида бу аёл орқа ўриндиқда ўтирганлиги учун ҳам бу ажойиб воқеа гувоҳи бўлди. Насиба опа дарҳол биринчи қаторга ўтиб, бўстонлиқлик қиз ва йигитни қошига чорлаб, уларни ёнма-ён ўтқазди. Қиз ердан кўзларини узмас, Баҳодир эса унга беихтиёр тикилиб қолган эди.

– Сизларни тақдирнинг ўзи учраштириди, – деди методист аёл ҳаяжонли овозда ўта самимият билан. Сўнг қизнинг кафтини қўлига олиб, йигитнинг кафти устига қўйди. – Худо хоҳласа, Каримахонга совчиликка ўзим бораман ва тўй тантанасида албатта иштирок этаман...

Худди шундай бўлди ҳам. Қиз лолу ҳайрон, Баҳодирнинг қалбини қувонч тўлқинлари хаприқтирас, бу мўъжизанинг сиру синоатига тушунолмай ўтиради.

\* \* \*

Ҳаёт бир жойда тўхтаб турмас экан. Шу воқеалар бўлганига ҳам эллик беш йилдан кўпроқ вақт ўтиб кетибди... Энди бир пайтлар ҳар тарафлама тўқис йигит ўрнида саксондан ошган, юрак-бағри вайрон чолнинг кўзларидан ёш тирқиради. Қалтираётган қўлидан қалам тушиб кетган Баҳодир ёнгинасидаги кўрпачага секин ёнбошлади. Кўзлари ўз-ўзидан юмилиб, хаёли тобора узоклашиб бораётган баланд тоғларга ўрлади: “Ё Яратган Эгам! Энди қандоқ яшайману, нимани ёзаман?!?” Шу он кўз олдида катта дарвоза очилиб, мармар тахтадаги бир лавҳ намоён бўлди: “Сирожиддин Маҳдум Мирзоҳид ўғли – Сидқий Хандақликий (1884–1934 йй.)”

Мана шундай энг оғир дамларда ҳалқи – Ватани учун жонларини тиккан жадидлару, биринчи навбатда ҳамқишлоғи Сирожиддин Сидқий Хандақликий намоён бўлишининг ўзига хос сабаби бор эди, албатта. Ахир Баҳодир эллик йилдан зиёд умрини шу инсон ҳаёти ва ижодини ўрганиш, тадқиқ этиш йўлига тиккан. Баҳодирнинг асосий ҳалоскори – шу нурли йўл

уни яна олға чорлади. Құлтиғидан тутиб, ўрнидан турғизди, яна яшаш учун етаклади...

Баҳодир кутилмаган шиддат ила ўрнидан турди-да, қанчадан-қанча жаңгу жадаллар билан ўзи яратған Сидқий боғи сари равона бўлди...

Боғнинг йигинлар ўтказиладиган кичик майдончасида ажойиб давра йигилган эди.

– Зап вақтида ташриф буюрдингиз-да, устоз! – Баҳодирни қучоқ очиб кутиб олди Сирожиддин Сидқий боғи раҳбари Дишшод Саъдуллаевич. – Бизнинг марду майдон йигит-қизларимиз ногирон бўлишига қарамай, спортнинг таэквондо тури бўйича жаҳон мусобақаларида қатнашиб, совринли ўринларни эгаллаб қайтдилар. Шу ғалабаларнинг завқу шавқида эдик. Айниқса, Гулжаной қизимизнинг тенги йўқ ғолиблиги ҳаммамизнинг бoshимизни кўкка кўтариб юборди!

Бутун жону жаҳони вайрон ҳолда устоз хоки пойида туриб арзу додларини унга тўкиб солиш учун келган Баҳодирнинг кўнгли ёришди. Набиралири билан тенгдош Гулжаной унга жилмайиб туарарди. Баҳодир қизалоқнинг сарв янглиғ қаддини бағрига босди, азamat елкаларига қоқиб, ёрқин пешонасидан ўпид қўйди. Лекин ҳамон Шарқнинг серқирра ижодкори пойига тиз чўкиб, қалб дардларини тўкиб солмаса, шу жойдаёқ ўлиб қоладиган каби ҳолатда эди...

Бу ажойиб даврадан узоқлашиб, зиёратгоҳ сари йўл олди.

– Тушимда берган танбеҳларингиз мени яна оёққа турғизди, азиз Устозим! – кўзёшлари жаладай қуилиб, дардлари дув-дув тўқиларди Баҳодирнинг. – Мен бор қалб ҳароратим билан сизларни, яъни хўрланган халқи, оёқости қилинган Ватани, йўқсил бева-бечоралар баҳти учун хеч иккиланмай, заррача чўчимай ширин жонларини фидо қилган жадид улуғларимизни юзага чиқариш ниятида белимни яна маҳкам боғладим. Ёрқин бу йўлдаги ҳаракатларимни йиллар давомида коғозга тушириб, номларингизни абадийлаштириш йўлига олиб чиқсан жуфти ҳалолим тўсатдан бу оламдан кўз юмгани мени адойи тамом қилаётган эди! Ҳайҳот, ношукрлик қилибман... Ахир сиз ва сафдошларингиз Махмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхон ўғли, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпон, Абдулла Қодирий, Абдулла Авлоний каби ўнлаб, ҳатто юзлаб фидойиларнинг оила, бола-чақалари йўқмиди?! Тўғри, жуфти ҳалолим менга умри сўнгигача эзгу ишларда таянч, белимга қувват, юрагимга қувонч бағишилади. Лекин Оллоҳнинг хоҳиши-иродаси шу бўлгач... Мен ҳам сизлар каби ҳақиқий жадидларданман, азизларим! – беихтиёр бор овози билан ҳайқириб юборди Баҳодир. – Энди тушкунликдан чиқиб, нурли бу йўлдан асло қайтмайман!

Баҳодир анча таскин олиб, уйига қайтар экан, ҳар доимгидек, жуфти ҳалоли қабри бошида ярим тунгача қолиб кетди. Уни излаб ёнига келувчи умр йўлдоши йўқ энди. Уч қизи ўз хонадонларида банд, ёлғиз ўғли эса...

Буни қарангки, бир томон чоҳга судраса, иккинчи тараф ёруғлик, эзгулик, айниқса, ҳаммамизни яратған Буюк Зотни рози айлашга чорлар эди! Университетни битиргач, Баҳодир илҳом ва ижод сари бурилиб кетганди.

## Асад АСИЛ

Каримахон эса унинг ижод йўлини ёритиш, асарларини оққа кўчириш, куну тун ёзув машинкасини чиқиллатишдан бош кўтартмасди. Устига-устак университетда таълим олаётган чоғида ўқиши башлаган Қуръони Каримни ўрганиш, оилани рисоладагидек тебратиш, жамики қўни-қўшни, қариндошуруғ, дўсту биродарлар билан ҳар қандай вазиятда ҳар тарафлама хушмуомала бўлиш каби юмушлардан чарчамади. “Тоби йўқлигига қарамай, бунчалар сабру бардошни қайдан оларкин жонажоним?! – ҳайрон қолиб тан берарди жуфти ҳалолига Баҳодир. – Ишқилиб, баҳтимга омон бўлсин-да!”

Каримахон ора-чора бўлса-да, эрининг қўйнига қўл солиб туарди. Бир гал юрак ютиб, мақсадга кўчди:

– Мен билан ўқув баҳонасида тасодифан танишиб қолганингиз рост. Лекин ёшлиқдан, аниқроғи, гўдакликдан кўз очиб қўрганингизнинг исми Ҳокима эдими?

– Қаёқдан эшита қолдинг? – бошидан бир чеълак совуқ сув қўйгандек сесканди Баҳодир.

– Раҳматли опажоним, яъни сизнинг эгачингиз ҳаммасини гапириб берганди-да!

– Оббо қитмир-эй, шуниям қидириб топганмидинг! – ҳазил аралаш тан берди ёлғон нималигини билмайдиган Баҳодир.

– Буни эртами, кечми, билишингиз керак, мен бу олам билан сиздан аввалроқ хайрлашаман чамаси. Буни бутун борлиғим билан сезиб юрибман...

Каримахон бир зум гапдан тўхтаган эди, кўзларидан ёш томчилади. Уларни яшириш учун секин энгашиб, юзини эрининг кўксига босди-да, гапларини шивирлаб давом эттириди:

– Болаларимиз турли соҳаларда таълим олишяпти. Иккимизнинг аҳволимиз ўзимизга маълум. Каттакон бу қишлоқ пешонасига ҳанузгача кутубхона битмаган. Ярим асрдан зиёд вақт давомида машҳур ҳамкишлопимизнинг уй-музейини қурдириш ҳаракатидасиз, шу ишга жиддий киришсангиз, демоқчиман. Ёнида албатта кутубхонаси ҳам бўлиши шарт. Мингдан ортиқ ноёб китобларимиз увол бўлмасин десак, уларни шу кутубхонага топширайлик, қишлоқ ёшларига бизлардан мерос бўлсин, азизим!

Рафиқасидан ҳозироқ ажраб қолаётгандек, Баҳодирнинг юраги шувуллаб, орқасига тортиб кетди, уни маҳкам бағрига босди. Эртасига ёқ шиддат билан ишга киришиб, ҳоким қабулхонасига хат билан кириб борди. Лекин қидирган одамларини топа олмай, хатни қабулхонада қолдириш билан чекланди. Кунлар, ҳафталар, ойлар ўтиб борар, аммо бирор натижали жавобдан дарак йўқ эди. Каримахон эса кун сайин йўтали кучайиб, сўлғинлашиб борарди. Бардоши тугаган Баҳодир Президент қабулхонасига мурожаат қилиб, воқеалар жамланган мактубини топширди ва шу куни ёқ кўнгли шум хабарни сезиб, қишлоққа қайтди. Келса, Каримахонни “Тез ёрдам” Зангиготага олиб кетган экан. Фарзандлари уни юпатишди: “Зангиготадаги шифокорлар тажрибали, онамизни даволашади”. Аммо афсуски икки кундан сўнг Баҳодирнинг жону жаҳонини муздек ҳолда келтиришди...

Ўлим ҳақ! Бироқ орзусига етолмаган, жадид бобосининг уй-музейини, унинг кошидаги кутубхонани кўролмаган, бу даргоҳда шодон ёшлар-

нинг кўнгиллари тўлиб, билим олишларининг гувоҳи бўлолмаган жуфти ҳалолининг васиятини шундок қолдириб бўлмасди.

Хайрият, туман ҳокимлиги мутасаддилари хушхабар келтириши: “Уй-музей ва кутубхона қурилиши учун тез орада мутахассислар келар экан”. Кетма-кет ҳаёт зарбаларидан адойи тамом бўлаёзган Баҳодирга вилюоят Ёзувчилар уюшмасидан ҳам таскин берувчи яна бир хушхабар келди: “Ўзингизни тетиклаштириб, тиклаб олишингиз учун янги фаолият бошланган Заркент дам олиш ижод даргоҳига таклиф этамиз”. Бу ҳам, ҳар қалай, эзилган жоннинг кўнглини сал бўлса-да, кўтарди. Дам олишининг иккинчи куни ёк ёш ижодкорлар семинари, уларнинг янги китоблари тақдимотлари ўтказиладиган бўлди. Иқтидорли, адабиётга ҳамнафас ўғил-қизларни шундай баҳтли кунларга етказиши йўлида азиз жонларини ҳам аямаган жадид боболаримизни яна ёдга олиш учун бу яхши бир имконият эди. Баҳодир тўлқинланиб, кўзларидан томиб чиқаётган ёшларини тия олмаган ҳолда Ватан равнақи йўлида айнан жадид ота-боболаримиз каби фақат олға қадам босиш кераклиги хусусида чиройли маъруза қилди. Йиғилганлар уни чин дилдан олқишиладилар. Бу тадбир, самимий ва оташин даъватлардан ўзининг ҳам қалби қувончу нурларга лиммо-лим бўлди. Назарида, жуфти ҳалолининг руҳи поклари ҳам жон-дили билан шу даврада иштирок этмоқда эди...

\* \* \*

Ҳаётида кетма-кет содир бўлаётган шодон ёки оғир дамларда бир фидойи йигит Баҳодир билан доим бирга эди. Кексайиб қолган бу ижодкорга ҳар қадамда таянч бўлиб келаётган адабиёт шайдоси, Баҳодирнинг севимли жияни Фарҳод тоғасини ҳар доим техника ва бошқа заруратлар билан таъминлаб туарди. У Баҳодирнинг ички сир-синоатларидан ҳам хабардор, керак бўлганда муҳим маслаҳатлар орқали тоғасининг кам-кўстларини тўлдириб бораарди.

– Тоғажон, биринчи соф севингиз эгаси ҳалиям ҳаётми? Хабарингиз борми? – деб сўраб қолди бир куни дабдурустдан Фарҳод.

– Бир гал машина бошқариб бораётганимда бекатда турган экан, хонадонига элтиб қўйган эдим, – хомуш жавоб берди Баҳодир. – Лекин ҳеч қанақа савол-жавоб қилмагандим...

– Айни муддао-ку! – яйраб қулди Фарҳод. – Яшаш жойини билар экансиз, ҳовлимдаги эртаги тарғил олма обдан пишиб, тагига тўкилиб ётибди. Туятошисадан совға, деб бир тўрвасини олиб борайлик. Баҳонада билолмай юрган маълумотларни билиб оласиз. Ундан кейин, энг муҳими, зўр китобингизни ёзишга йўл очилади.

– Бирор хунук иш содир бўлиб, ҳокиманинг боши балога қолмасин, дейман-да...

– Вой тоғажон-эй, ўзингиз айтгансиз-ку, бармоғига узук тақиши учун ёшлигимизда бир мартагина қўлидан ушлаганман, деб. Яхшиям уйланмаган экансиз, бўлмаса Оноре де Балзак воқеаси сизда ҳам такрорланармиди...

– Хўш-хўш, нима бўлган экан? – қизиқиб қолди Баҳодир.

## Асад АСИЛ

– Айнан сизга ўхшаб болалигидан севган қизига етиша олмаган Бальзак уйланмабди. Кулай фурсат кутиб, яшаб юраверибди. Ёзувчи бир кун кўрсаки, севган аёли эридан ажрашиб кетибди. Имкониятни бой бермай, дарҳол унга уйланибди. Буни қарангки, турмуш икир-чикирлари соф севгининг офати бўлар экан, бир ой бирга яшашга улгурмай, ажрашишибди.

– Оббо қитмир жияним-эй, қаёқдаги нарсаларни қидириб топиб юрансан-а! – хахолаб кулиб юборди Баҳодир. – Лекин мен сенга айтсан, бизнинг турмушимиз, агар Оллоҳ айрмагандা, ҳеч қачон бузилмас эди...

Чирчиқ шаҳри бутунлай ўзгариб кетибди, ҳаммаёқда янги қурилиш, аввалги тор, қінғир-қийшиқ кўчалардан асар ҳам йўқ. Аммо Фарҳод бўш келмади, қадимги кекса чирчиқликлардан сўрай-сўрай излаганини топди. Бирордан кейин эшик очилиб, соч-соқоли оппоқ, мункайган қария чиқиб келди:

– Мен шу уй эгаси Кўчкор акаман, кимсизлар, танимаяпман.

Фарҳод дадиллик билан гап бошлади:

– Мана бу менинг тоғам, ёзувчи Баҳодир aka! Мен Фарҳодман. Тоғам Хондайлик кишлоғининг тарихи учун маълумот тўплаб юрибди. Сиз тўқсонга яқинлашибсиз, аждодларингиз ҳам шу қишлоқда яшаган экан, кейин Чирчиқнинг Қипчоқ маҳалласига кўчиб келган эканлар. Ўтмиш ва ўтмишдошлар ҳақида сухбатлашсак, бўладими?

– Аввал уйга марҳамат, – деди қария. – Бир пиёла чой устида сухбатлашамиз.

Мезбон оҳиста одимлаб, йўл бошлади, меҳмонлар эргашдилар. Даҳлиздан ўтиб, кичик бир хонага кирдилар, хонтахта атрофига ўтиридилар. Бурчакда кекса бир аёл намоз ўқиётган экан. Ёшроқ келинчак елиб-югуриб чой келтириди. Чол уни таништириди:

– Бу менинг невара келинум, ана у намоз ўқиётган аёл – сизлар қидириб келган Ҳокима. Ҳамма воқеа-ҳодисалардан хабардорман. Афсуски, тўйимиз бўлиб ўтгач, севишганлар фарёдини эшитганман. Унда икки қиз ва бир ўғиллик бўлган эдик. Начора, ҳаётда англашилмовчиликлар кўп экан...

Зўрга ўзини тутиб турган Баҳодир юзига фотиҳа тортиб, ўрнидан турди:

– Кўчкор aka, сиз олижаноб инсон экансиз, бизларни афв этинг, кетдик, Фарҳод!

– Шошманг, Баҳодиржон, – ҳамон оҳиста гапиради Кўчкор aka. – Ана, Ҳокима ҳам намозини тугатяпти, биз бир-биримиздан ҳеч қачон сир яшираганмиз. Анча йил аввал машинангизда элтиб қўйганингизни ҳам менга айтиб берган.

– Ассалому алайкум, азиз меҳмонлар, – жойнамоздан туриб, булар сари кела бошлади Ҳокима. У кексайиб, анча чўкиб қолибди. Оҳиста қадамлар билан Баҳодирнинг ёнига яқинлашди:

– Болалигимизда бўйинг мендан пастроқ эди, бир-биримизни доим сенсираганмиз, хафа бўлма, ҳозир ҳам шу вақтларни эслаб гапиряпман... – Ҳокима олдинга бир одим ташлаб, Баҳодирнинг елкасига кафтини босиб, титраган овозда уни юпатди. – Жуфти ҳалолингниям бериб қўйибсан,

бандалик-да, ўзингни қўлга олиб, ижодингни бўшаширма, иккимиз ҳақимиздаям китоб ёз...

– Хўп, – деди Баҳодир кўзларидан беихтиёр тошиб чиқкан кўзёшларини рўймолчага артар экан.

Кишлоққа қайтишаркан, анча жойгача жим келган Фарҳод ахийри тилга кириб, сўради:

– Тоғажон, хижолатдаман, сизниам уялтириб қўйдим шекилли?

– Сирам хижолат бўлма, – уни астойдил юпатди Баҳодир. – Энди менинг бу томондан кўнглим тўқ бўлди. Ҳокима, Худога шуқр, ҳалиям ҳокимлигини қилиб, яшаётган экан. Бизларнинг эса бошқа асосий йўлимиз бор. Нурли бу йўл – Шарқнинг серқирра ва машхур адаби, ватандош жадидларимизнинг сафдоши, дўсти, устози Сирожиддин Маҳдум Мирзоҳид Охунд ўғли Сидқий Хандақлиқий уй-музейи, унинг ёнига эса тўқис кутубхона курилишини йўлга қўйсак. Шу иш якунига қадар ҳормай-толмай курашсак. Бу эзгу йўлда ёнимда таянч бўлиб турсанг бас...

– Худога минг қатла шуқр, тоғажон! – чинакамига қувониб кетди Фарҳод. – Оғир жудоликдан сўнг кейинги пайтларда кайфиятингиз пасайиб, анча суст бўлиб қолган эдингиз. Эзгулик учун курашларимиз наҳотки охирига етган бўлса, деб қўрқандим. Ростини айтсан, бу қишлоқда ўрнингизни боса оладиган тайинли инсон йўқ. Нафақага чиққанингиздан кейин ҳам ҳамқишлоқларимизга бош-қош бўлиб, қанчадан-қанча улуғвор ишларни рўёбга чиқардингиз. Лекин қишлоғимизда амалга оширилиши керак бўлган ишлар талайгина. Биринчи навбатда, албатта, таваллудига бир юз қирқ йил тўлиши арафасида турган Сирожиддин Сидқий бобомизнинг руҳи покларини шод этишимиз, яъни уй-музейини барпо этмоғимиз, ёнига кутубхона тиклашимиз лозим. Қолаверса, марказий кўчалар қинғир-қишиқ, маҳалла идораси вайрон бўлай деб турибди. Энди белингизни маҳкам боғланг, тоғажон! Ёнингизда мана мен, қолаверса, давлатимиз раҳбари даъватлари, ғамхўрликларидан руҳланган ёшлар етилмоқда. Шунда, чин маънодаги соф севингиз эгаси – Карима онамизнинг руҳи поклари албатта шод бўлажак!

Баҳодир ўзини ортиқ тутиб туролмади. Бўйи ўзидан анча баланд ва кўркам жиянини жон-дили билан бағрига босиб, қулоғига шивирлади: “Тўғри айтдинг, жигарим, янайм тўқисроқ эътироф айтсак, бу ўтар дунёдаги энг сўнгги ҳақиқий севги бекати – Қодир Оллоҳ дийдори экан...”





**Омонхон  
МАМАДАЛИЕВ**

## ПАРИ

Хикоя



**Б**олалик фаслимда менга учраган биринчи гўзаллик – амакимнинг қизи бўлди. Ўшанда у менга оддий қизалоқ эмас, балки, ўзга оламдан келган сехрли хилқат, эртак варақларидан чиқиб келган малика бўлиб туюлар эди. Ҳозир унинг ўша пайтдаги сиймосини кўз олдимга келтиришга ҳаракат қилиб кўряпману, лекин уддасидан чиқолмаяпман. Ўшанда унинг чеҳрасига термилиб, томоша қилишга менда кучли хоҳиш бўлса-да, бирор марта журъат этолмаганман. У мен учун худди қуёшга ўхшар эди, агар қарасам кўзимни қамаштириб юборадигандек туюларди. Агар биз уларникига борадиган ёки улар бизникига меҳмонга келадиган бўлиб қолса байрамни кутаётган боладек қувониб кетардим. Лекин уларнинг уйига боргандан кейин биз болакайларни бошқа хонага ўйнагани чиқариб юборишарди. Унинг биздан тахминан бир ёш катта акаси бўлиб, жуда шўх ва ўйинқароқ эди. У билан жуда чиқишардик. Вақтимни факат у билан ўйнаб ўтказиб, синглисига бир оғиз ҳам гапирмай, ўзимни унга эътибор бермагандек қилиб кўрсатишга ҳаракат қиласр эдим. У ҳам бир оғиз гапирмас, ўзи ўйнар, баъзида акаси жигига тегиб ҳазиллашса, аразлаб, нариги хонага чиқиб кетарди. Мен эса бир нарсасини йўқотиб қўйган одамдек кайфиятим тушиб кетар, ўйинларнинг ҳам хеч қандай қизифи қолмас, чунки у ёнимда бўлганида, гапирмаса ҳам, қарамаса ҳам қандайдир хузур-ҳаловатни, баҳтиёрлик ҳиссини туяр эдим.

Ўшанда иккинчи ё учинчи синфидим, хуллас, бир куни амакимлар бизникига меҳмонга келишди. Кўчада уларни узоқдан кўрибоқ югуриб бориб салом бердим. Амаким бошимни силаб эркалатди-да, кейин қизига қараб, “Ўртоғинг билан кўришмайсанми”, деди. Шунда, амакимнинг қизи мени ҳайрон қолдириб, жилмайганча, биринчи бўлиб қўл узатди. Шу пайтгача бирор марта у билан қўл бериб кўришмаган эдик, ғалати бўлиб кетдим. Шо-

---

**Омонхон МАМАДАЛИЕВ** – 1967 йилда тугилган. Тошкент автомобиль йўллари институтини тамомлаган. Рус шеъриятидан таржималар тўплами “Ёқилган мактуб” номи остида чоп қилинган.

шиб қўлини бир муддат ушладиму, тезда қўйиб юбордим. Кейин югурганча уйдагиларга меҳмон келаётганини айтишга ошиқдим. Нимагадир ўнг қўлим кафтида бир лаҳза аввал туйган ғалати, лекин ёқимли илиқликни ҳалиям ҳис этиб турардим. Худди ҳазина топиб олгандек, қўлимни эҳтиёт қила бошладим. Кечгача бирор марта ювмадим ҳам. Бу воқеа менда ҳали нотаниш бўлган сехрли бир оламнинг эшигини қўлим билан қия очгандек тасаввур уйғотганди. Ўзимча, “Ҳа, демак, мен уни яхши қўрарканман-да!” деб ўйлай бошладим. (Мактабда, кўчада, тенгқур ўртоқларим ичида, анави манавини яхши кўриб қопти, деган гапларни кўп эшигардиму, лекин яхши кўриб қолиш нима, у қандай бўлади, билмасдим). Кейин яхши кўриб қолиш ажойиб нарса экан деб ўйлай бошладим, чунки бу хиссиёт, ё туйғу деймизми, мени аввал билмаган, ўйламаган орзу-хаёлларга етаклай бошлаганди. “Қачондир катта бўлсам, албатта унга уйланаман, тўйимиз бўлади, кейин доим бирга бўлиб, унинг чехрасига хоҳлаганча термилиб томоша қилишим мумкин. Иккала-миз жуда қалин дўст бўламиз, у ҳам мени яхши кўриб қолади... Оҳ, қандай яхши-я!” деб ўйлай бошладим. Бундай орзу-хаёлларни ўйлаган сайин ичимда бир нарса ширин шувуллаб, пастга тортгандек бўлар, бошим айланиб, қандайдир ҳузурбахш ҳолатини кечирар эдим.

“Ураган жойга; асфальтга, деворга, партага, кичкинагина, бошқалар кўзи тушмайдиган қилиб, “Ш+М=Севги”, деб ёза бошладим.

Болаликдан ўсмирликкача бўлган вакт оралиғи хотирамда унчалик яхши сақланмаган (балки, ҳеч қандай ёдда қоларлик воқеалар содир бўлмаганлиги учундир). Негадир амакимлар бизнигiga камроқ келадиган, биз ҳам уларникига ахён-ахёнда борадиган бўлиб қолгандик. Амакимни қизини ҳам йилда бир, икки маротаба кўриб қолар эдим.

Фақат шуни билардимки амакимнинг хотини, яъни келинойим анча вактдан бери хасталаниб, ҳали у касалхонада, ҳали бу касалхонада даволаниб юради. Охирги пайтларда анча оғирлашиб, шаҳар ўсма касалликлар шифохонасида ётар эди. Ойим билан дадам деярли ҳар куни беморни кўргани боришар, баъзизда мен ҳам бирга борар эдим. Ўшанда ўсма касаллиги қандай оғир хасталик эканligини, унга ҳозирча даво топилмагани хақида билмас эканман. Бир куни кечаси телефон жиринглаб, амаким дадамни касалхонага чақириб қолди. Дадам шошиб кийиниб чиқиб кетдилар. Қайтганларида деярли ярим кеча бўлган, ойим ҳам, мен ҳам хавотир олиб, ухламай ўтирган эдик. Дадам тушкун кайфиятда, қовоқлари солиқ кириб келди:

– Бўлмади... келинни топшириб қўйдик... – дея кўзларида ёш ғилтиллади.

Ойим пиқиллаб йиғлай бошладилар. Дадам гапни давом эттиридилар:

– Ҳаммасидан ҳам қизига айтмай касалхонага олиб боришим қийин бўлди. Уйда ўзи қолган экан, майитни ўрагани кўрпа керак эди. Аянгга жавоб бўлди, уйга опкеламиз экан, шунга кўрпа керак, десам ишонмайди. Нуқул, “Амаки, айтинг, аям тирик дeng, ўлгани йўғ-а?” деб жавдираиди. Ишхонани машинасини олгандик, касалхонага етиб боргунча йиғлаб юбориб, билдириб қўймай деб қийналиб кетдим... Боргандан кейинги ҳолатни айтмай қўя қолай, унинг дод-фарёдига ҳеч ким чидамади, хатто дўхтиrlар ҳам

## Омонхон МАМАДАЛИЕВ

қочиб чиқиб кетиши. Акаси-ку, ўғил болалигига борди, чидади... Ҳа, майли пешонасига шунақа ёзилган экан, ўлчаб берган умр, бирор кўп, бирор оз...

– Ҳа, онаси, латта-луттала рингиз бўлса олволинг. Бувисининг ҳовлисидан чиқарадиган бўлдик, аzonда ўша ерда бўлишимиз керак. Ҳозир бироз мизғиб олмасам бўлмайди, бошим айланиб, кўзим тиниб кетяпти.

Мен, болаларча тасаввурим билан, ўлим нима, у қандай бўлади, буларни ҳам яхши тушунмасам-да, унинг қандайдир ваҳимага солувчи оғир мусибат эканлигини англаб турардим.

Дадамнинг сўзларидан кейин ичимда амакимнинг қизига нисбатан қаттиқ ачинишни ҳис қилдим. Шу дақиқадан бошлаб, у менга самовий бир мавжудот эмас, балки, ҳис-туйғуларга эга, изтироб чекаётган, қийналаётган бир яқин қариндошим сифатида кўрина бошлади. Улгайган ақлим бу ҳаётда ҳеч қандай сеҳрли оламлар ҳам, маликаю-парилар ҳам бўлмаслигини аллақачон тушуниб етганди...

Армияда хизматни ўттай бошлашим билан уйдагилардан ташқари яна ҳамма дўстларга, синфдошлару қариндошларга мактуб ёзиб, жавобини ҳам олиб бўлган эдим.

Ниҳоят, уч-тўрт ой муддат ўтгач, амакимдан ҳам мактуб келди. Конвертни йиртар эканман, қалбимни ғалати ҳаяжон чулғаб олганди. Нимагадир бошқа мактубларни очган пайтимда бунақа бўлмаганди. Ички бир туйғу билан бу хатни амакимнинг қизи ўз қўли билан ёзганини ҳис килиб турардим. Хат оддийгина, ўша пайтда урф бўлган сўзлар билан бошланарди: “Ушбу ёзган хатим шамолдай шошиб, дарёдай тошиб, етиб бориб маълум бўлсинким, мен ким фалончи писмадончи бўламан. Қалай, йигитлик бурчингизни шараф билан адо этиб юрибсизми?.. Биздан сўрасангиз...” ва ҳоказо... Шундай бўлса ҳам, мен уни қимматбаҳо нарсадек авайлаб сақлаб юрар, вақт топдим дегунча қайта-қайта ўқиб, ундаги сўзлардан, ўзимча, яширин маънолар излар эдим. Айниқса, мактуб охиридаги, “Софинч билан амакингиз ва Мұхаббатхон” деган сўзлардан бошқача хурсанд бўлиб кетардим. Унинг акаси ҳали армиядан қайтиб келмагани учун хатга номи тиркалмаган экан. Менга ана шу “ва Мұхаббатхон” деган сўзда олам-олам маъно борга ўхшарди (балки ўзим ич-ичимдан шуни хоҳлаганим учун шундай ту-юлгандир, ким билсин дейсиз...)

Дарҳол жавоб хатини ёзиб юбордим. Лекин то хизматни тугатгунимча ҳам ундан бошқа хат олмадим. Нима бўлганда ҳам бир марта салом-алик қилинди, дедиму, бошқа хат ёзмадим. Бир муддат ўтиб, эътиборсизлик на-тижасида ҳалиги мактуб ҳам бошқалари қатори унутилиб, қайларгадир йўқолиб кетди.

Йигитларни армиядан келиши биланоқ уйлаб қўйиш урф бўлган. Ҳатто, кўпинча солдат келишига бир ой қолганда уйдагилар аллақачон келинни то-пиб, ишни пишириб қўйган бўлишарди.

Эсон-омон қайтганим шарафига қўй сўйилди, қўни-қўшни, қариндошуруғ йиғилишиб келиши. Нимагадир уларнинг орасида амаким кўринмасди. Ҳамма тарқаб, ўзимиз қолганимизда уйдагилар тушунтириб беришли. Амаким, ўша пайтда авж олган “Пахта иши” бўйича терговда экан. Амаким

пахта заводида ҳисобчи вазифасида ишларди. Бир ойдан бери Тошкентда, қачон уйига жавоб беришлари номаълум дейишипти. Амакимнинг ўғли армиядан қайтишига оз вақт қолганда, ким биландир жанжаллашиб, кимгайдир, қандайдир жароҳат етказганми билмадим, “интизомий батальон”га беш йил мажбурий хизматга суд қилиб ўтказиб юборибди. Амакимнинг қизи эса ҳозир бувисиникида яшаётган экан. Гап орасида, “Ўзинг бориб, хабар олиб келсанг бўларди”, дейишиди.

Орадан бир ҳафта ўтди. Бувисининг ҳовлиси шаҳарнинг дехқон бозори орқасидаги маҳаллалардан бирида эди. Бозордан тўртта патир, икки килоча олма олиб, уйларига йўл олдим. Болалик чоғимда бир-икки борганим учун қийналмай топиб бордим. Ҳовлининг дарвозаси йўқ эди. Пастаккина деворга мос кичкина эшик олдида бирпас иккиланиб тургач, қатъият билан тақиллатдим. Ичкаридан, “Хозир!” деган овоз эшитилди. Бу овоз шунағанги ёқимли жарангладики, гарчи уни эшитмаганимга юз йиллар ўтиб кетгандек бўлса-да, дарҳол бу овоз амакимнинг қизиники эканлигини англадим. Бирдан ичимга бир титроқ кириб, ҳаяжон зўридан юрагимнинг гупиллаб уриши чакка томирларимда ҳам акс эта бошлади. Ўзимни босишга ҳарчанд уринмай, хотиржам бўлишнинг уддасидан чиқолмас эдим. Қадам товушлари яқинлашиб, эшик қия очилгунча ўтган вақт мен учун азобнинг ўзи бўлди. Ичимда тўфон кўтарилаётган бўлса-да, ташқаридан хотиржам қўринишга зўр берib ҳаракат қиласдим.

– Ие, вой! Ассалом алайкум, Шокирjon, ўзизмисиз!? Армиядан келдизми? – унинг кўзларида шодлик учқунлари чақнади. – Эшитмапмизам, қаранг! Яхши кеводизми, уйдагилар, кеннойим, амакимлар ҳам хурсанд бўлиб ўтиришкантур? Қани келинг, киринг уйга, буви, ҳой буви, қаранг, Шокирjon армиядан кептилар.

– Овора бўпсиз-да, шундай келавермайсизми, – у қўлимдаги тўрхалтани оларкан, хижолат оҳангига қўшиб қўйди.

– Ваалайкум ассалом, раҳмат, ўзларинг ҳам яхши ўтирибсизларми? – у ёғига бирор сўз тополмай, каловланиб қолдим. Ҳовлининг ўртасида қаққайиб турганимни кўрган Мұҳаббатхон жилмайди. Шу пайт ичкаридаги хонадан бувиси ҳам чиқиб, пешонамдан ўпиб кўришди-да, уйга қистади. Мұҳаббатхон ҳалиям менга қараб жилмайганча турарди.

Бирдан, у мени “Ҳалиям тортинчоқлиги қолмапти деб ўйлаб кулаётган бўлса-я”, деган фикр хаёлимдан ўтди-ю, шу заҳоти хотиржам тортиб, ўзимни унга қандай хушчақчақ, киришимли ва сўзга чечан йигитга айланганимни кўрсатиб қўйгим келди:

– Майли-ю, лекин бирпасга кираман, кўп уннаб юрманг, Мұҳаббатхон, – деганча ичкарига кирдим. Хонтахта атрофида жойлашиб, дуо ўқилгач, ҳолаҳвол сўраш бошланди. Бувиси бирпас ўтиргач, бир иш билан ташқарига чиқиб кетди. Мұҳаббатхон чой қуиб узатаркан, дастурхонга манзират килди. Мен эса ўзимни худди роль ўйнаётган одамдек ҳис қилиб, анча хотиржам қўринишга эришдим-да, унинг чехрасига сездирмай назар ташлаб кузата бошладим.

## **Омонхон МАМАДАЛИЕВ**

Аввал айтганимдек, ўзим ёлғиз қолганда, ҳарчанд унинг хаёлий суратини яратишга ҳаракат қилмай, ҳеч бунинг уddасидан чиқолмаган эдим. Хаёлимда унинг чехраси гира-шира пайдо бўлар, кўзлари қандай, қошлари қандай шаклда, умуман бу ҳақда аниқ-тиниқ тасаввурга эга эмас эдим. Мұхаббатхон қаршимда жилмайиб чой қуйиб узатар, нондан, ёнғоқ-майизлардан олинг, деб манзират қиларди. Шу тобда унинг нигоҳларида менга нисбатан қандайdir илиқлик, меҳр балқиб турганлигини аниқ-тиниқ ҳис қилдим. Унинг қошлари унча қалин бўлмаса-да, мукаммал ёй шаклида бўлиб, қоп-қора, шаҳлоликка мойил кўзлари, нағислигидан мовийликка тортган, мижжаларига ажиб бир латифлик бағишлиб турар чўзинчоққа мойилроқ юзи оппоқ, оғзи жуда кичик бўлиб, лаблари энди очилаётган лола ғунчасига ўхшаб кетарди. Киприклари жуда узун бўлмаса-да, зич жойлашган, бироз қайрилган, баъзан парпираб турганда кўзларида нимадандир ҳайронлик тасвирини илғаш мумкин бўларди. Қоп-қора қалин соchlари битта қилиб ўриб, турмакланган, ўримга буйсунмаган толаси шокила-шокила бўлиб пастга қайрилиб турарди. Амакимнинг қизи ўрта бўйли, гавдаси ноzikкина, лекин пишиқ, оппоқ билаклари, елкалари, гарчи енг ичиди бўлсада, мен бир вақтлар музейда кўрган, қадимги грек ҳайкалтарошлари мармардан тарашлиб ясаган маъбудаларнинг қоматидек кўркам кўринарди.

Қисқаси бундай гўзалликни биз томонларда жуда кўхлик экан, деб ҳам айтишади. Ҳаммасидан ҳам менга унинг овози жуда ёқимли эшитиларди.

Бу овозни ёзниң жазирамасида тоғларга чиқиб, шарқираган сойлар бўйида, дараҳт салқинида майсага ағанаб ётиб эшитишингиз мумкин ёки болаликда йиқилиб тиззангизни уриб олганингизда, ойингиз “опоч-опоч” қилиб, силаб юпатганда эшифтансиз... Бу овоздан чарчаб турган бўлсангиз ҳам бутун вужудингиз яйраб кетади, хафа бўлиб турган бўлсангиз бир зумда кайфиятингиз кўтарилиб, ғам-қайғу қаёққадир қочиб кетади, қалбингизда, юрагингизда эзгу ишлар қилишга истак пайдо бўлади, хуллас, уни қайта-қайта эшитиш менга ҳузур бағишлиб турди. Ундан амаким хақида, акаси хақида сўрадим. Бир муддат унинг кўзларида ҳасрат акс этди:

– Худодан сўраб турибмиз, дадамнинг ишлари енгиллаб, уйга қайтиб келиб қоладилар, Худо хоҳласа, – унинг сўз оҳангода чуқур ғусса бор эди. – Акам ҳам эсон-омон қайтиб қолсалар яхши бўларди, пешонада шу ҳам бор экан-да, нима қиласиз энди....

Хайрлашиш пайти, Мұхаббатхон, “Ишингизни битирсангиз, қайтишда албатта кириб ўтинг, овқат ҳам тайёр бўпқолади”, деб қайта-қайта тайинлади. Шу лаҳзада унинг кўзларига термилиб, уларда аввалги, эҳтимол, фақатгина менга шунақа бўлиб туюлган бегонасирашни эмас, балки, яқин қариндош, жигарчилик меҳри уфуриб турган нигоҳни туйдим. Мен эса уйга қайтар эканман фақатгина унинг олдида ўзимни йўқотиб қўймай, муносиб тарзда тутганимдан фахрланиб борардим...

Бир куни кечқурун ойим, “Қани, мана бу ерга ўтири-чи, гап бор”, деб қолдилар. “Оббо, яна уйланиш тўғрисида шекилли”, деб ўйладим. Ойим гапни узоқдан бошладилар, раҳматли келинойим ўлим олдидан ойимга васият қилиб кетган эканлар: “Мендан кейин Мұхаббатхонни бегона қилмасангиз,

Шокиржонимиз тилла бола, катта бўлишганда рози бўлишса, кўнглим хотиржам кетармидим...” Ойим буни бувисидан бошқа ҳеч кимга айтмаган эканлар. Яна мен армиядалигимда ўтган икки йил мобайнида амакимларнинг эшигидан совчи узилмаган, лекин амаким қизининг раъйига қараб, барча келганларга рад жавоб берган эканлар. Шу кунларда ҳам астойдил сўраб келган совчилар тинч қўймаётган эмиш. Бувиси маслаҳат солган эди, “Тўхтаб туринглар-чи, аввал сенинг олдингдан бир ўттай, агар кўнглинг бўлмаса, яхши жой экан, узатиб юбораверинглар деб айтаман, ўғлим, нима дейсан?” деб, дангал сўраб қўя қолди.

Хаяжондан юрагим гурсиллаб уриб кетди, лекин ўзимни бепарво тутиб, жавоб қайтардим:

– Йўғ-э, ойи, яқин қариндош-ку, менимча яқин қариндошга уйланиб бўлмайди. Ахир у амакимнинг қизи-ку...

– Тўғри, лекин жа-а унақа яқин ҳам эмас, даданг билан амакинг бир отанинг боласи бўлсалар ҳам, оналари бошқа-бошқа бўлган, раҳматли буванг даданг кичкиналигида бева қолиб, бошқа уйланганлар, амакинг кейин туғилган. Сен бу нарсани тушунмайсан барибир, йўқ, агар кўнглинг чопмаётган бўлса сени ҳеч ким мажбур қилмайди. Бувисига айтаман, эртагаёқ келган совчиларга жавоб бериб юборади. Яхши жойдан, топармон-тутармон йигит экан дейишяпти.

Кўз олдим қоронfilaшиб, миям ғовлаб кетди. Топармон-тутармон йигитни амакимнинг қизи ёнида тасаввур қилиб, жигибийрон бўла бошлидим. Демак, унга барибир экан-да, мен бўлмасам бошқасига тегиб кетаверар экан-да! Менинг телба тасаввурим шу тобда иложсиз нарсани орзу қила бошлаганди. У мени шунчалик севиши керакки, мен йўқ деган тақдиримда ҳам ҳеч кимга тегмай, бир умр ёлғиз, менга бўлган ишқдан азобланиб, қийналиб ўтиши керак эмасми, каби инжиқларча, телбавор фикр бир зум миямни чалғитди. (Йигирма ёшимда ҳам шунчалик аҳмоқ бўлганимни тасаввур қилиб бўлмайди, эсласам хижолат торгманан.)

Ойимга эрталабгача ўйлаб кўришимни айтиб, хонамга кириб кетдим. Каравотга ёнбошлиганданча, алғов-далғов бўлиб кетган хаёлларимни бир жойга йиғишига урина бошлидим. Кейин, эҳтимол, унинг менга кўнгли бордирки, яхши кутиб олди, ахир, кўзларидаги илиқлик, меҳр шундок кўриниб турганди-ку, деган фикрга келдим. “Ўзим уни севаманми”, дея ўзимга савол бердим. Севги – нима у, қандай бўлади, киноларда кўрганим, китобларда ўқиганимдай бўлса, ҳали менда унақа бўлгани йўқ. Нафақат унга, ҳали ҳеч кимга. Ёки севги дегани кейин келармикин? Кейин... Қачон кейин? Тўйдан кейинми? Тўй, никоҳ кечаси, чимилидик хақида ўйлаганим сари ичимда ширин бир титрок ўрмалаётгандай бўла бошлидии. Амакимнинг қизи билан тўйдан кейин ёлғиз қолишимни тасаввур қилиб энтикиб кетдим. Болалиқдаги орзуларим ёдимга тушди. Ахир ўшандада у мен учун эртаклардаги пари эдикку... Эртак қаҳрамонлари парига ёки маликага уйланиб, мурод-мақсадларига этишибди, деган хотима эсимга тушиб хурсанд кулиб юбордим.

– Уйланаман, – қатъий қарорга келдим ўзимча, – уйланаман, нима бўлса бўлди. Бу севгими, ё бошқа нарсами, билмадим, лекин у билан ёлғиз

## Омонхон МАМАДАЛИЕВ

қолишини ўйласам, юрагим қинидан чиқиб кетгудек бўляпти. Ахир, кейин уни соатлаб томоша қилишим мумкин, ҳатто қўлларини ушлашим мумкин, оппоқ бармоқларини! У ҳам менга ўтган сафаргидек меҳр балқиган қўзлари билан термилади, унинг шокила-шокила соchlарини силашим мумкин, ахир! Эй Худо, жинни бўлиб қоламан! Ақлдан озиб қолаётгандек, юрагим тўхтаб қолаётгандек эди.

– Бўлди, етар, бошқа бу хақда ўйласам ўлиб қоламан... уйланаман, уйланаман, тамом-вассалом, ахир ундан бошқа ҳеч ким мени бунчалик қалтиратиб ҳаяжонга сола олмаган, севги шунинг ўзи бўлса-чи?

Йўқ, Мухаббат бошқага эрга тегиб кетмади. Лекин амаким қизининг тўйини кўролмади. Терговни Москвада давом эттириш учун олиб кетилган экан. Кейинроқ маълум бўлишича, ўн йил қамоқ жазоси тайинланибди.

Тўй куни белгилангач, Мухаббатхон билан ЗАГСга ариза топширгани бордик. Биз билан бирга борган холаси, аризани топшириб чиққанимиздан кейин, иши борлигини баҳона қилиб, бизни ёлғиз қолдириб кетди. Икковимиз бир муддат нима қилишни, нима дейишни билмай каловланиб қолдик. Шунча иш ўтиб, тўйга тайёргарлик бошлаб юборилган бўлса-да, ҳали ик-каلامиз бир-биримиз билан ўзаро муносабатларимиз тўғрисида бир оғиз ҳам гаплашмаган эдик. Ҳаммаси расм-русл бўйича, худди шундок бўлиши керақдек, у ҳам, мен ҳам ичимиздаги туйғулардан ҳозирча сўз очмагандик.Faқат шуни билардимки, у менга турмушга чиқишга, мен эса унга уйлашишга рози эдик.

Шу билан биз тўй куни, мен қоп-қора костюм-шим кийиб, галстук таққан, у эса оппоқ келинлик либосини кийган кун учрашдик. Ҳарир парда ортидан унинг қўзлари йифидан қизариб кетганлиги билиниб турарди. Кейин билишимча у отасининг ўрнига тоғасининг оёғига бош уриб хайрлашганида ўзини тўхтатолмай, жуда узок йиғлаган экан. У албатта, ўша пайтда бу кунларни кўрмай ёш ўлиб кетган ойисини, узок ўлкаларда уйга қайтолмай юрган акаси, “Пахта иши” айлови билан, эҳтимол, тухматдан ноҳақ қамалиб кетган дадасини ўйлаган бўлса керак. Аслида сўймаганига тегишига мажбур бўлган қизларгина тўйида астойдил йиғлайди. Ҳар қалай биринчи сабаб кейинги тахминдан кўра ҳақиқатга яқинроқ эканлиги аниқ эди.

Тўй оқшоми, базм, хонанда-ю созандалар, табриклар!.. Ҳаммаси мен учун туш каби кўз очиб юмгунча ўтиб кетди. Faқатгина баъзи-баъзида куёвжўрамнинг қистови билан ёнимда ҳеч нарса емай, ерга тикилиб ўтирган келинга, “Олинг, бирор нарса енг”, деб манзират қилиб, олдимдаги пистадан чақиб, мағзини унинг қўлига мажбуrlаб тутқазганим эсимда. Яна чимилдиқка кириш олдидан каттароқ ёшли қариндош йигитлар ўртага олиб бир нималар дейишди, яхши тушунолмадим. Чимилдиқда мени худди катта имтиҳон кутаётгандек эди. Бу нарса мендаги ҳар қанақа ҳаяжонни бўғиб, тотли ҳиссиётларни олдиндан туйиб энтишишларимни, висолни ўйлагандаги ичимда ўрмалаган ширин титроқларни бирпасда сўндириб қўйди. Ўзимни, вазифасини мукаммал бажаришга тайёрланаётган аскардек совуқкон, яна бу иш унга ҳечам чўт эмас одамдек бепарво ҳис қила бошладим. Менданги аввалги тортинчоқлик қаёққадир буткул ғойиб бўлган эди. Чимилдиқда

янгаларнинг ҳар бир кўрсатмасини қунт билан бажаришга ҳаракат қилдим; кўрпа ёнида чўккалаб ўтирган келинни белидан даст кўтариб, кўрпа устига отдим, кейин бизни ёнма-ён ётқизиб, нимагадир ойна тутишди, кўзгуда келинни кўрсатиб, ой кўрдим деб айттиришди...

Бахтиёр кунларим бошланди. Бир ой чамаси вақт ўтиб, биз амакимларнинг бўш турган икки хонали уйига кўчиб ўтдик, чунки ҳовлимиз торгина бўлиб, янги келин-куёвга асосий уйни бўшатиб беришгани учун ойим, дадам ва укамлар кичкина уйда қийналиб қолишган эди.

Уйдагилар билан маслаҳатлашиб, Мұхаббатхоннинг акаси эсон-омон қайтиб келгунча амакимнинг уйларини ҳувиллатиб қўймасликка қарор қилгандик. Эҳтимол, унгача бироз пул йиғиб, ўзимизга кичикроқ бўлса ҳам алоҳида уй сотиб олиш режасини ҳам тузиб қўйгандик.

Янги хонадонда келин ва куёв ёлғиз ва эркин яшай бошлашимиз билан кувончли кунларимиз янада нашъали туюла бошлади. Тенгқур бўлганимиз учунми, биз икковлон ёш боладек бир-биримиз билан қувлашмачоқ ўйнаб зерикмасдик. Ишдан қайтгач, ювиниб олиш учун ваннага эгилган заҳотим Мұхаббатхон ортимдан келиб чимчилаб қочар, мен эса кафтимда сув олиб, унга сепиш учун ортидан қувиб қолардим. Ниҳоят, кулаверганимиздан ҳолдан тойиб, кейин у яна ошхонага ўз ишига, мен эса ювинишни давом эттириш учун ваннага йўл олардик.

Рафиқамдан тобора янги қирралар, фазилатлар кашф этардим. Илгари адабиётни ҳеч ким менчалик яхши кўрмайди, менчалик кўп китоб ўқимаган деб ҳисоблар эдим. Мұхаббатхон бу соҳада ҳам баъзида мендан устунлигини намойиш қилар, ҳатто мен ёқтирган шоирларнинг менга ҳали номаълум бўлган шеърларини ёддан ўқиб, ҳайратда қолдиради. Айниқса, шеър ўқигандаги унинг майин жаранглаган овози мени сехрлаб қўяр, лол бўлиб термилиб қолганимни сезгач, сал-пал қизариб, менга ёниб қараб қўяди. Яна менга энг ёқадиган нарса унинг табассуми эди. У жилмайганда чехрасида ҳар сафар ўзгача латофат, ўзгача жозиба кашф этардим. Қисқаси, у мени яна болалик пайтдагидек мафтун этиб қўйганди. Фақат бу мафтунлик хаёлий эмас, ҳақиқий, яъни, бутун вужудингизда ҳис қиладиган бахт туйгуси билан қоришиб кетганди...

Хотинимни еру кўкка ишонмай эҳтиёт қилардим. Лекин бир кам дунё экан, ҳомила беш ойлик бўлганда ривожланишдан тўхтаб нобуд бўлди. Докторлар бачадонда қандайдир ўсма бор дейишиди. Икки йилдан сўнг яна шу ҳолат такрорланди. Бу сафар бачадонни операция қилиб олиб ташламаса бўлмас экан. Ноилож рози бўлдик.

Иккаламиз ҳам қаттиқ тушкунликка тушиб қолган эдик. Фақат Мұхаббатхон буни сездирмасликка ҳаракат қилар, бор меҳри билан кўнглимни кўтаришга уринарди. Аслида бунинг тескариси бўлиши, яъни мен унинг кўнглига далда бериб, юпанч бўлишим керакмасмиди ахир? Буни кейинроқ англаганим учун ҳалигача ўзимни кечиролмайман...

Мұхаббатхон тикув фабрикасига ишга кирди. Фабрикада бир ойда бир хафта давомида тунги сменада ишлашга тўғри келар экан. Шундай пайтларда, баъзида, биз деярли кўришмасдик. Мен ишдан кечроқ қайтганимда

## Омонхон МАМАДАЛИЕВ

Мұхаббатхон овқатни тайёрлаб қўйиб, ишга кетган бўлар, тонгда қайтганда эса мен ишга чиқиб кетган бўлардим.

Бир куни ишдан кеч қайтдим. Мұхаббатхон тунги сменага кетган эди. Овқатланиб бўлгач телевизорни ёқдим. Бироз томоша қилгач, ишхонага тиббий комиссия келиб, ҳаммага янги медицина картаси очиш кераклиги хақида айтгани ёдимга тушди. Ҳамма биттадан янги, тўқсон олти варагли дафтар олиб келиши керак экан. Қаердадир шунаقا дафтар турганини кўргандим. Кийим шкафининг пастки тортмаларини очиб кўра бошладим.

Аксига олиб, топилган уч-тўрттагина дафтарларнинг бариси тўлдирилган, янгиси йўқ экан. Дафтарлардан бирига “Анкета” деб сарлавҳа қўйилган эди. Қизиқиб вараклай бошладим. Мактабни битириш пайтларим хотирамда тиклана бошлади. Эҳтимол, сизларда ҳам шундай бўлгандир, бизнинг синф қизлари ҳам шунаقا “анкета дафтари” тутар эдилар. Дафтарнинг биринчи варагида бир қатор саволлар берилган бўлиб, кейинги саҳифаларда ҳар бир синфдош тартиб рақами бўйича берилган саволларга жавоб ёзиши шарт эди. Шу асно дафтарлар барча синфдошлар қўлидан ўтиб, эгасига қайтиб келарди. Саволлар йигирмага яқин бўлиб, асосан, дўст деганда нимани тушунасиз, севги деганда нимани тушунасиз, орзуингиз қандай, қайси фильмлар ёқади ва ҳоказо, шунга ўхшаш бўлиб, жавоблар ҳам кўпинча бирбирига ўхшайдиган, бир қолипда ёзилган бўлар эди. Саҳифаларни бир-бир вараклаб, жавобларга юзаки кўз югуртира бошладим. Баъзи жавоблар беихтиёр жилмайишга мажбур қиласиди.

Саккизинчи саволда сир бўлмаса кимни севасиз, деган саволга қизлар ҳам, ўғил болалар ҳам нақ ярми “сир” деб ёсса, кейинги ярми осонгина “сизни” деб қўяқолган экан. Ўзим ҳам шунаقا жавоб ёзганим ёдимга тушиб, мийигимда жилмайиб қўйдим. Бир пайт, бир шеърий тўртлик дикқатимни ўзига тортди. Шеър анчагина таъсирли ёзилган эди.

*– Сенинг хаёлингда юрган пайтларим,  
Кунларни ўтказдим илхақ ва тушидек.  
Сенга неча бора ёзган хатларим  
Бағримга қайтдилар ярадор қушидек.*

Қизиқиб жавоб эгасининг исмига қарадим. Алимов Зухриддин деган синфдоши экан. Саккизинчи саволга ҳам “Сизни” деган жавоб турарди. Нимагадир юрагим ғашлана бошлади. Мактаб даврида ўзимиз ҳам бир-икки қизга ярим ҳазил, ярим чин қилиб ишқий мактублар ёзганимиз эсимга тушди.

Бу бола ростдан ҳам хат ёзганмикин, ё бу шеърни бирор газета-журналдан кўчириб ёзиб қўйганмикин? Айни дамда бу савол мени ўйлантириб, юрагимни ғаш қилаётган эди. Бошқа ўқувчилар саҳифаларини ҳам қайта синчиклаб ўқиб чиқа бошладим. Охирида, менга қандай саволингиз бор, деган қаторга берилган жавоблардан бирини ўқир эканман, бирдан юрагимга игна санчилгандек бўлди. Рафиқамнинг синфдош дугонаси Матлуба, – “Тўғрисини айт, Зухриддини яхши кўрасанми?” деб савол берган эди.

Рашк жуда ёмон нарса. Совун күпигидек арзимас майда-чуйда нарсалар рашкчи одамга исбот талаб қилиб бўлмайдиган хақиқатдек кўрина бошлайди. Рашидан заҳарланган миям бир зумда бўлмағур фикрлардан ғишт тахлаб, мустаҳкам қалъя тиклай бошлади:

“Шамол бўлмаса дараҳтнинг учи қимирламайди”, ўйлай бошладим. – Дугонаси бир нимани сезганки, бунақа савол берган. Балки ростданам ўша синфдоши (нимагадир исмини ҳам айтгим келмай қолганди) яхши кўриб хатлар ёзгандир... Хўш, нима бўпти? Жавоб олмапти-ку, акс ҳолда бунақа шеър ёзмас эди. Мактабда болаларча туйғулар ҳаммада ҳам бўлади-ку...

Миям ғовлаб, яна бўлмағур хаёллар олиб қоча бошлади: “Бекорга хат ёзмагандир, эҳтимол, Мухаббатхон ҳам сабабчи бўлган бўлса-чи, ахир унинг мафтункор табассуми ҳар қандай синфдошини бошини айлантириб қўйиши мумкин эмасми? Синфидағи энг чиройли қиз бўлган... Хотинимнинг мактаб даврида кимгадир мафтункор жилмайганини тасаввур қилиб, жиғибийрон бўла бошладим.

Тонгга яқин тунги сменада ишлаб, уйқусизликдан кўзлари қизариб, чарчаб қайтган хотинимни хўмрайиб кутиб олдим. Туни билан йиғилиб қолган заҳримни кимгадир сочишим керак эдида:

– Зуҳриддин деган синфдошингиз бормиди? Сизга хат-пат ёзганми? Гапириңг, нега индамайсиз? Яхши кўришгандомисизлар?

Мухаббатхон ногаҳон ёғдирилган саволлардан бир зум гангид қолди. Кейин лаблари билинар-билинмас титраб, ҳорғин жилмайди:

– Рашик қилиш сизга ярашаркан хурсанд бўлдим, – у ерда ётган дафтарни энгашиб қўлига олди. – Шунақа синфдошим борлигини ҳам унтиб қўйган эканман... Ҳа, эслайман, бир пайтлар хат ёзиб дугоналаримдан бериб юрарди, бирортасиням очиб ўқимаганман, кейин бошқа қизларгаям ёзиб юраркан, асли, қизлар айтишарди, Зуҳир шилқим деб... Ўзингиз мактабда қизларга қарамагандомисиз? Афсус ўғил болалар бунақа дафтар тутмайди-да, бўлмаса, анча-мунча сирларингизни билиб олардим. Йўқ, қани менга айтинг-чи, нега ўша пайтларда менга хат ёзмагандомисиз? Демак, хаёлингизда бошқаси бўлганда-а? Мактабда ҳеч кимни ёқтирганман деб айтмай қўяқолинг; барибир ишонмайман. Аълочи бўлгансиз, қизлар атрофингизда гирдикапалак бўлишган, тўғрими?

Мухаббатхон мавзу ёпилди дегандек айёrona кулимсираб, ошхонага кириб кетди. Бу жавобдан сўнг бироз енгил тортгандек бўлдим. Бир муддат ўйланиб тургач, ортидан ошхонага кириб, деворга суюндим;

– Армиядан ёзган хатимга жавоб ёзмагандингиз-ку... нега?

Мухаббатхон анча пайт жимиб қолди. Кейин менга қарамасдан секин сўзлай бошлади;

– Нима деб ҳам ёзардим? Тўғриси, ёзмоқчи бўлганман... Ручкани олиб сизни ўйласам, қалтироқ босиб, бирор сўз ёзишга журъатим етмасди... Билмайман, нимага бунақа бўлардим. Яна сиз ўзингизни мендан олиб қочишингизни сезардим. Ҳатто, болалигимда мени ёмон кўрасиз, деган ўйда юрар эдим...

– Энди-чи, унақа ўйламайсизми?

## Омонхон МАМАДАЛИЕВ

– Йўқ, энди биламан, ўшанда мени яхши кўриб қолганингиздан шунаقا қилгансиз, ўзингиз сезмай, тортинчоқлигингиз туфайли.

– Ҳозир ўша пайтдагидан ҳам қаттикроқ яхши кўраман сизни! – дедиму, бўғзимга нимадир тикилиб, қийнай бошлади.

Мұхаббатхон менга ўгирилиб, кўзлари ялт этди.

– Сиз тушликкача ухлаб олинг, мен бозорга чиқиб келаман, кечки пайт ойимларникига борамиз, ахир бугун овсинингизни туғилган куни, эсингиздан чиқмадими? – шундай деб мавзуни ўзгартириб ошхонадан чиқиб кетдим.

Орадан бир ойча муддат ўтди. Юрагимдаги рашик ўти босилиб, қийнамай кўйган бўлса-да, ичимни нимадандир қониқмаганлик ҳисси тарк этмаганди. Шундай пайтларда ичимни бир савол кемира бошларди;

– Нега ўша куни ҳозир сизни ўша пайтдагидан ҳам қаттикроқ яхши кўраман деганимда, у индамади? Мен ҳам сизни севаман, сизсиз яшолмайман деса бўларди-ку? Ёки ўзини шундай дейишга мажбурлай олмадими? Демак, у мени чин юракдан сева олмас экан-да. Балки яхши кўрар, эри бўлганим учун, меҳрибонликлари эса ўрганиб қолгани учун, оддий меҳрмикин ё?

Биз бошқа бирор марта севги, мұхаббат мавзусида гаплашмадик, Мұхаббатхон менга аввалгидан ҳам меҳрибондек туюлар, фақат ўзи шу меҳрибонлик мен учун қанақадир сунъийдек туюла бошлаган эди.

Серзарда бўлиб қолдим. Ҳатто, оддий гапларга ҳам пичинг, киноя араплаштирадиган одат чиқардим. Рафиқамнинг кўзлари эса маъюс боқади... Аввалги ёниб қарашлар, ўш табассумлар ўрнига энда аҳён-аҳёнда синиқ жилмайиб кўярди, холос. Буларнинг сабабчиси мен эканлигим, менинг муносабатларим туфайли шундай изтироб чекаётганини пайқаб турсам ҳам, ўзимни ҳеч нарса сезмаганга олиб, расво феълимни, пичинг, зардаларимни ташламасдим. Ўзимча, яна бироз қийналсин, бу унга ҳали камлик қиласди деб ўйлаб, унинг яширин изтиробларидан қандайдир хузур топардим. Одам ҳам шунчалик бағритош ва ярамас бўладими?

Орадан уч ой ўтди шекилли, хотиним кундан-кунга озиб, кўзлари киртайиб борарди. Кўр эканман!

Мұхаббатхон анчадан буён касал экану, менга билдиrmай юрган экан. Бачадон операциясидан кейин олиниши керак бўлган кимётерапия муолажасини олмаган, касали ёмон сифатли ўсмага, ўпка саратонига айлана бошлаган эди. Бормаган докторимиз, югурмаган жойимиз қолмади...

Касалхонадан уйга жавоб беришган куни рафиқам бувисини олиб келишимни сўради.

– Ўзингиз қийналасиз, ишга ҳам боришингиз керак-ку, – деди. Овқат емай қўйди, фақат сув ичарди... У кўз ўнгимда шамдек сўниб борарди. Сўнгги кунида менга маъюс термилганча сўзлай бошлади:

– Биламан, ҳаммасини биламан. Ўшанда серзарда бўлиб қолганингизни ҳам мени севмайди шекилли, бирор марта айтмади деб ўйлагансиз тўғрими? – у бир муддат куч тўплаб олгач, давом этди, – биласизми нега айтмас эдим? Айтсан, кучи камайиб қолади деб қўрқарканман... Яна уялардим ҳам. Ҳа, уялардим... Чунки мен ҳам эсимни таниганимдан бери фақат

сизни яхши кўрганман. Сизни ўйласам, қалтироқ босарди, кўрганимда эса гапиролмай қолардим, ҳеч қачон, ҳеч кимга бундай бўлмаганман, ишонинг! Катта бўлсак менга уйланармикин, деб орзулар қиласдим... Кейин эса бу орзуларимдан ўзим ҳам қўрқиб кетардим, чунки сиз билан бирга бўлиш баҳти жуда кучли, ҳатто даҳшатли бир баҳтдек ваҳимага соларди. Ўзимча, агар шундай бўлса, баҳтдан юрагим ёрилиб ўлиб қоламан деб ўйларканман...

Мени шундоқ баҳтга етказган Худойимга минг шукур... Мен ўлсам... Баҳтдан ўлди деб ҳисоблайверинг азизим, ҳа, баҳтдан!

Йигламанг, азизим, ҳаёт шунаقا экан! Мен учун ҳам яшанг, ахир ҳаёт йўлингиз ҳали узун.

Энди сизни тортинмай, уялмай, қайта-қайта севаман дегим келаётганида умрим тугаб қоляпти, афсус... Сизни севаман, жоним, жуда яхши кўраман!.. Жуда-жуда!

Энди эса менга қулоқ солинг, сиз мендан кейин албатта уйланинг, йўқ, йўқ, гапимни бўлманг! Охиригача эшитинг... Сиз албатта фарзандли бўласиз, кўнглим сезиб турибди. Агар қиз фарзанд кўрсангиз менинг исмимни қўярсиз, шунда балки у ҳам бироз менга ўхшаган бўлар... Мендан... Мендан... – рафиқам толиқиб, хирқираб нафас ола бошлади.

Гапиришга мажоли қолмаганди. Фақат унинг сўнаётган кўзларига термилиб, пичирлай бошладим: “Сенсиз нима қиласман? Сен менга кераксан ахир... Мени ташлаб кетма Мухаббат!” Эй Худо! Унинг мижжалари юмила бошлаган эди.

Пайдар-пай унинг кўзларидан ўпа бошладим, хаёлимда шундоқ қилсам, у меҳримни сезиб, яна бироз ҳаётга қайтармикин деган умид бор эди.

Йўқ, унинг кўзлари қайта очилмади... Фақатгина лаблари хиёл табассум қилгандек очилиб қолди-ю, жон таслим қилди.

Кейин нималар бўлгани гира-шира эсимда. Айтишларича, ўкириб йиглаб, анчагача унинг танасига ҳеч кимни яқинлаштирмабман. Кейин ярим тунда кўчага чиқиб кетибман. Сигнал чалган машиналар, сўкинган ҳайдовчилар, дайди итлар... Булар ҳаммаси ҳаётда эмас, кинода кўргандай тасаввур уйғотганди ўшанда. Ичимда тубсиз бўшлиқ пайдо бўлганини ҳис қилиб турадим. Кўзларимда ёш қотиб қолган, тўколмасдан қийналардим. Тонгга яқин укам қидириб топиб, уйга қайтариб олиб келди. Ҳеч уйга киргим келмасди. Маҳалла-кўй, қариндош-уруг барча қилинадиган ишларни бажаришди. Мен эса, карахт бўлиб берилган саволларга, ҳамдардлик билдирган яқинларга бош силкиб қўя қолардим. Тўн кийгазиб, белимга белбоғни сириб боғлашгандагина ўзимга келдим.

Халойик елкаси узра лопиллаб сузиб бораётган тобутнинг олдига тушиб, қабристонга йўл бошлаб борарканман, юрагимни аччиқ алам ўртай бошлаганди.

– Сақлаб қололмадим... Сақлаб қололмадим-а! Аввалроқ сезиб, Тошкентларга оборсам, балки яна беш-үн йил яшармиди... Эҳ, кўр бўлган эканман, кўр! Тобут ердан қўтарилиши билан хотин-халажнинг дод-войи авж олганди.

## Омонхон МАМАДАЛИЕВ

– Вой болам,вой болам! Етимгина болам! Отасини кўролмаган, акасини кўролмаган болам... Болам! – айниқса бувисининг оҳ-фарёди ҳамманинг дилини вайрон қилаётган эди.

– Болагинамдан айрилиб қолдим... Ёшгина кетган болам-а... Онасини ёшига етмаган болам-а... Оҳ, болам!.. Аёллар ғам адо қилган бувисини суюб, юзига сув сепиб, ичкарига олиб кириб кетишиди. Йиғламаган одам қолмади. Ич-ичимдан йиғи кўтарилиб, бўғзимга тақала бошлади; шу тобда ичимдаги-ларни айтиб йиғлашга жуда кучли эҳтиёж сеза бошладим.

– Бахтимдан айрилиб қолдим, жону жаҳонимдан айрилиб қолдим... Орзу-ҳавас кўрмай кетти-я... Ёшгина кетган жуфту ҳалолимдан айрилиб қолдим... – овозим бўғилиб чиққани учун чеккан фифонимни ёнимда кетаётган укамдан бошқа ҳеч ким эшифтади. Лекин эшитилса ҳам ўша пайтда бундан ҳеч уялмайдиган аҳволда эдим...

Ҳамма нарсанинг давоси вақт экан, дўстим.

Вақт ўтиши билан кўниқдим, ҳатто баъзан қизиқроқ латифа эшитсам кула оладиган даражага ҳам етдим. Ўзимча, “Мен барибир ҳеч нарса қила олмас эдим, докторларнинг айтишича, бу наслдан наслга ўтадиган касаллик рафиқамнинг ойиси ҳам шу касалдан вафот этганди-ку”, дея кўнглимга тасалли бера бошладим. Лекин уйдагилар ҳар қанча қистамасинлар, деярли беш йил давомида уйланиш ҳақида оғиз очмадим.

Бу орада раҳматли хотинимнинг акаси қайтиб келди. Амаким эса Иркутск томонларда юрак хасталигидан оламдан ўтиб кетди.

Акаси уйлангач, биз вақтинча яшаб турган уйда, яъни отасининг уйида яшай бошлади. Мен ҳам шу йиллар давомида анча-мунча маблағ жамғарив, ўзимга алоҳида уй сотиб олган эдим. Ёлғизлик қийин экан, ниҳоят уйланишга мажбур бўлдим. Шунга ҳам мана яқин ўн йил бўлиб қолипти. Биттагина қизчамиз бор, тўққиз яшар, исмини Мұҳаббат қўйганмиз. Хотиним яхши, меҳрибон. Фақат, адабиётдан сал узоқроқ, у билан шеър ёзишмаймиз, холос, қолган тарафдан камчилик йўқ. Лекин Мұҳаббатхон ҳалигача тушларимга кириб чиқади.

Мана сизга бошимдан ўтган севги қиссаси. Буни сизга рўйирост, китоблардагидек бўрттирасдан борича ҳикоя қилишга ҳаракат қилдим. Бу туйгуни севги деб аталадими ё меҳр дебми, билмадим...

Фақат шуни биламанки, менга тақдир ҳаётимда эртаклардаги бир парини инъом этгану, мен билмаган эканман.

Китобларда, афсоналарда айтиладиган парилар, маликалар аслида ҳаётда ҳам бор. Фақат уларни кўриш учун уларнинг юрагини ҳис қила билиш керак, нафақат ҳис қила билиш керак, балки ўзинг ҳам юрагинг улар билан ҳамоҳанг тепиши керак, менимча. Эҳтимол, севги дегани шунинг ўзидур, дўстим?!

## Ижодий кенгашиларда

### **Адабий танқид ва назария таҳлили**



**Узок  
ЖҮРАҚУЛОВ**

2022 йил адабий танқид ва адабиёт назарияси учун хайрли бўлди десам, муболага бўлмас. Чунки ўтган йили адабий жараёнга доир янги фикрлар, танқидий нуқтаи назарлар, назарий хulosаларни ифодаловчи бир қанча яхши китоблар нашр этилган. Поэтик таҳлилнинг ўзига хос намуналари ҳам йўқ эмас.

Энди айтилган жиҳатларни китоб муаллифлари, асар салмоғига кўра белгилаганим тартиб асосида кўрсатишга уринаман:

2022 йилда воқеа бўлган асарлардан бири марҳум устозимиз, профессор Бегали Қосимовнинг уч жилдан иборат “Танланган асарлар”идир. Китобдан домланинг жадид адабиёти тарихи, даврлаштириш муаммолари, айни адабий ҳодисанинг фалсафий, ижтимоий ва назарий муаммоларига доир тераң таҳлил, фикр ва хulosалари ўрин олган. Жадидчилик ҳаракати генезиси, ижтимоий зарурати, “Миллат, миллият”, жадид мактаби, матбуоти кўлами ва моҳияти, жадид шеъриятининг специфик хоссалари таҳлилий ёритилган. Шунингдек, Сиддикий Ажзийдан Абдулла Қодирийга қадар ўтган жадид зиёлларни биографиясидан тортиб, асарлари, жанрлари, образ ва поэтик маҳоратлари ўрганилган. Мазкур китоблар Бегали Қосимовнинг фақат жадидшунос, мумтоз адабиёт билимдони эмас, замонавий адабиёт муаммоларини ҳам тераң нигоҳ, улкан илмий маҳорат, чуқур назарий асос, ўзига хос ижтимоий масъулият билан таҳлил қилган йирик мутахассис эканини кўрсатади. Чўлпон, Усмон Носир, Абдулла Орипов, Рауф Парфи каби XX аср ўзбек шеърияти чинорлари ҳақидаги бемисл талқинлар, шеър, шоирлик, олимлик ва одамликка доир фалсафий хulosалар ўқувчини ҳайратга солмай қўймайди. Хусусан, Рауф Парфи шеърияти ҳақида олим ёзади: “Баъзи

---

**Узок ЖҮРАҚУЛОВ** – филология фанлари доктори. 1967 йилда тугилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) тамомлаган. “Фитратнинг тадқиқотчилик маҳорати”, “Худудсиз жислава”, “Назарий поэтика масалалари” ва “Қодирий ва роман тафаккури” номли илмий китоблари ҳамда кўплаб мақолалари чоп этилган.

## Узоқ ЖҮРАҚУЛОВ

мунаққидларимиз унда гражданлик ҳиссенинг етишмаслигини айтадилар. Бу тұғри әмас, албатта. Гап шундаки, гражданлик унда ўзгача бир тусда намоён бўлади. Яшамоқ бу “шунчаки дараҳтдек ўсмоқ”, “дарёдай дарбадар оқмоқ” әмас, орзуларда, қайғуларда, севинчларда яшамоқдир”. Ушбу мақоланинг 1970 йилда ёзилганини эътиборга олсак, фикр салмоғини янада теранроқ ҳис этамиз.

Баҳодир Саримсоқовнинг “Бадийлик асослари ва мезонлари” китобининг доцент Ҳошимжон Аҳмедов томонидан кенгайтирилган қайта нашри амалга оширилди. Китобда адабиёт назариясининг марказида турадиган бадийлик ҳодисасининг рухий, ақлий, илмий, ижтимоий асослари, лирик, эпик, драматик кечинма табиати халқ ижодиёти, мумтоз ва замонавий адабиёт намуналари мисолида очиб берилган. Китобдаги яна икки муҳим муаммо талқини бугунги ўзбек назарий тафаккури учун муҳим хulosалар беради: а) фольклор жанрлари ва ўзбек фольклористикасида ижодий метод масаласи. Маълумки, Баҳодир Саримсоқовга қадар фольклор асарларига, асосан, тарихий, ижтимоий ҳамда маънавий муаммо сифатида қараб келинган. Ижодий метод эса анъана узвийлиги ўлароқ эътибордан четда қолиб келган. Олим мана шундай қўз илғамас, нозик нуқталарга диққат қаратган ва фольклор асарлари айтувчилари, ижрочилари ҳам ўз ижодий методига эга бўлиши мумкинлигини исботлаган; б) қарийб ўттиз йил аввал ўртага ташланган паремия номли тўртинчи адабий тур масаласи. Афсуски илмий-адабий жамоатчилик назарий тафаккуримизда кескин бурилиш ясаши мумкин бўлган мазкур муаммо моҳиятини ҳамон тўғри англагани, ҳатто англашга урингани ҳам йўқ.

Шунингдек, ўтган йилги муҳим ҳодисалардан бири Йўлдош Солижоновнинг “Анвар Обиджон поэтик олами” номли монографиясининг чоп этилишидир. Ўзига хос ижодий манера, ўта нозик, айни пайтда мураккаб бадий нигоҳ, юмор билан кинояни синтезлаган услуб, маҳорат ва фалсафага эга бўлган Анвар Обиджон ижоди бугунга қадар муносиб илмий талқинини топмаган эди. Йўлдош Солижонов асари машҳур болалар шоирининг шундай томонларини англаш, англатишга қаратилгани билан муҳимдир. Асар тўрт боб доирасида шоири биографияси, шахсияти, ижодининг босқичлари ва йўналишлари хусусида баҳс этади. Тажрибали олим бобларни номлашда изчиллик ва илмий системани сақлаши билан бирга, сарлавҳалар шаклмазмунида ҳам анварона руҳиятни беришга уринган. Сарлавҳалардан балқиб турган маъно грамматик шаклларда ўзига хос қиёфа касб этароқ болаларнинг севимли шоири суврати ва сийратини акс эттиришга хизмат қилган. Анвар Обиджон фақат болалар шоири әмаслиги, унда традицион миллий фалсафа жаҳон фалсафаси ва замон руҳи билан уйғунлашиб кетганини асослаш китобнинг муҳим янгилигидир.

Филология фанлари номзоди, доцент Адҳамбек Алимбеков кейинги йилларда адабий портрет жанрига қўл урдики, бу ўта мураккаб, ўзбек адабиётшунослигига кам эътибор қаратилган масала. Олим бу йил нашр эттирган китобида “Саъдулла Ҳаким ижодий портретига чизгилар” беришга

жазм этган. Камтарин шоир Саъдулла Ҳаким номини эшитмаган ўзбек йўқ ҳисоби. Воқеан, шоирни биз мутахассислар ҳам яхши таниймиз, асарларидан ҳаминқадар хабардормиз. Аммо Адҳамбек Алимбеков китобини ўқиган ҳар бир ўқувчи Саъдулла Ҳаким оламининг биз тасаввур қилганимиздан кўра кенгроқ, ранг-барангроқ эканига гувоҳ бўлади. Китоб муаллифи шоир ижодига бир нав эркинроқ ёндашган. Илмийликдан кўра самимийликни, методологик тизимдан кўра хотира майлини, таҳлилдан кўра хабардор этишни муҳим санаган. Ватан ҳақида шеърлари, табиатни тасвирилашдаги маҳорати, ғазал жанрида ёзганлари, халқона сатрлари, бадиий санъатлар, сўз қўллаши ва сўз билиши ҳақида аниқ бадиий далиллар асосида сўз юритган. Шоирнинг халқ оҳангидага ёзилган: *Ҳар томчи тамом ўлмас/ Ёмғирдан гул қолар-о* сингари нозик топилмаларини кашф этган.

Адабий портрет йўлидаги яна бир асар Бухоро давлат университети профессори Шоира Аҳмедова, фан номзоди Олтиной Курбоновалар томонидан ёзилган. Ушбу тадқиқот обьекти адабиётчи, мунаққид, таржимон Иброҳим Гафуров. Китоб “Бедор юрак садолари” деб номланган. Иброҳим Гафуров таржимаи ҳоли, адибнинг ижод дунёсига кириб келиши масалалари билан бошланган китоб кейинги бобларида специфик муаммолар билан мураккаблаша боради. Илмий асар қаҳрамонининг лирикага доир ишлари, талқин тамойилларига хос индивидуаллик, талқинда турли пафосларнинг уйғун симфония касб этиши, шеър қалби ва замон руҳиятини ҳис этиш салоҳияти, сўз қўллаш ва сўз аурсини қамраш маҳорати каби масалалар тадқиқот марказига чиқади. Лекин бошқа барча шу йўлдаги ишлар каби бу китобда ҳам илмий обьект ижодий манбалари билан биологик, майший, ижтимоий ва расмий шахс ўртасидаги уйғунлик масаласи, сублимация жараёнлари, босқичлари эътибордан четда қолган. Содда айтганда, “адабий портрет”лик даъво қилаётган бу китобда ҳам, асосан, расмий Иброҳим Гафуров қиёфасини кўрамиз, холос.

Гулчехра Имомованинг “Ўзбек ҳикояларида бадиий синтез шакллари” номли монографияси ҳикоячилигимизнинг қарийб бир асрлик намуналари ни қамраб олади. Муаллиф фикрига кўра, бадиий синтез адабиётнинг ички қонунияти бўлиб (“Ҳозирги ўзбек ҳикоячилигида иккита тамойил ўзини ёрқин намоён этмоқда: биринчиси, яратилаётган асар ўзининг ҳикояга алоқадор жанр хусусиятларини мусаффо сақлашга интилишидан иборат бўлса, иккинчиси, бошқа жанр ва бадиий ҳодисалар билан синтезлашишга интилиш тамойилидан иборат”). Китобда айни назарий тезис марказий ўрин тутади. Абдулла Қодирий, Абдурауф Фитрат, Абдулҳамид Чўлпондан бошлаб, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқулгача бўлган ҳикоялар бадиий синтезлашувнинг турли шакллари, специфик ўзгаришлари, ютуқ ва ютқизиқларига кўра талқин этилади. Бизнингчча, ушбу монографиянинг жиддий бир этишмовчилиги кейинги 15 – 20 йилда майдонга келган янги тип ҳикояларга хос постмодернлашув, глобал миқёсда синтезлашув масаласининг эътибордан четда қолганидир.

## Узоқ ЖҮРАҚУЛОВ

2022 йилда шоир, таржимон, мунаққид Вафо Файзуллоҳнинг адабий жараёнга оид икки китоби нашрдан чиқди. Уларнинг бири “Куртакда дарахтни кўрмок”, иккинчиси “Ҳақ ва ҳақиқат хаёли” деб номланади. Мазкур асарда Алишер Навоий, Лев Толстой, Эрнст Сетон-Томпсон, Иван Бунин, Михаил Булгаков, Одил Ёқубов, Асқад Мухтор, Абдулла Орипов, Абдували Кутбиддинлар ижоди ҳақида бадиий амалиётчи, яъни шоир ва мунаққид нуқтаи назарлари акс этган. Китоб жаҳон ва миллий адабиёт ҳақида баҳс этиши, муаллиф эстетик диди, дунёқараси асосида эркин қарашлар ифода этилиши билан қизиқарли, илмий жараён учун фойдалидир. Умуман, бу икки китоб ҳақида қуруқ, жўн фикрлаш, бир-икки тавсифий гап билан баҳосини бериш мукин эмас. Китоб киройи самимият, билимдонлик ва ички ҳаяжон билан ёзилган.

Филология фанлари доктори Илҳом Ганиев етти юз қирқ саҳифдан иборат “Миллат ва ахлоқ” номли китобини нашр эттириди. Китоб бобларининг номланиши ҳам айнан жадидларга хос. “Ният”, “Ақл”, “Илм”, “Риё”, “Ихлос”, “Иллат”, “Фитна” каби инсон феъл-атвори билан боғлиқ бир юз ўттизта фазилат ва қуср номлари билан сарлавҳаланган. Уларнинг ҳар бирiga Қуръони карим, Ҳадиси шариф, тафсир, ҳалқ донолиги, миллий клас-сикларимиз, жадид ижодкорлари ва ҳаёт воқеаларидан мисоллар келтирилган. Умуман, ушбу китоб ёши олтмишни қоралаган бир ўзбек олимининг ҳаёт ҳақидаги йиғма хуласалари ўлароқ ўқишга тавсия этиш мумкин.

Улуғбек Ҳамдамнинг “Абдулла Қодирий ва янги ўзбек адабиёти” илмий-адабий тўплами ўз номи билан илк ўзбек романчиси ижоди ва фаолиятига бағишиланган. Китобни уч таркибий қисмга ажратиш мумкин: а) адаб ҳақида муаллифнинг шахсий кузатув, таҳлил, қиёс ва хуласалари; б) Қодирий ҳақидаги илмий-танқидий диалоглар; в) Қодирийга доир мавжуд тадқиқотлар шарҳи. Китобнинг муҳим томони, ўзбекнинг улкан ёзувчиси ижоди мунаққид, шоир, ёзувчининг уйғун нигоҳидан ўтказилганидир. Менимча, ушбу китоб ўз табиатига кўра илмийлик, назарийлик, конкрет маънодаги академизм даъво қилмайди. Асарнинг бош хусусияти ва аҳамияти унда бир ижодкорнинг индивидуал талқинлари етакчилик қилишидир.

Умидли ёш олималаримиздан филология фанлари доктори Дилдора Абдуллаеванинг “Чўлпоннинг драматургик ижоди” номли монографияси Чўлпон ижодининг кам ўрганилган томонига урғу берилгани билан аҳамиятлидир. Маълумки, Абдулҳамид Чўлпон йигирмадан ортиқ саҳна асари ёзган. Қатор драмаларни ўзбекчага ўғирган. Монография икки бўлимдан таркиб топган. Биринчи бўлимда Чўлпоннинг драматург сифатидаги фаолияти ҳақида фикр юритилган. Муаллиф қўлида мавжуд материаллардан келиб чиқиб, Чўлпоннинг саналган асарларига ё кенгроқ ва илмийроқ ёки торроқ ва тавсифийроқ тўхталгани сезилади. Бизнингча, китобда сўз юритилган асарлар ичida “Хужум” драмаси нисбатан кенгроқ талқинини топган. Китобнинг иккинчи бўлимни илова ҳарактерига эга. Айни бўлимда дастлаб Чўлпоннинг рус тилида ёзган “Снова хочу жениться” асарининг ориги-

## Адабий танқид ва назария таҳлили

нали берилган. Бунинг ортидан асарнинг Дилдора Абдуллаева томонидан амалга оширилган таржима варианти келтирилган. Китобнинг “Илова” бўлими, бизнингча, икки жиҳатдан аҳамиятли: биринчидан, ўқувчи мазкур илова орқали Чўлпонинг ҳали нашр этилмаган пъесасидан хабардор бўлади, унинг рус тилида ижод этгани, рус тилида ҳам ўз бадиий услубига эга эканини англайди, иккинчидан, Дилдора Абдуллаева таржимасини оригинал матн билан солиштириш имконига эга бўлади.

Яна бир ёш фан доктори Баҳор Тўраеванинг “Замонавий романларда хронотоп поэтикаси” деб номланган монографияси ўзининг конкрет илмий муаммога бағишлиянгани билан оригиналлик касб этади. Китобнинг оригиналлигини таъмин этувчи биринчи жиҳат унда қиёсий-типологик таҳлил йўлининг етакчилигидир. Китоб муаллифи романда бадиий замон-макон муаммоси юзасидан Чингиз Айтматов, Ўткир Ҳошимов, Нормурод Норқобил, Улугбек Ҳамдам ва Исажон Султон романларини қиёсий ўрганган. Романда хронотоп қандай вазифа бажаради, унинг роман спецификаси, жанр такомили ва янгиланишидаги роли қандай, воқеалар, етакчи эпизодлар ва образ тасвирида хронотоп қайси бадиий мақомни эгаллайди каби масалалар бўйича хulosалар чиқарган. Хусусан, Баҳор Тўраеванинг “Асар қайси тур ва жанрга мансублигидан қатъи назар муаллиф оламнинг замон-макон мөделини яратади. Бадиий макон асар замиридаги маъно-мазмун теранликларининг кашф этилишига; туйғу, воқеа-ходиса ва образларни маҳорат билан тасвирланишида хизмат қилади” деган жумлалари хulosавий моҳият касб этади.

Фалсафа докторлари Гулруҳ Худоёрова, Ойбарчин Абдулҳакимова, Ҳуррият Худоймуродовалар монографияларини бир нарса умумлаштиради. Яъни ушбу монографияларнинг ҳар бири ягона ижодкор асарларини илмий-назарий нуқтаи назардан ўрганишга қаратилган. Гулруҳ Худоёрова ҳамда Ойбарчин Абдулҳакимовалар монографиясида улуг шоиримиз Абдулла Орипов шеърияти тадқиқ этилган. Агар Гулруҳ Худоёрова тадқиқоти олдида шоир асарларидаги “лирик кечинма табиати”ни белгилаш мақсади турган бўлса, Ойбарчин Абдулҳакимованинг иши шоир “адабий-эстетик қарашлари” муаммосини ўрганиши билан мухим ва янгиdir. Ҳуррият Худоймуродованинг “Нодир Норматов бадиий маҳорати” номли китоби ёзувчининг шахсияти, ижоди ва биографияси аро боғлиқ нуқталар, асарларининг жанр, тил ва услуб хусусиятларини таҳлил қилиши билан аҳамиятлидир. Ушбу монографияларда кўзга ташланадиган тизимсизлик, изчиллик ва таҳлилнинг формал талаблар доирасида қолиб кетиши каби қусурлар муаллифларнинг тажрибасизликларидан келиб чиққан деб ўйлаймиз.

## **ХУЛОСА**

2022 йилда адабий-тарихий жараён ва танқидчиликка оид тадқиқотлар хажм жиҳатидан етакчи ўринни эгаллайди. Уларда XX аср бошидан бугунгача бўлган эпик, лирик ва драматик асарлар тадқиқи ўз аксини топган.

## Узоқ ЖҮРАҚУЛОВ

Ягона ижодкор асарини биография, жанр, композиция, сюжет ва образлар бадииятига күра ўрганиш диссертацион тадқиқотлар билан бирга, нисбатан эркин эссеистик талқынларда ҳам күзга ташланади.

Ўтган йилда адабиёт назарияси муаммолари ўрганилган тадқиқотлар ҳам йўқ эмас. Уларда миллий адабиётшунослик учун муҳим бўлган муаммолар, ҳатто жаҳон адабиётшунослиги эътиборидан четда қолган кашфиётларнинг борлиги ўзбек илмий-назарий тафаккурининг дунё адабиётшунослигидаги мақомини кўрсатади.

Нашр этилган китоблар қиёсий адабиётшунослик, таржима, танқидшунослик йўналишларининг жонланаётганидан далолат беради.

*Шу ўринда Айрим муроҳазалар:* Аммо драматургия тарихи ва назариясини ўрганиш ўта оқсоқ ҳолатда. Эҳтимол, бунинг бош сабаби адабий жараёнда етук драматик асарларнинг майдонга келмаганидир. Адабий портрет жанридаги тадқиқотларда ҳали-ҳамон ижодкор таржимаи ҳолини келтириш, асарларидағи айрим нуқталарни шу билан изоҳлаш, воқеий шеърлардан биографик унсурлар излашдек ибтидоий даражага ўзгармай келаётир. Адабиёт назарияси муаммоларига янги авлод тадқиқотчилари томонидан, афусски, ҳалигача очилмаган қўриқ, мураккаб арифметика каби фобиявий қараш хукмрон. Ўтиб кетган ва катта авлод вакиллари ишларини истисно этганда назарий адабиётшунослик соҳаси йўқ даражага тушиб қолган. Адабий танқидда тамойилсизлик синдроми ҳукм сурмоқда. Бугунги танқид на нақдини олиб кўрсатади, на танқид қиласди. Бу йўналишдаги ишларда қуруқ ва асоссиз мақтовлар, хайрихоҳлик, ҳамдардлик, тизимсизлик ва таҳлилнинг етишмаслиги каби қусурлар етакчилиги ҳақиқат. Мумтоз назария ва танқидчилиги тамойиллари, жаҳон адабиётшунослиги ютуқлари бугунги миллий эстетик тафаккуримиз учун бир қадар ётлашган, аникрофи, формал тус олган. Энг ёмони, бир йил ичида чоп этилган шеърлар, насрый асарларнинг тизимли тадқиқи нари турсин, умумий шарҳи ҳам амалга оширилмаяпти. Бу ва саналмаган қатор камчиликларимиз Республикаиздаги адабиёт факультетлари, илмий-тадқиқот институтлари ҳамда Ёзувчилар уюшмасининг ушбу муаммога жиддий қарашлари лозимлигини кўрсатади.



## Шеъриятда мавзулар уйғунлиги



Дадаҳон  
**МУҲАММАДИЕВ**

Қайси замон ёки маконда бўлмасин, адабиёт жамиятнинг руҳини на-  
моён этади давр ва замон ўзгаришлари, тараққиёт тамойилларига ҳамоҳанг  
холда ўзининг янгидан-янги жилваларини кўрсатиб бораверади.

Адабиётдаги ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ мавзулар, ҳурликни,  
хурриятни мустаҳкамлаш, Ватанни янада фаровон кўриш эҳтиёжини ваз-  
зият тақозо қиласди. Озод Шарафиддинов таъбири билан айтганда, поэзия  
инсон қалбининг бадиий ифодаси бўлиши керак экан, у холда адабиёт –  
миллий ҳодиса, ижод эса индивидуал воқелик саналади. Мана шу хусусий  
жиҳатларни бирлаштириб турувчи умумийлик бу миллат дарди, умуминсо-  
ний қадриялар, умумбашарий гоялардир. Биз турк ва ўзбек адабиётида Ва-  
тан туйғусининг ўзига хос тарзда тасвири ва талқинига эътибор қаратишни  
мақсад қилдик.

XX аср бошларида Туркияда бошланган миллий озодлик ҳаракати,  
Туркияning мустақил деб эълон қилиниши, аср охирига қадар мамлакат-  
нинг тараққиётга эришиш йўли турк адабиётини янги босқичга кўтарди.  
Ўзбек адабиётида бу жараён XX асрнинг сўнгги чораги, XXI аср бошла-  
рида теранроқ кўринди. Ўзбек ва турк адабиётида халқни эркин, жамиятни  
фаровон кўриш истаги, Ватан қадри, унга бўлган муҳаббатни ифода этиш  
жиҳатлари ўхшаш. Жараёнлар бир хил кўринишда кечган, мавзулар мушта-  
рак, лекин адабиёт турли кўринишда. Чунки, халқнинг бошдан кечирганла-  
ри бир хил эмас, кайфият турли, замон бошқа-бошқа.

Машҳур турк шоири Яҳё Акенгиннинг “Ўз Ватанимда” шеъри шундай  
бошланади:

---

*Дадаҳон МУҲАММАДИЕВ – 1989 йилда тугилган. Навоий давлат педагогика инсти-  
тути ҳамда Ўзбекистон Миллий университетини тамомлаган. Унинг “Тирик тош” номли  
шеърий китоби чоп этилган.*

## Дадаҳон МУҲАММАДИЕВ

*Тоғлар ва юлдузлар каби ўз Ватанимда –  
Нурларига чўмилдим*

*елларига соврилдим  
Елканларим очдим исмсиз дарёларда...*

(Азиз Сайд таржимаси)

Шоир Ватан қадрини ифода этар экан, бу қадрдан заминда одам нақадар эркин бўлишини кўрсатади. Ўз Ватанингда сенга ҳамма нарса мумкин. “Нурларга чўмилии”, ҳатто “елларда қанот қоққан каби учии” ҳам... Ва яна исмсиз дарёларда, яъни ўз Ватанингнинг исми маълуму номаълум сувларида истаганча “елканларингни очишинг”, шу Ватанда бошинг оққанча сайр қилишинг мумкин.

*Хаёлан  
Чарчаб  
қудуқقا эгилдим чўлда.  
Ўзимга келдиму  
ҳасратига қўшиқ қуйладим.*

Шарқ халқларида қудуқ билан боғлиқ афсона ва ривоятлар, кўп ҳикматлар бор. Уларнинг аксариятида қудуқ одамлар дардини, ҳасратини, сирларини эшитадиган, ўша сирларни “ютиб юборадиган” макон сифатида кўринади. Сирлар ютиб юборилган қудуқ йиллар ўтгач табиий равища кўмилиб кетади. Ўша афсона ва ривоятларнинг давомида эса кўмилган қудуқ устидан қамишлар ўсиб чиқади. Қамишдан чўпон (мусофир, дарвеш) най ясади ва уни чалади. Унинг ноласи жуда ғамгин. Чунки най бунёд бўлган қамишлар ўсган макондаги қудуқ қанчадан-қанча ҳасратларни ютган. Ана шу ҳасратларнинг оҳангি бу.

Юқорида келтирилган парчада ана шу жараён бироз бошқача ифода этиляпти. Лирик қаҳрамон чўлда чарчаб қудуққа эгиляпти-ю, ҳасратларни қудуқдан, қудуқнинг ўзидан эшитяпти. Ҳали қудуқ кўмилиб, бу ерда қамишлар ўсмасидан олдин эшитяпти. Ана шу ҳасратлар қаҳрамон тилидан кўшиқ бўлиб куйланяпти.

Ўзбек шоири Эшқобил Шукур “Ватан бу” шеърида юқоридаги тасвирлар – юрт қадри, эрк, ҳасратларни бошқачароқ ифода этади:

*Момолар сирларин тинглаган тупроқ,  
Боболар кўкрагин кўтарган осмон.  
Пирларнинг кафтида кўкарган байроқ,  
Оналар кўзида ииеглаган достон.  
Ватан бу!*

## Шеъриятда мавзулар уйғунлиги

Шоир Ватан, юрт, тупроқнинг қадрини шундай кўрсатади. Неча асрлар давомида кўрган кўргиликларни “момоларнинг сирлари”, “оналарнинг кўзларидағи достон” кўринишида ифода этади.

*Ўғиллар кўксида чақнаган чақмоқ,  
Ойқизлар кўнглини гуллатган туйгу.  
Гўдаклар дилидан бошланган ирмоқ,  
Шоирлар юрагин порлатган қайгу.  
Ватан бу!*

Яхё Акенгин шеърида бу тушунчалар бироз бошқачароқ ифодаланади.

*Тоғлар ва юлдузларнинг ватанларида –  
Умид бор,  
хабар бор,  
Хижрон бор.*

Умуман олганда, Ватан қадри яқин Шарқ адабиётида ҳам, жанубий Америка шоирлари шеърларида ҳам, Европа шеъриятида ҳам ўзига хос тарзда акс этади. Яъни, ҳар ким (ҳар бир шоир) уни ўз ҳислари қадар ифода қиласди. Бу тушунча озодлик, хурлиқ, эрк мавзуларида ҳам шундай.

Ўзбек ва турк адабиётида услугу муштаркалиги жамиятда кечеётган жараёнлар билан боғлиқ. Адабий жараёнлар нуқтаи назаридан қарасак, Туркиянинг мустақил деб эълон қилиниши ва ундан кейинги жараёнлар Ўзбекистоннинг “совуқ уруш”дан кейинги даври ва истиқлол йилларининг бошларига тўғри келади. Гарчи булар бир даврда юз бермаган бўлса-да, адабиёт ана шу жараёнларда кўп истеъдодларни ва йирик асарларни намоён қилган. Турк шоири Шамси Беллининг “Гўзал жуда гўзал” шеъри хурликнинг, эркнинг ўзига хос ифодаси, дейиш мумкин:

*Номинг-ла мактублар тўлиқдир  
Қонунларда, қарорларда сен.  
Энг гўзал шеърларда сен куйланурсан  
Кўшиқларда, турқуларда сен.*

(Азиз Сайд таржимаси)

Шеър ана шундай гўзал ифодалар билан бошланса-да, шоир бунга қаноат қилмайди:

*Кимнингдир мағрур,  
Кимнингдир ҳурқак  
Боқишиларида сен,  
Қанотларнинг учларида сен.*

## Дадаҳон МУҲАММАДИЕВ

Кейинги бандда ҳурликнинг, эркнинг қадри янада баландлайди. Шеър ифода йўсини бўйича эркин вазнда ёзилган бўлса-да, мазмун ва оҳанг уни янада ўқишли қиласи. Ўз тарихи, ўтмишидаги талотўплардан хабардор ҳар бир ўқувчи кейинги банддан хийла сергакланади:

*Исмингни тилга олсан урарлар.  
Исмингни тилга олсан зинданга соларлар.  
Исмингни тилга олсан барча қўшиқлар тинар  
Қўшиқлар бошланган жойда  
Байроқнинг олдида сен  
Ҳар кимнинг кўнглида сен!*

Ўзбек шоири Абдували Кутбиддин “Озодлик” достонида бу мавзуни ўзига хос тарзда куйлади. Эришиб бўлинган эркин янада мустаҳкам кўришни хоҳлади. Ўқувчини гўё шунга даъват этади:

*Бошимга қўнгансан, бошимдан кетмайсан,  
Қизимсан, қизил қизгалдогимсан,  
Оримсан, номуссан – сендан кечмайман,  
Озодлик!*

Шамси Беллининг шеъри каби бу шеър ҳам эркин вазнда. Бу шеър ҳам эрк ҳақида. Бу шеърда ҳам инсоннинг энг улуғ эҳтиёжи – ҳурлик бор. Аммо асло бир-бирини такрорламайди.

*Суурурдан чанқадим,  
Ғурурдан чанқадим,  
Кўзу қарогингдан  
Сув бердинг, Озодлик!  
О, бу қандай сув эди, Озодлик!  
Тирногу сочимга тўқлик югурди...*

Ифода табиий, тасвир очик. Озодликни минг иштибоҳлардан кўра чанқоқни босган бир сувга менгзаш бор. Самими тушунилади, ўқувчининг шуурига тез синггади.

Шамси Беллининг “Гўзал жуда гўзал” шеъри якуни ҳам жуда теран. Тўртта сўз, иккита жумла билан эркнинг қадрини юксакларга қўтариб қўяди. Бу ҳам юқорида айтганимиздек, минг ташбеҳдан авлодек кўринади кўзга:

*Яшамоқдан томли  
Ҳаётдан гўзал  
Жоним ҳуррият!..*

## Шеъриятда мавзулар уйғунлиги

Шеърнинг бошидан буён эътибор қаратиб келаётганинг исми шеър сўнггида янграйди:

*Жоним ҳуррият!..*

Юқорида кўрганларимиз, тўрт шеърнинг тили қардош бўлса-да, руҳи бошқа-бошқа. Лекин мавзу – муштарак. Умум инсоний, десак тўғрирок бўлади. “...Шеърият шундай бир кўзгуки, унда шоир томонидан таклиф этилган давр сийрати акс этади”, дейди Улуғбек Ҳамдам. Юқорида таъкидланган муштараклик ҳам ўзбек ва турк шоирларининг давр билан боғлиқ кечинмаларини кўрсатади.

Азалдан бир халқнинг адабиёти бошқа бир халқнинг адабиётидан илҳомланади, таъсиранади, улгу олади. Бу табиий жараён ва тарихнинг тақрорланишига ҳам мутаносиб. Қардош халқларда эса адабиёт, санъат, маданиятнинг ўхшаш келиши кўп кузатилади. Элнинг қалбидаги абадий истак, кўзёшлару нолаларнинг, дардли қўшиқларнинг муштарак кўриниши – Ватан, эрк, ҳуррият! Бу мавзулар эса макон ва замондан қатъи назар, қайси тилда бўлмасин энг улуғ мавзулар қаторида туради.



*Иқоднинг кўпчилик учун*

*марҳаматлик эхсони шундаки, унинг*

*забқидан доҳий санъаткор ҳам, гўр хаваскор*

*ҳам бебахра көлмайди.*

**Абдулла ОРИПОВ**



# Мүшоира



## Күзларингга бир термилсам

Боқий МИРЗО

### Эмиш

Бир нигоҳ бирлан тилим  
лолу кўзим ҳайрон эмиш,  
Кўзларин шаҳлосида  
сехр оташи пинҳон эмиш.

Мен кўнгил сиррин қалам  
бирлан кўнгилга жойладим,  
Назм аро бу шарҳи ишқ  
охир бу кун девон эмиш.

Ўзга бир таскин тилаб дил  
дилбарим ҳижронида  
Беадад ёнғонидин бир  
ўзга дил сарсон эмиш.

Ҳуснини чиздим хаёл  
кўкидин олдим сатр аро,  
Севгилим шайдолариға  
бу юмуш армон эмиш.

Васл умид қил, Боқий Мирзо,  
чунки шум ағёрнинг  
“Ўзгада кўнгли” деган  
иғволар ёлғон эмиш...

**Боқий МИРЗО** – 1954 йилда туғилган. Унинг “Янги кун”, “Узукдаги ёқут кўз”, “Кўнгил хиёбони”, “Сен ҳаммадан чиройлисан”, “Учратаман сизни субҳидам”, “Сени учратганим чоғлар” номли китоблари ва “Тиллафуруши”, “Ўзрининг муҳаббати”, “Олмос ёки қиморга тикилган қиз”, “Ойбаҳор ва Динара”, “Хазина эгаси”, “Мактуб ёки кутимаган зарба” қисса ва романлари чоп этилган.

## Түкилдим

Йўлларингга япроқ бўлиб тўкилдим,  
Изинг тушсин, тупроқ бўлиб тўкилдим.

Фариштадай чиқиб қолсанг йўлимдан,  
Ҳаяжонда титроқ бўлиб тўкилдим.

Йиллар ўтди, васлинг ҳамон орзуйим,  
Алиф қаддим сўроқ бўлиб тўкилдим.

Кўзларингга бир термилсам яқиндан,  
Лекин жуда йироқ бўлиб тўкилдим.

Севги шундоқ: пешонамиз шўр экан,  
Айрилиқлар, фироқ бўлиб тўкилдим.

Ўқилмади азобли ишқ китобим,  
Ҳар кун битта вароқ бўлиб тўкилдим.

## Юрагида абад қолганман



Қалдибек  
СЕЙДАНОВ

Хаёлдан чўмсам ўтканга,  
Чиқмайди хеч эсдан-да.  
Қашқадарё элинда,  
Яккабоғга қарашли, –  
“Қозок” деган овулда,  
Бўзарив тонги отганда,  
Севиниб, яйраб, қувониб,  
Аҳён-аҳёнда ингалаб,  
Бешигида ётганман.

Қалдибек СЕЙДАНОВ – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1942 йилда туғилган. Унинг “Навоий ва қозоқ адабиёти”, “Қардошлилар” номли китоблари нашир этилган.

## Қалдибек СЕЙДАНОВ

Тұятортар бүйіда,  
Құйтош эли қүйнида,  
Отимни хар ён елдириб  
Ғаллаорол, Ургут ерида,  
Абай айтгандай шеърида  
Күчиб, құниб юрганман!

Баҳмал ери – күк майсам,  
Үтмишим эсга олсам.  
Ул ёшлиқ чоғларимда  
Ўзбек дўстларим билан,  
“Асиқ” ўйнаб, олишиб,  
Кўй-кўзини кўплашиб  
Молни бирга боққанман!

Зоминнинг кўркам ерида,  
Тоғ-тошдан сал берида,  
Ўқисам-да тўймасдан  
Кўлдан сира қўймасдан  
Навоий билан Абайнинг,  
Мухтор, Ойбек, Фафурнинг,  
Китобин ўқиб ётганман!

Меҳнаткаш ўзбек халқидан,  
Таълим олиб, ўрганиб,  
Ишларни қўлга олиб,  
Эртадан кечга қадар,  
Кўкеим билан баробар  
Кетмонни ҳам чопганман!

Ўтказиб баҳор, ёзини,  
Кўп деб билиб озини  
Насиб этмиш Худойим  
Шу ўлканинг ерида –  
Мариямдек севимли,  
Уй ишида илмли,  
Умр йўлдош топганман!

Эшанобод ерида,  
Бўқом бийик элида  
Бошланғич мактабида,  
Биринчи ва учинчи –  
Синфларга дарс бериб,  
Шуйтиб қўкракни кериб  
Эл ҳурматини олганман!

Мана дўстлар, азизларим!  
Эшитдингиз сўзларим,  
Ҳанузгача бутун умрим,  
Авезовнинг тутиб йўлини,  
Ўзбекнинг қўймай қўлини,  
Юрагида абад қолганман!

## Тупроғим сўзда қорилган



Султон ЧОРИ

\* \* \*

Ҳаргиз, ҳаргиз... бўлмади осон,  
Тақдир не дер, барига кўндим.  
Излаб, излаб оёқлар толди,  
Нихол эдим, оғочга дўндим.

Кел, ёнимга чўккин бир лаҳза,  
Кўзларингга боқайин тўйиб.  
Сирлашайлик ўтириб майли  
Юракларни ўртага қўйиб...

Майли, кейин кетайлик ҳар ён,  
Аҳли ошиқ билмас недир эрк.  
Изимизни ҳеч ким тополмас  
Курбон бўлган ўша висолдек...

Ҳаргиз, ҳаргиз бўлмади осон...

\* \* \*

Миллатим ўзбек эрур, гар Тожикистон ўғлиман,  
Элу юрган хизмат этган, марди майдон ўғлиман.

---

Султон ЧОРИ – 1957 йилда тугилган. Тоҷикистон политехника институтини та-  
момлаган. Йигирмадан ортиқ китоблари чоп этилган.

## **Равшанбек УБАЕВ**

Қайда бўлдим, тилга олдим номини эъзоз билан,  
Адлу иймон, меҳру шафқат, қадру эҳсон ўғлиман.

Кезадир балки танимда Шоҳ Туроннинг қони,  
Ё Самарқанд, ё Бухоро, ё Хурросон ўғлиман.

Бирлашиб кетган элатлар қай бирин айтай, ажаб,  
Балки суғдман, кўхна машриқда Зарафшон ўғлиман.

Балқи қорлуқман номи кетган китоблардан ўчиб,  
Эртасидан кўнгли хушнуд, Тожикистон ўғлиман.

Ёки Машрабман юрибман кеча-қундуз шеър битиб,  
Тупроғим сўзда қорилган, шеъру достон ўғлиман.

Аслида, Парвардигорнинг бандасиман, ҳам қули,  
Мустафонинг умматиман, аҳли иймон ўғлиман.

Қайда бўлдим англадим, ҳақ йўлининг бўйида гул,  
Ризқу рўз кафтимдадир, меҳнатда дехқон ўғлиман...



## **Қозоқ-ўзбек туғишган жигар**

**Равшанбек  
УБАЕВ**

### **Нодирабегим**

Ўтган олис асрлар,  
Сир чертади ўтмишдан.  
Қанча соҳир шоирлар,  
Кул бўлдилар “ўт, миш” дан.

---

*Равшанбек УБАЕВ – 1988 йилда туғилган. Козогистондаги “Шимкент” университетини битирган. Шеърлари Қозогистон ва Ўзбекистон матбуотида эълон қилинган.*

Ёдга тушар Нодира,  
Ғазаллари бир қўшиқ.  
Оташ нафас шоира,  
Сирли дунё ҳам ошиқ.

Кўхна Қўқон элида,  
Адолат топган макон.  
Ғайирларнинг дастидан,  
Қассоб этмиш кул, талқон.

Ҳақиқатнинг ишқида,  
Ғазал ёзди куйиниб.  
Халқ қорнини тўқласа,  
Боқар эди суюниб.

Эл дея халқ ноласин,  
Ўз хонига етказди.  
Тўғрилик ва хақ ишга,  
Бор умрини кетказди.

Мангуликка қолиб у,  
Шеър-ғазалда яшайди.  
Минг асрлар ўтса ҳам,  
Асл номи ўчмайди.

### **Халқлар аҳиллиги**

Қозоқ-ўзбек оға-ботирлар,  
Бир қозондан ичган ошини.  
Жигармиз деб, ёв келганида,  
Бирга янчган аждар бошини.

Ойбек домла Ғафур Ғуломлар,  
Қозогим деб асарлар ёзган.  
Ўзбегим деб Сабит Муқон ҳам,  
Қанча-қанча маржонлар тизган.

Қозогистон-Ўзбекистонда,  
Дўстлик йили давом этмоқда.  
Кўзлаб ёшлар келажагини,  
Дўстлик қадрин азиз билмоқда.

Козок-ўзбек туғишган жигар,  
Хар бир фарзанд билмоғи керак.  
Аждодлар бир, тарихимиз бир,  
Дўстлик сўзи қудратли демак.

Икки элнинг дўстлиги мангу,  
Яшнайверсин баҳри дил яйраб.  
Гўзал юртда сурайлик умр,  
Булбули шўх тўрғайи сайраб.



**Аваз  
АБДУСАЛОМ**

## **Саболардан сўрайман**

### **Кўнглини очгай қачон**

Дардга дард қўшди бу ишқ, ёр ҳолатим билгай қачон,  
Қош чимирамай нозини қилмай биза кулгай қачон?

Кўзларимда ёш кўриб, раҳм айлагайдур эҳтимол,  
Йиғласа пинҳона қалб, бундан хабар топгай қачон?

Васли иштиёқида ҳеч бир куним йўқ куймаган,  
Мен каби ишқ ўтида у ҳам олов бўлгай қачон?

Бу тилак-орзуларим энди сароб янглиғ сўнар,  
Жон нисор этган ғарибга кўнглини очгай қачон?

Бир кўришга иштиёқ бор, ўзга мақсад менда йўқ,  
Неча йиллар кутадирман, ул санам кутгай қачон?

Эй Аваз, маҳбубага севгидан бердим савол,  
Ул сукут ичра қолибдири, ох, жавоб қилгай қачон?

---

*Аваз АБДУСАЛОМ – 1956 йилда туғилган. Андижон давлат университетини тамомлаган. Шеърлари Республика матбуотида чоп этилган.*

\* \* \*

Саболардан сўрайман ёр қайларда деб,  
Сабо айтар, ёринг сўлим жойларда деб.

Шўх-шўх оқар сойлар бўйлаб кездим узок,  
Эҳтимол у сочин тарап сойларда деб.

Ёр севарди гўзал қўшиқ, наволарни,  
Соз айладим, ёр хаёли найларда деб.

Ночорсан деб боқмаганда ғамга тўлдим,  
Наҳот унинг кўнгли номдор бойларда деб.

Аваз, ўтгум, ёрсизликда бода ичиб,  
Хайём каби ҳаёт завқи майларда деб.

## Менга ҳам бағрингни оч само



Дилфузада  
ЭШОНОВА

### Кўзларингда яшилранг ҳаёт

Кел елканга қўяй бошимни,  
Хаётни кўп аччиғин тотдим.  
Кўзларингда яшилранг ҳаёт,  
Ва излаган бахтимни топдим.

Энди мушқул меҳрингсиз яшаш,  
Мен юракнинг амрига кўндим.  
Йўқотилган йилларни бир-бир,  
Кўзларингнинг тубига қўмдим.

Ҳасратларим тоғ эди ютдинг,  
Бахтлар келди сен келарингда.

Дилфузада ЭШОНОВА – 1987 йилда туғилган. Тошкент вилоят давлат педагогика институтининг филология факультетини тугатган. Унинг “Соғинч”, “Бахтга томон юр”, “Фова тарихи” номли китоблари чоп этилган

Кулаётган қояларимни,  
Тутиб қолдинг елкаларингда.

Кўп тентидим сенсиз йилларнинг,  
Қўлларида хазондек яшаб.  
Кириб келдинг қалбим тўрига,  
Гуллаётган баҳорга ўхшаб.

Юрагимни тутай кафtingга,  
Керак бўлса ол жонимни ол.  
То тирикман қалбим тўрида,  
Гуллаётган баҳор бўлиб қол.

### Ўзинга элтгучи йўл бўлса

Юрагим хазондек тўкилган,  
Баданим кирқ жойдан сўкилган,  
Бўғзимда нима у тиқилган,  
Кўзларим нафсимдан кўр бўлса.

Йифласам юзимни ювсин май,  
Дунёда юрибман телбадай,  
Софинсам, ўзингни софинай,  
Бу ишқим осмонга йўл бўлса.

Менга ҳам бағрингни оч само,  
Бошимдан нурларинг соч само,  
Тегрангда чайқалиб турсамо,  
Пойингда кўзёшим кўл бўлса.

Маст бўлсан бир томчи май ютиб,  
Яшасам дунёни унутиб,  
Faflatдан юракни уйғотиб,  
Қўлимдан тутгучи қўл бўлса.

Елкамда гуноҳлар тоғ бугун,  
Шайтоннинг димоги чоғ бугун,  
Кўксимда бир парча чўғ бугун,  
Жисмим дол, вужудим қул бўлса.

Қоқилсан, пойингга йиқилай,  
Тўкилсан, нур бўлиб тўкилай,  
Юкунай, бир сенга юкунай,  
Ўзинга элтгучи йўл бўлса.

Ўзинга элтгучи йўл бўлса...

## Туш кўрди айик



Шахзода  
АШРАПОВА

### Туш

Борлиқقا қиши хукумрон,  
Инида ухлар айик.  
Кўза тўла асални,  
Тушида кўрди аниқ.

Дастурхон тўла неъмат,  
Ёнғоқ, балиқ ва шарбат.  
Бундай тўкин зиёфат,  
Ўнгингда бўлса роҳат.

### Қўзиқорин

Қалдироқлар гумбурлаб,  
Чақмоқ чаққани сайин.  
Ер остида уйғонди,  
Уйқучи қўзиқорин.

Шоша-пиша кийибон,  
Бошига ажиб қалпоқ.  
Она замин юзига,  
Ўзини отди шу чоқ.

### Саволлар

Кўкда қанча юлдуз бор,  
Қанча гўзал ой юз бор.  
Уйқу қочган кечалар,  
Мени қийнар шу савол.

Кўкни борми поёни,  
Борми тоғи довони.  
Паға-паға булутнинг,  
Кўкда борми қўрғони.

*Ашрапова ШАҲЗОДА – 2004 йилда тугилган. Ургут туманидаги 149-мактабнинг ўнинчи синф ўқувчиси. Унинг “Бобом яратган боғ”, “Бағри кенг дунё”, “Фахримсан Ватан” каби тўпламлари чоп этилган.*



**Хосият  
РУСТАМОВА**

## **Шоирнинг кўнгил ўйлари**

*Шоира Хосият Рустамованинг  
шоир, таржимон ва адабиётшунос  
Жеке Маринай билан сұхбати*

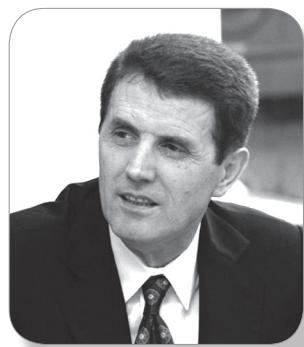
**Хосият РУСТАМОВА:** – Одатда ҳар бир ижодкорни "Мен кимман?" деган савол қийнайди. Шекснир жавобни топган куни шаҳарни ташлаб, узлатни ихтиёр қилган экан. Сиз шу саволга жавоб топдингизми ёки қачон бу саволни ўзингизга беришини "тўхтатдингиз"?

**Жеке МАРИНАЙ:** – Саволингиз чиндан ҳам шоирлик моҳиятига дахлдор бўлди. "Мен кимман?" деган саволни ўзига бериш бизни ўз ўйларимиз, истакларимиз ва қўрқувларимизнинг чалкаш йўллари бўйлаб катта сафарга йўллайди. Мен очиқ қалб ва онг билан қўплаб мамлакатларга сафар қилганман, қалб туғёнлари, ишқ, орзулар ва ўзим ҳамда бошқалар ҳаётидаги воқеликлар ҳақида ёзарканман, албатта, дунёдаги барча инсонларнинг ғалаба ва мағлубиятларини хурмат қилган ҳолда қалам тебратаман. Мен ўзгалар томонидан муайян хурмат ва машҳурликка эришганман, аммо ўзлик тинмай изланмаса, бу ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолади. Ёдимда, ўтган йили сокинлик истаб Далласнинг шовқинларидан ўзим таваллуд топган албан қишлоғига бир неча кунга кетганимда, сиз менга ҳозир берадётган ўша "Мен кимман?" деган савол ҳақида кўп ўйлагандим. Жавоб эса жодуланган ўрмондаги сехрли жонзот каби қўл етмас олисликда эди. Кастрат сокинликларида, болалигим ўтган масканда ҳаётим, қилган ишларим, оиласам, ҳаётда тутган ўрним борасидаги ўйларга берилдим. Ўйлайманки,

---

**Хосият РУСТАМОВА** – "Шуҳрат" медали соҳиби. 1971 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини, Ўзбекистон Миллий университетининг ўзбек филологияси факультети қошидаги Олий Адабиёт курсини тамомлаган. Унинг "Осмондаги уй", "Нажот", "Ридо", "Юпанч", "Девор", "Август", "40:0", "Ишғол", "Унумилган йиллар", "Орзу", "Бебош булутлар", "Туннинг боши қоронгу", "Саргардон соялар", "Жигарранг дафтар", "44 кун", номли, шунингдек, хорижда ҳам тигирмадан ортиқ китоблари чоп этилган.

қисман жавоб ҳам топдим, аммо у тошга ўйилгандек муқим эмасди, боиси “Мен кимман?” деган савол вақт ўтиши билан ўзгара боради ва ҳаёт бизга янги масалаларни кўндаланг қиласди. Биз ҳайкал эмасмиз, кўпроқ тажрибамизга мослашган ва бу йўлдаги хатоларимиздан сабоқ олган ҳолда ҳаёт ўзани бўйлаб эшилиб оқадиган дарёга ўхшаймиз. Саволга тўлиқ жавоб топдим дейиш ёлғон ҳам бўларди, зотан унинг жавоби бир кўриниб, бир лаҳзада кўздан ғойиб бўлувчи саробга ўхшайди. Бунинг ўрнига айниқса, Америкадаги ўттиз йиллик ҳаётим давомида мен фикрларимга кимлигимни англаш тушунчасини шакллантириш ва ўзгартиришга имкон берган ҳолда ўз кўнглимга ва ўйларимга теран нигоҳ ташлаш жараёнини қабул қилишга ўргандим. “Мен кимман?” дея ўзингиздан сўраш бу якуний мақсад эмас – бу умримиз узунлигига тенг бўлган саргузашт бўлиб, биз уни босиб ўтишимиз керак. Шоир, ёзувчи ва чуқур, яширин ҳақиқатларни изловчиларнинг моҳияти шунда. Шундай экан, мен ҳам бошқалар каби ўзимни ўрганишда, инсоний тажрибани ташкил этувчи тутқич бермас жавобларни излашда давом этаман.



– Адабиётда тўганоқ ва чегаранинг кўлами қаерда?

– Адабиёт учун аҳамиятли тўсиқ ва чегаралар мавжуд. Улар танганинг икки томони мисол – ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга, лекин иккиси ҳам ижод жараёни билан чамбарчас боғлиқ. Ёзма нутқда – санъатга дош бера оладиган даъватдир. Ақлий зўриқиши, ҳиссиятлар кураши ва илҳомнинг кутилмаганлиги – буларнинг бари ёзувчи қалами учун тўсиқларни хосил қиласди. Бироқ иқтидоримиз айнан шулар боис чархланади. Тўсиқларни енгиб ўтиш бизнинг энг таъсирли ва чуқур маъноли ижод маҳсулимизга олиб келади. Чегаралар, бошқа томондан, санъат асари шаклланиши учун белгиланган меъёрлардир. Бу биз асар тасвирловчи қофоз, қаҳрамонларимиз роль ижро этувчи саҳнадир. Чегаралар тузилишни таъминлайди, айнан унинг худудида биз кенг тасаввуримизни тадқиқ этиш учун эркинликни топа оламиз. Худди сонет яратишида қофия ва вазнга эътибор бериш талаб этилгани каби шу чегаралар доирасида биз ижодий эркинликни топамиз. Шуни назарда тутиб, мен тўсиқ ва чегаралар онгимиз чалкашликларидан бошлаб ўтиб бизни янги марраларни, янги чўққиларни забт этишга рағбатлантирган ҳолда адабиётнинг муҳим жиҳатини ташкил қиласди, деб ҳисоблайман. Мазкур икки кучнинг биргалиқдаги саъй-харакати боис биз ёзма сўзнинг гўзаллиги ва кучини очиб бера оламиз.

---

**Жеке МАРИНАЙ** – Протонизм назарияси асосчиси, шоир, таржимон ва адабий танқидчи. 1967 йилда Албанияда туғилган. Унинг йигирма бешдан зиёд шеърий, таржима, шунингдек, журналистика ва адабий танқидга оид китоблари юксак баҳоланган ва дунёнинг йигирмадан зиёд тилларига таржима қилиниб, чоп этилган.

## Жеке МАРИНАЙ, Хосият РУСТАМОВА

— XX асрда инсоният диктатура ва турли сохта гоя ва мафкураларнинг қурбонига айланди. Бунинг оқибатида бир қанча миллатларнинг геноциди содир бўлди ва дунё материалистлар қўлидаги буюмга айланди. Бугун эса глобалистларнинг даври келди. Инсон замон ва маконда юз бераётган воқеа-ҳодисаларнинг тезлигини идрок этолмай қоляпти. Шу жиҳатдан инсон бугунги замон қаҳрамоними ё қурбони?

— Бу нотинч паллада, сиз билан бу сухбат бўлиб ўтаётган вактда, ўйлашимча, инсонлар ҳам қаҳрамон, ҳам қурбон тимсоли бўла олади, лекин бунинг ҳеч бири уларнинг моҳиятини тўла англатолмайди. Диктаторлар томонидан хўрланганлар тимсолида биз қурбонлар шахсини кўрамиз. Бунга қарши чиққанлар, курашганлар тимсолида яна қаҳрамонларга дуч келамиз. Оғриқ келтираётган ва вайронгарчиликка сабаб бўлаётган кучларнинг ўзи инсониятни бирлаштирувчи жасурлик ва барқарорликка ҳам руҳлантиради. Биз ўзининг бойлик ва ҳокимиятга интилиши орқали кўпинча энг юксак туйғуларни унтиб қўядиган материалистлар ва глобалистларнинг таъсириниям тан олишимиз жоиз. Шундай бўлса-да, ўз биродарларимизни оддий қаҳрамон ёки қурбон дея аташ ўта жўнлик бўларди. Инсоният ҳар бир инсон қўплаб роль ижро этадиган саҳнага ўхшайди. Биз шошилинч хулоса чиқармаслигимиз, аксинча, ҳар бир инсоннинг қалбида бўлган яширин буюкликни таъкидлашимиз керак, чунки ҳар биримизда ўзгариш учун етарли куч-кудрат мавжуд. Инсониятнинг ҳолати айнан шунга асосланади.

— Қайси ёзувчи ва шоирларнинг асарларида ўз даври фожиалари акс этган деб ўйлайсиз?

— Очиги, жамият қиёфасини тасвиrlай олиш маҳорати, юракларимизни жумбушга келтира оловчи ва онгимизни рағбатлантирувчи асарлари учун Гильгамеш ҳақидаги эпос муалифлари, Гомер ва Данtedан тортиб то Шексипир ва Толстойгача бўлган қўплаб ёзувчи ва шоирлар ижодидан ҳайратга тушаман. Лекин айрим сабабларга кўра бутун умр британ ёзувчиларини юрагимга яқин ҳисоблаб келганман. Шундай адиблардан бири – Англиядаги саноат инқилоби даврида оддий одамларнинг курашини акс эттирган Чарльз Диккенсдир. Оливер Твист каби баҳтсиз қаҳрамонлар ўша даврда одамлар тўқнаш келган енгиб бўлмас муаммолар рамзи бўлиб хизмат қиласи. Гап шеъриятга тақаладиган бўлса Уилfred Оуэн ва Зигфрид Сассунни тилга олган бўлардим. Улар ўз шеърларида Биринчи жаҳон урушининг вайронкор даҳшатларини тасвир этишган. “Dulce et Decorum Est” каби ўша урушининг даҳшатли воқеликларини акс эттирувчи асарлар бугун ҳам инсонлар қалбида акс-садо беришда давом этмоқда. Узок вақт қуллик ва ирқий камситилишга дучор этилган афроамерикаликларнинг дардларини тадқиқ этган америкалик Тони Моррисонни янги давр ижодкорлари категорида тилга олишим мумкин. Унинг “Севишганлар” романи тасаввур этиб бўлмас фожиа қаршисида инсон иродаси кучини намоён этади. Шунингдек, “Mundus Artium Press” ва Далласдаги Техас университетидаги ҳамкасбим ва устозим Фредерик Тёрнерни ҳам айтган бўлардим. Бу ижодкор ижодининг ўзаги адабиёт тарихида исталган давр ўқувчиси учун қадрли ва замонавий бўла ола-

ди, деб ўйлайман. Бу исталган адаб ёки шоир учун энг қийин ва энг хайрли вазифа деб биламан. Истеъдодли муаллифлар ўз даврлари воқеликларини асарларида акс эттира оладилар. Шу орқали улар келгуси авлод ўтмишдан тўғри хулоса чиқаришини кафолатлайдилар.

– Америка адабиётининг йирик намояндаси Фолкнер ўзининг машҳур асарини бир суратдан таъсирлангани учун яратгани ҳақида ёзган. Эҳтимол шунинг учун асарни ўқигандаги улкан бир ҳайратни туясан, лекин ҳозир бу тушунча йўқолиб бораётгандай, гёё чин адабиёту маданиятнинг илгариги кўзни қамаштирувчи ёрқин нуридан хира шуъла қолганга ва милтиллаб турганга ўхшайди. Шундай эмасми?

– Ёзувчи сифатида Фолкнер қанчалик ажойиблигини тан оламан – унинг асарлари жуда озчилик ижодкорлар каби Америка руҳини бера олган. Чин адабиёт ва санъат ўлмаслигига мен ишонаман. Улар ўзгариши ва ривожланиши мумкин, аммо ҳар доимгидек янги авлодларни илҳомлантиришда давом этаверади. Биз ҳозир нима оммабоп эканига кўп чалғимаслигимиз керак, чунки кўплаб ажойиб асарлар ўз вақтида назарга тушмай қолган ва вақт ўтиб улар қайта кашф этилган. Бугун эса дунёда ижод ва янгилик маҳсулни шунчалик кўпки, албатта бундан-да буюк асарлар албатта дунёга келиши ажаб эмас. Мен адабиётнинг келажагидан умуман ташвишланмайман. Токи биз ўзимизни ва бизни ўраб турган борлиқни англашга интилишда давом этар эканмиз, ҳамиша сўзлаб бериш мумкин бўлган ғаройиб саргузаштлар ва яратиш мумкин бўлган санъат асарлари топилаверади.

– Бугунги замонавий дунёда тараққиёт тақомиллашгани, XXI аср қаҳрамониниг ҳаёти осонлашганига қарамай, кишилик жамияти ҳеч қачон бир қусурдан халос бўлмаслигини исботлади. Эҳтимол, инсоният тарихи – бу уруши тарихи, деган гаплар ҳақиқатга яқин назаримизда. Бугун дунё саҳнасида кечеётган мантиқсиз урушлар, тақомиллашган қуроллар инсон ҳаётининг қадри аҳамиятсиз бўлиб бораётганини бизга англатмоқда. Тараққий этган жамиятда яшаш баҳт эмас, балки чинакам хавф-хатар эканлигини тобора равшанроқ кўриб турибмиз. Мана шундай қийин вазиятда адабиётнинг ўрни қаерда?

– Сизнинг саволингиз инсоният тажрибасининг асосий жиҳатига дахлдор. Бугунги жадал ривожланаётган дунёда ачинарли ҳолат шундаки, биз ҳамон тўхтовсиз урушлар гирдобида қолиб кетяпмиз. Бундай талатўплар орасида адабиёт таскин, маърифат ва ўзини таҳлил қилишнинг ишончли манбаси бўлиб қолмоқда. Инсоният юраги уриб туарар экан, онги юксалиб борар экан, ҳамиша қалбимизни нурлантирадиган ҳикояларга, табиатимизни очиб берадиган сўзга эҳтиёж туғилаверади. Ўтмишдаги каби адабиёт ҳаётнинг қудратли тўлқинларида тўғри йўлни топишга кўмак берган ва англаш ва ҳамдард бўлишга бошлаганча йўлчи юлдуз сифатида хизмат қиласиди. Гарчи атрофимизни ўраб турган дунё ўзгарса-да, инсоният тажрибаси ўзгармайди. Томиримизда оқаётган ҳиссиётлар – севги, рашқ, ҳақиқатгўйлик ва кўплаб бошқа фазилатлар – вақтга бўйсунмас ҳолатлардир. Уруш ва низолар бизни ютиб юборишга қасд қилган бу зулматга тўла лаҳзаларда ёзма адабиёт кучи

## Жеке МАРИНАЙ, Хосият РУСТАМОВА

жуда катта эҳтиёж сезаётганимиз – одамийлик ва ҳамдардлик ҳисларини бизга эслатиб туриши шубҳасиз. Ўзимизни ва ўзлигимизни акс эттирувчи адабиёт бу олағовур дунёда улкан қадрга эгалигига қатъий ишонаман. Уруш қаршисида қалам ҳамиша қиличдан кучлироқ бўлади. Битик – кўнглимиз моҳиятини ҳис қилувчи ва ҳар биримизнинг қалбимиздаги яширин буюкликни очиб берувчи воситадир. Менинг шахсий дунёқарашимни ифода этувчи протонизм адабий назарияси ўткинчи бўлмаган, залворли ва ижобий асарларни тан олади. Протонист сифатида мен бизнинг ҳозирги мураккаб ва хатарли дунёмизда адабиёт бундан кейин ҳам муҳим ва қадрли ўринни эгаллашига ишончим комил. Сўз қудрати билан биз ҳали тинчлик ва тавба йўлини оча оламиз.

– *Бугуги кунда ижтимоий тармоқларда миллионлаб матнлар эълон қилинмоқда. Инсоният тарихида ҳали ёзма сўзнинг бу қадар кенг қўлланилиши кузатилмаган. Замонавий дунёда малакали ёзувчи ва шоирлар нечоғлиқ зарур?*

– Рақамли контентлар кўпайгани натижасида ёзма матнлар билан боғлиқ ҳолат, шубҳасиз, ўзгарган бўлса-да, маҳоратли ёзувчи ва шоирлар аввалгидагидек жуда муҳимлигича қолади, деб ҳисоблайман. Бу турли-туман овозлар мавжуд оламда шовқинни босиш учун жуда гўзал ва маънили асарларни яратишга интилаётган ёзувчилар учун ҳамон ўрин бор. Профессионал ёзувчи ва шоирлар наср ва назмда вақт ҳукмидан ўтган ва бизда чукур таассурот уйғотадиган улкан қасрлар қурган меъморлар кабидир. Уларнинг ижод маҳсуллари бизнинг инсоний тажрибамиз моҳиятини акс эттиради ва вақт қобиғини ёриб ўта олади.

– *Сизнинг бир неча бор адабиёт йўналишида Нобель мукофотига номзод сифатида кўрсатилганингиздан хабарим бор. Айтинг-чи, бу сизда қандай ҳиссиётлар уйготади ва мазкур нуфузли мукофотни қўлга киритиш сиз учун қанчалик аҳамиятли?*

– Ажойиб савол. Адабиёт йўналишида Нобель мукофотини қўлга киритиш мени баҳтиёр қиласими? Сизга айта олишим мумкин бўлгани шуки, агар ижодим шундай эътирофга лойиқ кўрилса, бу мен ва камина бир қисми саналган бутун адабиёт вакиллари учун жуда юқори шараф саналади. Бу йўлда жуда кўп инсонлар менга кўмак кўрсатишган: адабиёт муаллимларим, устозларим ва ҳамкасб шоир-ёзувчилардан тортиб узоқ йиллардан бери менинг ижодимни қўллаб келаётган ўқувчиларимгача. Шунингдек, мен тил ва ижод одамларни бирлаштириш, ҳамдардликни уйғотиш ва инсонийликка даъват этиш учун қанчалик кучли восита эканлигини ҳаммага эслатиш учун мукофот платформасидан албатта фойдаланардим. Ва ниҳоят, Нобель қўмитаси мени эътироф этадими ёки йўқми, бу менга боғлиқ эмас. Мен қила олишим мумкин бўлган нарсалар – тил ёрдамида имконият чегараларини кенгайтирганча ижодимдаги гўзаллик ва ҳақиқатнинг ҳар бири ўзича инсониятга хизмат қилишига ишонган ҳолда ёзиш ва яратишдан иборатдир.

– *Сұхбатимиз якунига етар экан, “Syracuse University Press” нашириёти*

*томонидан 16 октябрда чоп этилувчи янги китобингиз борасидаги фикрларингизни билмоқчи эдим.*

– Куз фаслидан бошлаб “Менга шивирлашни ўргат: отлар ва бошқа шеърлар” китобим инглиз тилли ўқувчилар қўлига етиб боради. Фредерик Тёрнер ва мен шоир сифатидаги шахсиятимни энг ёрқин намоён қилувчи шеърларимнинг таржимаси борасида кўп сайд-харакат қилдик. Шеърларим ҳамиша ўзгарувчан бўлган ижтимоий, сиёсий ва экологик муаммоларга бағишлиланган. Қаламим рақамли оламда ўзлигини англаш, виртуал ва реал олам ўртасидаги мувозанат, бу шиддатли даврдаги инсоний муносабатларнинг нозиклиги борасидаги воеалар узра рақс тушушини ҳис қилиш жуда ёқади. Янги шеърларим ҳам аввал битганларимдек ишқ ва истак мавзулари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, инсон онгининг энг қоронғи бурчакларига кириб боради. Ҳажми анчайин катта бўлган “Въяса терисининг йўқолган қатламлари” (“The Lost Layers of Vyasa’s Skin”) достонимнинг ўзини алоҳида китоб ҳам дейиш мумкин, у маданият қурдати ва чин дунёнинг тенглик курашини Хинд ва бошқа халқлар тарихи асносида тадқик этади. Менинг янги китобим тараққиётнинг икки томонлама ўткир тифли қиличини рамзий тарзда кўрсатиб беради. Шеърларимдаги айтар сўзларим моҳияти – огоҳлантириш оҳангода умидга йўғрилган. Мен ўқувчиларимга бизни жамият сифатида бирлаштирувчи ҳамдардлик, бир-бирини англаш ва меҳр ришталарининг қанчалик мухимлигини эслатишга интилаганман. Мен ёзган ҳамма нарса XXI асрда бизнинг ролларимизни тўлиқроқ ўрганишга ёрдам бериши учун хизмат қилишини истайман.





## ЮРАГИМНИ ЮТИБ ЮБОРДИМ

*Икки ҳикоя*



**Лола  
ЖҮРАЕВА**

Келинг, барини бошидан айтиб бераман.

Хуллас, ой тўлган тунларнинг бири эди. Кўзларимни юмиб ҳарчанд ухлашга уринсам ҳам, ҳа деганда уйқу келавермади. Тун яримдан оғган паллада очиқ турган дераза ортидан кимдир тинмай иссимимни айтиб чақира бошлади. Болишни бошим остидан олиб, юзим аралаш қулоқларимни беркитдим. Чакириқ тингандай бўлди. Энди хотиржам ухлайман, деб ўйлаб, ёнбошладим ва юзимни болишнинг исканжасидан озод этиб, уни бошимнинг остига қайта жойлаштирудим. Аммо мен янгишган эдим. Энди ўша кимдир яқинроқдан, яъни деразамнинг шундоққина точкасига ўтириб олиб, чақира бошлади мени. Ноилож ўрнимдан қўзгалдим.

Тунги халатимни елкамга илганча, дераза ортига назар ташладим. Айтсанам, ишонмайсиз, ташқарида юзидағи доғларини кўз-кўзлаганча, баркашдай, йўқ-йўқ, баркашдай эмас, нақ юз килолик дошқозоннинг қопқоғича катталиқдаги ой юзимга тегай-тегай деган яқинликда менга қараб турибди.

Аввалига, пича қўрқдим. Ахир, бундай катта ойни ҳеч қачон қўрган эмасман-да. Аммо ундаги қандайдир ғайриоддий сехр мени мафтун эта бошлади.

Энди менинг аъзойи баданим ўт бўлиб ёнар ва негадир “ув” тортгим келар эди. Мен ўзимни ғалати ҳис қила бошладим.

Бармоқларим ёввойи жимиirlаш сезила бошлади. Секин қўлимга назар солдим. Панжаларим қандайдир ҳайвонларникига хос тарзда ўзгарган, тирноқларим ой нурида ғалати йилтиллар эди. Дераза ойнасидан аксимига бокдим. Лабларим орасидан тепа ва пастки сўйлоқ тишларим одатдагидан каттароқ кўриниб қолганди. Нафасим сиқилиб, томомгим қурий бошла-

---

**Лола ЖҮРАЕВА** – 1987 йилда туғилган. Қарши педагогика коллежини томомлаган. Унинг “Бир йўл бўлса...”, “Ишқ манзили” номли китоблари нашр этилган.

ди. Чанқоғимни босиш учун сув истаб ортга ўгирилдим. Ана шунда ҳақиқий күркінч бошланди.

Шундоққина ортимда, аниқроғи ҳали совиб улгурмаган ётоғимда кимдир ёнбошлаб ётар эди. Додлаб юборишимга озгина қолди. Диққатимни жамлаб, оёқ учида секин ётоққа яқынлашдиму, елкасидан тутганча ётган кимсанинг юзини ўзим томонга ўгирдим.

Бармоқларим илиқ бир нарсани хис қилди. Қандайдир бир парча эт. Пайсалга солиб ўтирмай мен ўша бир парча этни күкрак қафасимдан суғуриб олдим. Адашмасам, бу юрак эди. Аммо мен китобларда күрган юракка сирайм ўхшамас эди. У нимадандир күйиб кетган, каттагина қисми яралар билан қопланган эди. Яна менинг билишимча, одамзоднинг юрак деган аъзосида катта микдорда қон бўлиши керак эди. Бу ерда эса, аксинча, қондан асар ҳам йўқ, фақат газак олган яралардан кўкимтири зардоб оқиб турар эди, холос. Қон деб ўйлаб адашгандим, у ердан, танамнинг кўксидан улкан ёнғиндан кейин анқийдиган куйик ҳиди келаётганди. Мен тағин дераза ёнига келиб ойга тикилдим. Тағин “ув” тортгим келди... Ой ҳам шу чоққача бундай абгор юракни кўрмаган эканми, ҳайратдан бир че-тидан эрий бошлади...

Шу пайт яна аллакимнинг чақираётгани эшитилди. Бироқ бу гал овоз дераза ортидан эмас, ётоқхонанинг эшиги ортидан келар эди. Танам чақириққа жавоб беравермагач, эшик очилиб хонага тунги кийимдаги ўғлим кўлида бир коса сув билан кириб келди. Косани дераза токчасига қўйиб, танамнинг елкасига кўлини кўйганча, турта бошлади. Мен эса нима қиласимни билмай ўғлимнинг харакатини кузатиб турар эканман, кўлимдаги зардobi томиб турган юракни чангллаб, оғзимга солдим ва ютиб юбордим. Аммо аллақачон куйиндига айланишга улгурган бу эт бўғзимга қадалиб тураверди. Мен тағин чанқоқликни хис қила бошладим.

Ўғлим эса танамни бир маромда силкитар экан, кўкара бошлаган лабларимга косадаги сувни оқиза бошлади. Юрак бўғзимдан пастга ўтиши билан танам бир қаттиқ сесканиб кетди ва секин кўзларини очди...

## ЧИҒИРИҚ

Хомила.

Ҳали она курсоғидаёқ таъқибга учради.

– Тағин қизми? Керак эмас!!!

Аммо у таслим бўлмади. Йўлдошига маҳкам ёпишганча ой куни келишини кутди онасининг. Жонига озорлар бериб бўлса-да дунёга келди.

Гўдак.

Эмишки, гўдаклар маълум вақтгача ўз келажакларини кўра олар эканлар. Шунданми, у жуда йиғлоқ чиқди. Балки келажакни кўра олгандир....

Йиғлайверди, йиғлайверди...

– Овозини ўчир! Шу “ув” тортишида бировимизни бошимизга етади бу бошини егуринг! Кўзимдан йўқот. Керак эмас!

## Лола ЖҮРАЕВА

Онаизорининг бедор тунлари ҳисобига тетапоя бўла бошлади, йиғламай ҳам қўйди....

Қиз!

Мактабни аъло баҳоларга тугатди. Бир-биридан ажойиб шеърлар ёза бошлади ўз-ўзидан.

– Ўқийман. Олима бўламан, – деди бир кун юрак ютиб отаси томонга юzlаниб.

– Қиз бола ўқиб шаҳар олиб берармиди?! Керак эмас!

Навбатдаги таъқибни қабул қилиб олди.

Орзуларини-да онаизорига қўшиб совуқ тупроққа кўмди....

Совчилар...

Ота оқ фотиҳаси...

Ёр-ёrlар...

Гўшанга...

Келинлик вазифалари...

– Ишлайман, – деди.

– Аёлнинг ўрни оилада. Уйда ўтири. Керак эмас...

Она.

Оллоҳнинг инояти билан қўчкордай ўғил туғиб берди эрига.

Рўзгор ва фарзанд парваришига астойидил шўнғиб ўзини-да унутди, кўзгуни-да унутди она....

– Менга кўримсиз аёл керак эмас! – деди кўзи кўркам аёлларга ўрганган эркак.

– Кет.

Ва у кетди...

Ёшлигини, кўзларининг қувончини, сочининг қораларини қолдириб, жигарпорасига қўшиб юрак пораларини-да олиб кетди эр уйидан. Керагига керак бўлолмай кетди...

Тағин ота уий, тағин қиз. Аммо энди юраги бутун, бокира қиз эмас, энди юzlари қора, ранглари самон, оти “ёмон”, айбсиз айбдор қиз. Боз устига сுянай деса онасининг елкалари йўқ, чала етим қиз...

– Ўзига қўшиб етимчасини ҳам боқамизми? Кетсин. Керак эмас!

Хукм чиқарди бироз вақт илгари онаси ўрнига она бўлиш учун келган ўгай она. Норасидасини бағрига босганича остонаядан ташқарига қадам босди қиз. Аммо бу сафар хеч қандай ёр-ёrlарсиз остона ҳатлади...

Аёл.

Энди унинг бош уриб борадиган жойи йўқ эди. Шу билан бирга, тўхташга-да хаққи йўқ эди. Энди унда бир олам “керак эмас”лар бор эди...

Она экан-да, ўзи учун бўлмаса-да, фарзанди учун яшашга ҳаракат қилди. Кишиларнинг хизматларини қилди, ошхоналарда идиш-товоқ ювди, мавсум келиши билан далада пахта терди. Қўлидан нима юмуш келса, барини қилди, хуллас, фарзандини оёққа қўйди, яхши кийимлар кийдирди, ўзи емаса-да, тансиқ таомлар едиради. Катта бўлиб, суюнчиғим бўлади, деди. Катта одам бўлиб, менгада яхши кийимлар кийдириб, тансиқ таомлар едиради, деди...

Ёлғизнинг куни қийин бўлар экан, ҳар учган қуш бошига ахлат ташлар, ҳар учраган ит этагига қўшиб жонининг бир парчасини узуб олаверди...

Кулса – кулди дедилар, йиғласа – йиғлади дедилар...

Кулса – аламдан кулди, йиғласа – чорасизликдан, ожизлигидан йиғлади. Аммо таслим бўлмади. Йиғлай-йиғлай ёшлигини қора меҳнатга бағишилаб, ёруғ кунлардан умид қилганча, умрини ўтказаверди...

Инграна-инграна ҳушини йўқотди.

Кўзларини очганида эса не-не синовлардан омон чиқкан боши узра ўтган йиллар инсон қиёфасида чарх уриб айлана бошлади...

– Тағин қизми, керак эмас.

– Овозини ўчир, “увлоқ” бола керак эмас.

– Ўқиши? Қиз болага керак эмас.

– Аёлга давлат иши керак эмас.

– Кўримсиз аёл керак эмас.

– Сиз топган қиз керак эмас.

– Қари онангиз бизга керак эмас...

Кўнгли озиб қайт қилгиси келди аёлнинг. Қайта кўзларини юмар экан, ҳамширанинг:

“Нимадир керакми?” деган саволига тили чиқаётган гўдакдек тушунарсиз тарзда,

– К -Е -Р- А-К Э-М-А-С, – дея ғўдранди...

...Орзуларини, ёшлигини алам ва изтиробларига қўшиб сувга оқизишиди, жисмини поклаб, оппоқ либосга ўраб онаси ёнига ётқизишиди.

Ана энди унга чиндан-да хеч нима керак эмас!!!





## Чингиз Аҳмаров ижодида портрет

**Мадина  
НОРЧАЕВА**

Ижодкор асар яратиш жараёнида ўз оламига шўнғир экан борлиқдаги бошқа ҳодисалардан буткул узилади. Ўз ботинига ғаввос мисоли бу шўнғиши қанчалик чуқур бўлса, унинг ортидан келадиган асар – жавоҳирлар ҳам шунчалик қимматлидир. Улкан истеъдод ва тажриба бирлашган жойда эса ҳар бир чизги санъат асарига айланса ажаб эмас. Ўзбекистон халқ рассоми Чингиз Аҳмаров асарлари ҳам миллий санъатимизнинг ноёб хазинасидир.

Монументалист рассом Чингиз Аҳмаров 1912 йил 18 август куни Троицк шаҳрида (ҳозирги Челябинск вилоятида) таваллуд топган. 1927 – 1930 йилларда Перм бадиий техникумидаги, 1935–1942 йиллар В.Суриков номидаги Москва бадиий инсититутида таълим олган. Уруш вақтида бу институт вақтингчалик Самарқандда жойлашган эди. Чингиз Аҳмаров бригадада бошқа рассомлар билан биргаликда шаҳар ва қишлоқларга чиқиб портретлар ишлаган. Бу портретларни аёллар аксарият ҳолларда фронтдаги турмуш ўртоқларига жўнатишган.

Ярим аср давом этган рассомнинг ижоди кўп қирралидир. У Шарқ миниатюраси анъаналарини давом эттириб, миллий мусавирик мактабини яратди. Юзлаб гарфик асарлар, китоб иллюстрациялари, ўнлаб портрет ва тематик картиналар, кинофильм ва спектаклларга декорация эксизларини яратишга муваффақ бўлган. Унинг бир қатор деворий суратлари Ўзбекистон маҳобатли рангтасвири тарихи сахифасида алоҳида ҳодисадир.

Чингиз Аҳмаровнинг маҳобатли асарлари унинг “ижод китоби”даги алоҳида сахифа бўлса, у яратган портретлар ҳам ўзгача бир сахифадир. Рассомнинг 1945 йил ишлаган “Ширин” портрети, “Пешонабандли қиз”, “Мева кўтарган қиз” ёки “Татар аёли” каби портрет типларида шарқона мумтоз гўзаллик ўз аксини топган. Юқоридаги портретларнинг ҳар бирида эртакна-

---

**Мадина НОРЧАЕВА** – Зулфия номидаги давлат мукофоти билан тақдирланган. 1995 йилда тугилган. Камолиддин Беҳзод номидаги Миллый рассомлик ва дизайн институтини магистранти. “Кафтдаги йўл” ва “Қумару” номли шеърий китоблари чоп этилган.

мо сюжет сезилиб туради. Рассом тасвирланувчи образлар қиёфасида камолга етган гўзаллик, навқирон ёшлиқ ва иффат тимсолларини бирлаштиради. Буни рассомнинг Шарқ адабиётига, классик шеъриятга бўлган муҳаббати билан боғлаш мумкин.

Рассомнинг суюкли рафиқаси – биринчи ўзбек мусаввир аёли Шамсируй Ҳасанова тимсоли Чингиз Аҳмаров ижодида муҳим аҳамият касб этган. Хотираномаларида рассомнинг ўзи: “Мен Шамсируйнинг қатор портретларини ишлаб кўрганман. Алишер Навоий номидаги театрга тасвир этганим образларнинг барчасида Шамсируйдан илҳом олганман, десам муболага бўлмайди. Бироқ шулардан энг муваффақиятлиси, 1943–1944 йилларда севиб тасвир этганим – “Ширин” асарим деб ҳисоблайман. Бу расмда Шамсируй қиёфаси ўйчан, гўзал образ сиймосига мос тушганидан ташқари, Шириннинг қандайдир келгусидаги баҳтсизлигидан ҳам дарак бериб тургандай”, деб ёзади.

Чингиз Аҳмаров портретлари ҳақида сўз кетганда, унинг бу жанрдаги 1950 йиллар мобайнида ижод этган асарларини эсламаслик мумкин эмас. Шу даврга келиб рассом кўп қиррали ижодкор сифатида намоён бўла бошлайди. Рассом ўзига хос картина ва паннолар, шеърий жозибага тўла, мафтункор картина ва портретлар яратади, уларда шарқий тафаккур ва соф Ахмаровга хос услубнинг нафислиги сезилади. “Рахима”, “Уста Жўракул” (1953) портретлари ўзаро яқин тасвирий услубда ишланган. “Уста Жўракул” портретида тасвирланувчи бироз ён томондан, қўлидаги сопол лаганга нақш чизаётган жараёнда кўрсатилган. Ёрқин қизил фонда ишланган асар марказидаги уста образи жиддий қиёфали, бор дикқатини ва меҳрини бажараётган ишига йўналтирган. Устанинг буғдойранг юзи, дўпписи ва лиbosлари, фондаги қизил рангнинг шуълалари акси сезилади. “Образни натурадан шундайги на кўчириб яратиш унинг бадиий маконига мос эмас эди. У самарқандлик кулол Уста Жўракулов портретини (1953) халқ эстетикаси хусусиятларидан келиб чиқиб талқин этди. Ана шу усул унинг рангтасвир асарларида бош мезон бўлиб қолди” деб ёзади ёзувчи Нодир Норматов “Хаёл чечакларида тараган бўйлар” мақоласида.

Рассомнинг “Рахима” портрети 1961 йилда яратилган. Асарда портрет ҳамда натюроморт жанрлари уйғунлаштирилган. Асар марказида тик ҳолатда қўлида мева кўтарган қиз, мевалардан стол устида эса чойнак ва пиёла тасвирланган. Портретда тасвирланувчининг либоси, ўрилган соchlари, бироз қизиллик юргурган юzlари чинакам миллий гўзалликни намойиш этади. Суратнинг “Уста Жўракул” портрети билан қиёслаш мумкин бўлган томони, рассом ҳар иккала асарида ҳам оловранг қизил, сўзана нақшлари бор фондан фойдаланган. Рассом “Рахима” портретида сўзана нақшлари, стол устидаги дастурхон, лагандаги шафтоли ва қизнинг либосида тўйинган сариқ рангдан унумли фойдаланади. Бунинг натижасида Рахиманинг ёшлиқ ҳислари, рангин туйғулари яхлит композиция ташкил қилган.

Рассом аёллар портретига ўзгача нафис муносабат билдиради. “Мукаррам Турғунбоева” (1951), “Тамара хонум” (1972), “Майя Плисецкая” (1977) “Қизлархон Дўстмуҳаммедова” (1991) портретларида рассом ракқосаларни

## Мадина НОРЧАЕВА

ижод онларида, нафосатли шакл ва рангларда ифода этади. “Гулчехра Нарзуллаева” (1971), “Зулфия” (1965) каби шоиралар портретида маҳзунлик, ўйчанлик устунлик қилади. Ранглар танлашда ҳам рассом ижодкорлар шахси, табиатидан келиб чиқкан.

Чингиз Аҳмаров тарихий портрет жанрида ҳам самарали ижод қилган. “Алишер Навоий”, “Улуғбек”, “Нодира”, “Инб Сино” (1980), “Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий” (1982) асарлари шулар жумласидандир. Рассом шарқнинг оташқалб шоираси Нодирабегим образи устида ҳам узоқ вақт (1970–1976 йй.) изланиш олиб борган ва унинг турли кўринишларини яратган.

Кейинчалик Чингиз Аҳмаров Нодирабегим образини тўлақонли акс эттирган. Рассом 100x100 ҳажмдаги портретни ишлов берилган чипта мато устига темпера бўёқлари билан 1976 йили ишлаган. Асар юлдузли майолика ва абар ёзувлди девор фонида ишланган. Нодирабегимнинг бу образида миллий либосда, фақат фарғона водийсига хос бўлган беқасам чопонда кўрамиз. Асаддаги тўқ сафсарранг тасвиirlанувчи либоси ва деворий фонни уйғунлаштириб юборади, натижада шоира қисматидаги қайфу, туман мисоли картинадан сизиб чиқаётгандек туюлади. Кўлларини ифодавий бирлаштириб, ўй сураётган шоира бошини бироз орқага ташлаганча шивирлаётгандек кўринади.

“Зулфия” портрети тасвирий санъати Чингиз Аҳмаров ижодининг гуллаган пайти – 1965 йилда яратилди, лекин таъкидлаш жоизки, унинг бутун ҳаёти давомида ижодида тушкунлик даври бўлган эмас. “Зулфия” портретидаги образ мустақил нуқтаи назарга эга бўлган, иқтидорли ва мағрур ўзбек аёли образи рамзи бўлиб қолди. Яхши тасвиirlанган қора кўзларининг бироз маҳдуд қарашлари, қомати ва қўллар ҳаракатларининг барчаси унинг эркесварлиги, бутунлиги ва мағрур характеридан дарак беради. Рассом ўз даврининг кўплаб машҳур одамлари билан дўст бўлган эди. Зулфия унинг энг яхши дўстларидан бири бўлган. Портретда бори-йўғи уч-тўрт ранг ишлатилган. Шоиранинг қомати ёрқин фонда яхши кўринади. Рангларнинг ўта соддалигига қарамай, эҳтимол айнан шу туфайлидир портретга томошабин қаердан назар солмасин, у ҳар қандай жойдан маҳобатли ва гўзал кўринади.

Рассом 1970–1980 йилларда графикада бир иқтидорининг янги қирраларини синаб кўрди ва бир қанча портретлар яратди: “Ёш ўзбек”, “Гулинор”, “Абдулла Ориф” каби.

Хулоса қилиб айтганда, Чингиз Аҳмаров ижод галереясида портретларни иккига ажратиб ўрганиш мумкин, булар реалистик (“Стахановчи Ёкубова” (1949), “Аълочи ўқувчи” Р.Гуфранова (1950), “Аълочи Зотова” (1951), машҳур раққоса “М.Турғунбоева” (1951)) ва тарихий (“Ёш Навоий”, “Беҳзод” (1992), “Улуғбек”, “Нодира” (1976)) образларидир. Ҳар иккисида ҳам рассом ўзигагина хос бўлган тасвир лисони орқали чинакам асарларни яратди. Гарчи XXI асрга қадар буюк мусавирининг умри етмаган бўлса-да, унинг ижодий тамойиллари ҳозирга қадар миллий рангтасвирга йўналиш бериб турмоқда.

## **Ҳар қалбнинг ўз мантиғи бор**



**Байрам АЛИ**

Агар мен “дарвоза” десам ёғоч ёки темирдан ясаладиган, ҳаммамиз ҳовли-ю ишхонамизга кириш ва чиқишида фойдаланадиган мослама кўз олдингизга келади. Лекин “Қалбим дарвозаси” десам-чи? Ёки бўлмаса “жаннат” ё “дўзах” дарвозаси десам, тасаввурингизда яна нималар жонланиши мумкин?.. Мана шу – сўзнинг қудрати! Унинг сехри, жозибаси! Сўз санъаткорлари эса ушбу сехр ёрдамида рухингизга дам урадиган, ҳисларингиз, туйғуларингиз билан ўйнашиб сизни чексиз тахайюл оламига етаклаб кетадиган сеҳргарлардир. Жаҳон адабиётининг улуғ намояндаси Фёдор Достоевский бир вактлар “Оқибат, инсонни покласа – изтироб поклайди, кутқарса – хаёл кутқаради” дея лутф қилганида ҳам, эҳтимол шуни назарда тутган. Аммо нима учундир бугун бадиий асарга баҳо беришда сўз унутилди. Ижодкорнинг асосий қуроли ҳисобланмиш сўзга бўлган талабчанлик, эътибор охиргидан охиргироқ ўринларга тушиб қолди. У ёки бу даражада маъно бера оладиган, лекин жумла қурилиши ижтимоий тармоқ фойдаланувчилирининг ёзишмасига ўхшаб кетадиган асарлар ҳам китобхон ва адабиётшунослар томонидан илиқ-илиқ кутиб олина бошланди. Менинг назаримда бу ерда нимадир нотўғри, нимадир ўрнида эмасдай. Ижодкорга аввало сўзни санъаткорона қўллаш талабини қўйишимиз керак, мазкур талабни уддаласа, кейин бўлак каромат кутса бўлади. Луқмон Бўрихон, мана шундай, сўзга маъсулияти, ундан моҳирона фойдалана билиш истеъоди билан бошқалардан ажralиб турадиган кам сонли ёзарманлардан бири. Бугун унинг “Қуёш ҳали ботмаган” асарини ўқиб тугатар эканман, гүёки сўзга кўчган сибизга оҳангини туйгандай, шу куй, шу мусиқа мавжларига маст бўлиб болалик, ўсмирлик оламларини сайр этгандай, бу оламда ўзимни goҳ армоннинг ўткир тиғлари, goҳ ўқинчнинг шафқатсиз селлари, goҳ шодликнинг хузурбахш нурлари остида қолгандай ҳис этдим... Асар албатта, фақат оҳанг ва ифода услуби жихатидангина эътироф этгулик эмас. Унинг ғояси,

---

**Байрам АЛИ** – 1991 йилда туғилган. Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат тил ва адабиёт университети талабаси. “Болангман, дунё”, “Куз ёмғирлари” каби насрой китоблари чоп этилган.

## Байрам АЛИ

воқе тарзида ҳам ажиб бир оригиналлик силқиб турар эди-ки, рости бу оригиналлик баҳшилар тилидан достон тинглаб улғайган, шу термаларда тас-вирланадиган дилбарнинг ўз ошиқларига “Тўқсон алпни кураш тушиб енг-ганга, минг қадамдан танга пулни урганга, оти учқур човоғонга тегаман!” деб қўйган шартини миллий колорет ҳисоблайдиган мендайин дашт фарзандини анчайин гангитиб, ўйлантириб қўйди...

Иккинчи саҳифага қадар чўзилган кириш сўзимизга шу ерда интиҳо ясасам-да, энди асарнинг оригиналлиги нимада, ўқувчига уни яхшироқ тушунишда “очқич” вазифасини бажарадиган муаллифнинг иму ишоралари нималардан иборат, шуларга тўхталсам.

Асар тахминан қўйидаги жумлалар билан бошланади: “Минг тўққиз юз саксон иккинчи йилнинг баҳорида, эрта-индин жаҳон уруши бошланар эмиш, деган миш-мишлар хўб авж олган кунларнинг бирида уста Абилнинг уйида қорамағиз, тўзгин соchlари жингалак, қошлари қийғоч, киприклари узун-узун, кўзлари маъюс, етти-саккиз яшар қизалоқ пайдо бўлди...” Шу ерда ўринли бир савол туғилади: бу қадар ваҳимага не ҳожат? Жаҳон уруши қаёқда-ю, аллақайси чўлнинг чет бир посёлкасида жимитдай қизалоқнинг пайдо бўлиши қаёқда?.. Абсурд туйилган мана шу жумбоқ айни пайдада қизиқишингизни оширади, аммо ушбу мақоламдан фарқли ўлароқ ҳеч қандай кириш сўз, баёнларсиз дабдурустдан бошланиб кетган воқеаларнинг қуюқ оқими сизни жавоб ўрнига савол ва яна саволлар билан сийлашга тушади. Сўзларга кўчган мусаввирона тасвир ва қўшиққа хос оҳанг уйғунлигига оstonадан ичкарилаганинг сари тушунасиз – кейинчалик бўй етган ўша қорамағиз, жингил сочли қиз асарнинг асосий қаҳрамонларидан бири – Танзила. Мана сизга яна бир жумбоқ! “Танзиланинг миллати нима экан? – деган савол берасиз ўз-ўзингизга, – Ватани қаер, ота-онаси ким? Нега исми Шарофат бўлган ўзбек қизи ёки Сита бўлган хинд қизи эмас, айнан Танзила?.. Нима учун у муаллиф томонидан бунчалар номаълумлик пардаларига “ўраб” қўйилган?” Сизни билмадим, лекин менга ёзувчи шу ерда ҳам муҳим бир нарсани тушунтиromoқчи бўлганга ўхшаб туйилади. Ахир айтинг, қайси умуминсоний фазилат миллат танлабди? Эзгуликнинг миллати борми? Номуснинг, орнинг, ишончнинг Ватани қаер? Ва... ва муҳаббатнингчи, муҳаббатнинг?! Биз мана шундай парадоксал хаёллар, хулосалар билан бир зум чалғиганимизда муаллиф асар бошидаёқ “шиппшитиб” қўйган – жаҳон урушидан сира кам бўлмаган уруш ҳам бошланиб улгуради. Қарамақаршиликларга тўла бўлган бу уруш фақат ер устида, қандайдир давлатлар ўртасида эмас, уч инсоннинг қалби, онг ва шуурида кечади. Бунда ўт очар қуроллар эмас, инсоннинг кўнгил кечинмалари, туйфу ва ҳиссиётлари бир-бирига қарши оёққа туради. Қаҳрамонлар сизни гоҳида йиғлатади, гоҳида кулдиради, хаёлларингизни гоҳ ўзлари билан умидсизликнинг поёнсиз чўлларига етаклаб кетса, гоҳида бир илинж, умид ахтариб пахта пайкалларига, қуюқ дарахтзорларга бошлаб киради. Шунда асардаги қаҳрамонлардан бири Абсал полвоннинг сибизға нолалари ҳамроҳингизга айланади. Мана у сибизғани қандай чалган эди: “Сибизғанинг авжли-мавжли оҳу фигони еру

кўкни тутди. Хаёллару туйғуларни ортидан мастона эргаштириб, бир нажот, бир таскин, бир паноҳ излаб гирёна чарх урап, гўё излаганини тополмай, сахро саробларига қоришиб, сарғайган дала-даштни баттар сарғайтириб, олис уфқларга сингиб кетар эди. Узоқ-яқиндаги экин пайкаллари сувсираб эмас, сибизға бўғзидан отилаётган бўзлов, дарду ҳасрат ховуридан қоп-қорайиб кетгандай, кунботардаги тап-тақир қир-тепаликлар бағридан кўтарилигандай қуон сибизғанинг аччиқ-аччиқ нолаларидан маству мустағриқ бўлиб, жазава билан кўкка ўрлаб бораётгандай туюларди...”

Киссада сизни ўтдан олиб сувга солгувчи бундай драматик саҳналар, кутилмаган воқеалар талайгина. “Биз ҳали Абсал полвонни танимас эдик” ибораси эса шу воқеалар тўзонида айланиб қаршиングиздан чиқаверади. Ибора ҳар гал қайтарилиганида эса сиз гўёки бир поғона юқорилагандай Абсал полвонга яқинлашиб борасиз. Бироқ, ҳали унга етгунча асарнинг икки қаҳрамони – Норсоат билан Даврон каби йўлда қанча тиканларни, зовадирларни босиб ўтишингиз керак. Ниҳоят яқинлашганингизда тушунасизки, Абсал полвон – номи афсоналарга бурканган енгилмас баҳодир сиз олисдан кўрганингиз каби бадқовоқ, шон-шавкат тилаган кимса эмас, ўз кўнглининг, сибизғанинг қули экан. Эҳтимол, унинг асл полвонлиги ҳам кураш тушиб кураги ерга тегмаганида эмас, балки мана шу қуллиги, англамларида...

“Полвон одам уч нарсага ҳоким, уч нарсага қул бўлиши керак”, дея шогирдларига сабоқ беради у бир сафар.

– Мен биламан, – унинг гапини бўлади Даврон, – полвон нафсига, шуҳратпарастликка, манманликка ҳоким бўлиши керак... бир китобда ўқиганман.

Абсал полвон унинг сўзини маъқуллаб, қолганини ҳам айтишини сўрайди.

– Полвон уч нарсага қул бўлиши керак, – Даврон давом этади, – ҳақиқатнинг, ор-номуснинг... – Учинчисини топа олмай, тўхтаб қолади.

– Сибизғанинг! – деб юборади шу пайт Норсоат беихтиёр. Даврон полвонликка сибизғанинг ҳеч бир яқин томонини кўрмай, бу фикрга эътиroz билдирганда, Абсал полвон:

– Учинчисини, укалар, ҳали билиб оласизлар. Унинг ўзи ўзини билдириб қўяди. Кўрқманглар, кўп кутиб қолмайсизлар. Ўша нарса ҳаёт йўлларингизда илҳақ-интизор. Эрта бир кун насиб этса, унга дуч бўласизлар. У сизларни кулдиради, куйдиради, у сизларни бор қиласиди, йўқ қиласиди. Ана шунда жуда жуда сибизға чалгиларинг кеп қолади. Боя Норсоат тўғри топди десак ҳам бўлаверади. Полвон қули бўлиши керак учинчи нарса, бу сибизға! Келинглар, ҳозирча уни шундай деб атаб турайлик. Ҳаётда ўзига йўлиқканларингизда, нима деб ном қўйсаларинг қўяверасизлар, – дейди ва ўз хаёлларига гарк бўлиб, сибизғасини қўлига олади...”

Рухоний олами сўфийларга эш бўлган Абсал полвоннинг кечмиши билан ўқувчилар мана шундай таништирилади. Бу ёғи энди чексизлик – у нега хилватни, дарвишликни танлади, нима учун ҳар гал не бир азиз нар-

## Байрам АЛИ

сани тутгандай ҳовучларига оладиган сибизгасини ўз ёнидан ташламайди, истаганча тасаввурингизга эрк бераверинг...

Ниҳоят бир ой шогирдлик машғулотидан кейин Норсоат ва Даврон Абсал полвон билан хайрлашиб, қишлоғига қайтишади. Бу пайтда Танзиланинг бўйига бўй, чиройига чирой қўшилган, қисса қаҳрамони бўлган икки дўст ҳам ишқ-муҳаббат ҳақида хаёл сурадиган ёшга йитиб қолишган эди... Орада ёзги таътил бошланади-ю, Танзила тоққа гиёҳ теришга, Даврон отаси билан хориж мамлакатларидан бирига дам олишга, Норсоат эса тирикчилик учун чўлда истиқомат қилувчи поччасиникига тарқалиб кетади. Шу зайл Норсоат руҳий эврилишлар гирдобига тушиб қолади. Дардини айтиб енгил тортай деса дўсти Даврон узоқда... Шунда... Шунда у тўсатдан сибизға чалгиси келаётганини англайди. Худди Абсал полвон айтгани, йўқ-йўқ, бамисоли илоҳий башорат қилгани каби куйиниб-ўртаниб сибизға чалгиси келаверади...

Энди Норсоат билан Даврон ҳам дўст, ҳам бир-бирига рақибларга айланишган эди. Аммо мантиқан фикр юритилса Норсоатни Даврон билан қиёслаб бўладими? Даврон деганлари кимсан раиснинг ўғли, довруғи таралган полвон, боз устига, бутун қишлоқ қизларининг кўнглига ўт ёқкан олифта, келишган йигит. Норсоат-чи? У етим шўрликнинг суюнадиган кими, нимаси бор? Ширин хаёллари, сибизгасидан бўлак...

Энг қизиги, Танзила кураш тушиб енгган Давронни эмас, мағлуб бўлган Норсоатни танлайди. Ахир қалбнинг ақлдан ташқари жамият қонун-қоидаларини рад этадиган ўз мантиғи, ҳақиқатлари бор. Ҳолбуки, муаллиф айтмоқчи бўлган асосий гаплардан бири ҳам, эҳтимол, шу...

Шундай қилиб, қисса полвонлик шуҳрати мамлакат сарҳадларидан ошиб ўтган Давроннинг жавобсиз муҳаббати – мангумга мағлубияти билан якун топади. Бироқ, бу мағлубият у учун фойдадан холи эмас эди. Буни эса ўкувчи фақат асарни мутолаа қилганида тушуниши мумкин.

Асар ғоя жиҳатидан сўфийлик анъаналари ҳамда жаҳон адабиётидаги “Педро Парамо” ва “Алкимёгар” сингари машхур асарларга яқин. Мен уни барча ўзбек китобхонларига тавсия қилган бўлардим.



**Муҳаммад  
АЛИ**

## **Мангу қуёш\***

*Роман*



### **Кундошлар**

Шарқ давлатларида қатъий амал қилинадиган ёзилмаган қонунлар бор. Шулардан бири, икки ҳукмдор ўзаро саваш қурса, мағлуб подшонинг ҳарамидан тортиб то давлати чегарасидаги энг охирги дарахтгача – барчаси ғолиб подшонинг ихтиёрига ўтади, тасарруфига киради, юрт унинг мулкига айланади. Ҳарамни эгаллаш – музafferиятнинг юксак чўққиси ҳисобланади. Аввало, подшо душман ҳукмдор ҳарами маликаларидан, унинг қизларидан ўзига хуш келганини танлаб олади ёки машҳур саркардаларига сийлов тариқасида инъом этади... Бунга ҳеч ким таажжубга тушмайди. “Душманинг отини миниб, хотинини ўпмоқдан ортиқ лаззат йўқ!” деган сўзни Чингизхон жаҳонгирга йўядилар.

Темурийзода Султон Ҳусайн Мирзо Баҳодирхон ҳам бундан мустасно эмасди.

Хуросон ҳукмдори Султон Абусайд Мирзо Ироқдаги жангларда қазо қиличига учрагач, Султон Ҳусайн Мирзо жуда кўп воқеалар, бесаранжомликларни бошдан кечириб, ниҳоят Ҳиротни эгаллашга эришди, Темурийлар таҳтига минди. Ва... зарур ишлар қаторида даставвал ҳарамни назардан ўтказди.

Ҳарамда ақлни ўғирлайдиган ҳурилиқо маликалар, канизаклар, кичикирим чўри, ғунчачилар кўп эди. Султон Ҳусайн Мирзо барчасини бепарво кузатарди. Бирдан жангларда қўркув нима билмаган султоннинг ботир юраги қалқиб кетди! Балки қинидан чиқай дедими... Одамизод ҳам шунчалар кўрк-чиройга эга бўлар эканми? Ҳайҳот!... У ким ўзи?...

Рўпарасида ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлардаги бир тамтам сулув жонон беозоргина ерга қараб турарди. У ғолиб подшога тузукроқ кўринишга уринмасди ҳам, чунки бу вазифани унинг гўзал ва нозик қадди-қомати сўзсиз адо этиб турарди. Даставвал Султон Ҳусайн Мирзога у яхши безатилган кўғирчоқ мисол туюлди. Йўқ, худди қофозга ўралган қанддек ораста, беку-

\* Давоми. Бошланиши аввалги сонда.

## Мұхаммад АЛИ

сур, бағоят келишгән соҳибжамол, бир қошиқ сув билан ютиб юборгудай малакмисан малак! Түйларда танноз, оқ бүйинли ғоз...

Бу ўн саккиз ёшли Ҳадича бегим эди.

Бўйи ҳам баланд ёки паст эмас, рисоладагидек, чехраси тип-тиник... Ой унинг сирдош дугонажони шекилли, уни ёнига чорлаб нурлари билан ювинтириб қўйгандай... “Ойдеккина” ибораси шундан кейин туғилганми... Сув ичса томогидан кўринади. Нозик адо, сарвқад, чиройли, гўзал, хусноро, маҳлиқ, париваш, моҳпора, малоҳатли, сехрли, гулруҳсор, зебо, гулчехра, ойжамол, парипайкар, гулчечак, оппоқ томоқ, гулбадан, сулув...

Бу сифатлар Султон Ҳусайн Мирзо кўнглида ўз-ўзидан пайдо бўлди. Уларнинг қайси бири маликага нисбатан қўлланса ҳам, барибир кам... кўнгил тўлмай қолаверади. Қўғирчоқдай Ҳадича бегим барча мақтоллар, таърифлар, сифатлардан баландда туарди.

Шоирона қалб соҳиби, эҳтирос куйчиси, гўзаллик шайдоси ва фидо-йиси ўттиз бир ёшли Султон Ҳусайн Мирзо, табиий, кўрди-ю ақлидан айрилди. Ҳадича бегим деса қони гупириб қайнаганини сезарди. У умрида қидириб юрганини топгандай алпозга тушди, ўзига нисбатан меҳр ҳиссини уйғотишни биладиган, ўзини ҳеч кими йўқ ночор заифа қилиб кўрсатиш ҳавосини олган, раҳм-шафқатга зор, бечорагина Ҳадича бегимни билмаган ҳолда севди-қолди! Қилиғи билан сўйдиришга моҳир Ҳадича бегим султоннинг мард ва дўлвор, содда ва танти қалбини ғорат этди-қўйди!

Эс-хаёlinи ўғирлатган Султон Ҳусайн Мирзо бутқул оромидан айрилди, парирўй жамолининг жинниси, камолининг девонаси, Ҳадича бегимни тезроқ саройга келтириш ташвишини чека бошлади. Кечалари неча бор тушига кириб чиқди, малика тушида ҳам унга қарамай куйдирди, уйқусиз тунлар эса атайлаб “ўтайми-ўтмайми” дегандай имилларди...

Султон Ҳусайн Мирзо Абусаид Мирзо вафотидан сўнг аёлнинг шаръий иддаси тугашини тоқатлари тоқ кутар, Ҳадича бегим ҳам султоннинг унга бефарқ эмаслигини сезар, саодатли онларга қачон етаркинман, деб бе-сабрликдан тунлари бутун дардини, кўзёшини ёстиққа тўкиб соларди...

Ниҳоят, Султон Ҳусайн Мирзо билан Ҳадича бегим тўйлари бўлиб ўтди, Султон Ҳусайн Мирзо аёл зоти бир мўъжиза, аммо ўзини ким эканини яхши англамаган мўъжиза экан, тегсанг ўт чақнайдур, куйдирив ёндирадур! Дунё, яшаш фароғат, роҳатдан иборатлигини билмай юрғон эканмен, дерди ўзига ўзи.

Ҳадича бегим султоннинг чунон эс-хушини олиб қўйган эса ҳам, ҳали Хурсон маликаси, замон Билқиси, даврон Зубайдаси сингари олий мартабаларга эришишига анча бор эди.

Аслида Ҳадича бегим, ёш, ороланишни ҳар нарсадан ортиқ қўрадиган, кибр-ҳавога берилган, енгил табиат димоғдор аёл бўлиб, макр-хийлага мояиллигини яшириш қўлидан келмас, ўзини бағоят оқила тутишга тиришарди. У тездаёқ саройда эзмачурук ва беақл, деган ном чиқаришга улгурди ҳам.

Султон Ҳусайн Мирзо ҳаммасидан хабардор, аммо азбаройи қаттиқ кўнгил қўйганидан ўзини ҳеч нарсани билмаганга оларди. Зеро, ошиқнинг

күзи күр, у маъшуқасининг камчиликларини кўрмайди, ҳатто камчиликлар унга фазилат бўлиб товланади! Малика фавқулодда жозибали хуснлатофати, ноз-истигноси, жоду-карашмаси, маккорона илтифотлари билан подшони тобора ўзига ром қилиб борарди. Унинг устига, сultonга биринкетин сухсурдай икки ўғил ҳада этди – Шоҳ Фарид Мирзо ва Музaffer Xусайн Мирзоларни туғиб берди! Мана энди, фарзандларни уйлаймиз, деб туришибди...

Энг катта набираси Мўмин Мирзо ҳам кўзларни қувонтириб ўн ёшга кирди. Ҳолбуки, худди кеча эди, чамаси, гижинглаган тойни етаклаб узок демай бешик тўйига Астрободга бориб келгани!

Ҳадича бегим, (кўтаришини билиб!) бутун тантликларини подшога қиласарди. Айниқса, гапини ўтказиш учун ёш қизлардай подшо бўйнига осилиб, ноз-карашмасини оширишлари, эркалик қилишлари Хоқони мансурга ҳам жуда хуш ёқарди.

Бир куни, ўн йиллар аввал, қирмизи ҳарир кўйлакка чулғанган Ҳадича бегим чамандай хобхонада подшони одатий илтифот кўрсатмай, маъюс, қовоғини солганча қутиб олди. Султон Xусайн Мирзо дарҳол буни сезди:

– Нима бўлди, жоним маликам?..  
– Худди билмағондек сўрайдурлар... Ҳаммасини билиб кўриб турибдилар-ку! – юпқа лабларини бурди малика...  
– Билмаймен-да. Ўзлари айтсунлар, асалим!  
– Қачонгача... – йигламсиради Ҳадича бегим. – Мени, ойим, дейсиз, мақтайсиз-ку... Қачонгача тупроққа тенг бўламен? Ҳамма билан бир мақомда юрамен? Мени оёқларининг учиди кўрсатадурлар. Саройда обрўйим йўқ. Анови ёввойи Бека Султонбегимдан бўлса кўрқамен... Бошқа маликалар ҳам хурмат қилишмайдур. Мени қўришганда ўринларидан ҳам туришмайдур. Мен билан ўн биринчи хотинингиз Зубайда бегим орасида қандай фарқ бор?.. Ҳеч қандай фарқ йўқ! Фақат у мендан ўн беш ёш кичик, холос, фарқ шу... Қучогимга кирғонингизда: “Асалим!.. Роҳатим!.. Жонимнинг жони!.. Маҳди улём эрурсиз!” дейдилару, аммо амалда ҳеч вақо йўқ.

Султон Xусайн Мирзо кулиб юборди. Маликани бағрига тортиб, тўлқин урган соchlарини силаркан:

– Ў... сен, жиннигинам-е!.. Гап бу ёқда дегин!..  
Подшо дарҳол уч бор қарсак урди.  
Мулозим кирди.  
– Дарҳол барча маликалар, ҳарам аҳли, сарой аъёнлари, мулозимлар саройга чорлансану!  
– Бош устига!  
– Султон Xусайн Мирзо Абулғози Баҳодирхон сўзимиз! – вазмин деди Султон Xусайн Мирзо ҳамма йифилгандан сўнг. – Барча қулоғига қуйиб олсун: бугундан бошлаб Ҳадича бегим, Ҳадича Хотун, Ҳадича Кубаро дегулик, бизнинг суюкли ва ардоқли маликамизга, “Маҳди улё” унвони берилсану! Саройда маҳди улё, деб аталсану! Ҳамма ул зот олдида ўрнидан туриб салом берсин, иззат-икромини ўрнига кўйсун!

## Мұхаммад АЛИ

Хар ёқдан “Маҳди улё!” “Маҳди улё!” “Муборак бўлсун!” “Кутлуғ бўлсун!” деган овозлар янгради.

Ҳадича бегим дарҳол Ҳоқони мансурга эгилиб хипча қадди-қоматини кўз-кўз қилиб таъзим бажо келтириди ва тиз чўкиб подшо тўни пешини ўпид, уч бор кўзларига суртди. Унинг чиройли кўзларида севинч ёшлари жилвалинарди.

Ўша-ўша, суюкли малика ҳарамда маҳди улё мақомини эгаллади, бошқача айтганда, салтанатнинг уриб турган юраги бўлган ҳарам жилови маҳди улё қўлига тушди...

Айни пайтда саройда Ҳадича бегимнинг Бека Султонбегимдан юқори кўйилиши Бадиузвазмон Мирзога ёқмади, ота-бала ўртасида келишмовчиликларга сабаб бўлди.

Султон Ҳусайн Мирзо чошгоҳ палласи Жаҳоноро боғида тахтда ўтирад экан, атрофга қаради. Табиатга куз кириб келарди. Куз шамоли япроқларни бирданига тўқмайди, тўкишдан аввал уларнинг рангини сарғайтиради. Бу доим шоҳ шоир юрагини симиллатадур...

Мамлакатда нотинчлик, ўғиллар ўртасида иноқлик йўқлиги, ўзаро ўпка-гиналар, топширилган юртни бошқара билмаслик, уқувсизлик оқибатида ўзбошимчалик алангасида куйганлар, ёмонлар йўлини тутиб бемақсадлик водийсида сарсон-саргардон бўлганлар, фитналар селини ёғдирганларга қўшилиб қолганлар касофати уни безовта қиласадур... Барчасини унумтоқ, унумтоқ керак! Унтиш – баҳт. Ўша баҳт май тўла косанинг тубида ётадур...

Султон Ҳусайн Мирзо ҳали охирига етмаган “Рисола” асарини бир-бир кўздан кечира бошлади, айрим жойларга таҳрирлар киритиши лозим экан. Кеча қофозга тушган саҳифалар беш бет бўлибди. Эртага пешин намозидан кейин Абулқосим Бобур подшоҳ қурдирган шинам ва сўлим Тарабхонада Навоий билан учрашишлари керак. Муштоқона дилкаш гурунг бора-бора икки дўст, икки шоир ўртасида фақат шеър эмас, ҳаёт, умр, дунё ҳасратига айланиб кетади! Ўшандо “Рисола”га кирадиган янги саҳифаларни Султонали Машҳадийга топширади.

Шу пайт Султон Ҳусайн Мирзонинг хаёллари бўлинди. Ичкихонадан аллақандай хотинларнинг овозлари аралаш ғалоғовур эшитилди. Султон Ҳусайн Мирзо таажжубга тушди. Ким у подшо саройида тап тортмай бақириб-чақириб жанжал қилаётган?

Подшо уч бор қарсак урди. Аммо эшикоға ўрнига маҳди улё Ҳадича бегим ва малика Бека Султонбегимлар тортқилашиб, юлишиб кириб келишибди. Давлатбаҳт, Сумансо, Гулруҳ деган канизаклар Ҳадича бегим атрофида, учта канизак Бека Султонбегим ёнида парвона эдилар. Уларнинг ортидан ҳарам оғаси ҳай-ҳайлаб келарди.

–...Ёлғон гапирма, деяпман сенга, бетамиз, бети йўқ!! Султоним машиқатлар чекиб, азоблар тортиб, мустарликда саҳрома-саҳро юргонларида, уларнинг ёнларида мен эдим, кимсан – санжарийлар маликаси! Корларига мен ярадим, сен ойимча ўшандо қаерда юрувдинг?.. – ўдағайлади Бека Султонбегим, хаяжонда кимнинг олдидалигини тамом унтиб.

Маликаларда ҳаё, ибо пардаси хийла күтарилиб кетганди. Бундай пайтларда улар оғзига нима келса – жүяли сўзми, уятли иборами, ўйлаб ўтирумай гапириб юбораверишади, тийилиш нималигини билишмайди.

– Мен подшо қизимен, Султон Санжари Мозий авлоди, қулоғингга қуйиб ол! Сен-чи, насаби ҳам йўқ бир мегажинсен! Насаб нималигига ҳатто ақлинг етмайди! Кимлигингни унутма! Султон Абусаид Мирзонинг ғунчачиси эдинг, холос! Мана, ким эдинг! Билдингму?..

– Ҳе, қарфишиңг ўзингга урсун, оғзингдан чиқиб ёқангга ёпишсун, қарип қуюлмағон, сатанг! Сенга гап ҳам ҳайф! – Ҳадича бегим узиб-узиб олди. – Топиб олган гапи – насаб, насаб! Оламга маълум қандай подшо қизи эканинг! Тавба! Яна...

Бека Султонбеким гапиришишга қўймади:

– ...Ҳиротда подшойим уқубатлар тортиб тахтга ўтиргонларида, кейин Ёдгор Мирзо хийла кўргизиб тахтни тортиб олғон тангу тор қунларда султоним ёнларида ўзига қарамай пойи патак бўлган, жон бериб, кўнглини кўтарғон мададкор мен эдим, сен манжалаки ўшанда қаерда эдинг? Энди сув келтирғон хору кўза синдирғон азиз, бўлдими? Мени талоқ қўйдирғон ҳам сен, баҳтсиз қилғон ҳам, азайимхонларга бориб “иссиқ-совуқ” билан султонимни мендан совутғон ҳам, хонавайрон этғон ҳам сен! Сен!! Ҳамма ёқни фитна-фасодга тўлдирдинг, булғадинг! Сенинг тухматларинг чиройли юзимга сепкиллар солди, ойимтилла! Билдингму?.. Аслида айб ўзимда, лапашанг анқовмен, маҳди улё вақтимда биринчи қунингданоқ думингни тугдириб юборишим лозим эдику-я! Энди аттанг дейман, фойдаси йўқ... Сенинг бунчалар Худонинг бир балоси эканинг тушимга крибдими?.. Мен-ку мен, энди ўғлимни ҳам тинчитмайсан? Бадиuzzамон Мирзо ўғлимнинг ҳеч кети ер искамади, ҳали у ёқдан қувасен, ҳали бу ёқдан? Нега кун бермайсен, балога йўлиққур? Ҳа, барини Худога солдим, Худога! Ўзи жазонгни берсун! Сенга ҳам Худонинг жазоси бордир?..

Бека Султонбекимнинг ловуллаб ёниб кетишига бир баҳя қолгандай эди.

– Яна айтамен... – тушунтиришига уринди маҳди улё. – Бадиuzzамон Мирзо, билсанг, менга ўз ўғлимдек, Музaffer Ҳусайн Мирзони қандай кўрсам шундай кўрамен. Унинг ҳам бошини айлантириғон, адаштириб йўлдан урғон, отасига қарши гиж-гижлағон ҳам сенинг ўзинг эмасму? Хотин ҳам шунақа бўлар эканми, кўполлигини!.. Насиҳат қилмайсенму, эси паст? Ота билан ўғилни бир-бирига қарши гиж-гижлаш гуноҳу қуфрлигини тушунмайсенму? Ахир Бадиuzzамон Мирзо жуда кўп марта отасига қилич ялангочлаб чиқди-ку! Ундан кейин, сенда ор борми ўзи? Қорангни кўрмай, йўқол бу ерлардан!!

– Менмас, керак бўлса, сен йўқол, ҳа! Тўхтаб тур ҳали... Қилғилиқни қилиб қўйиб, энди ўзи оппоғойим сифат бир четга чиқиб турибди ойимпошша! Ҳе, ёмон байталга ўшшамай ўл! – оғриниб деди Бека Султонбеким. Шу лаҳзанинг ўзида Ҳадича бегимнинг: “Ким байтал?.. Ўзинг ёмон байталсен! Қирчанги бия!..” деган сўzlари эшитилди.

Султон Ҳусайн Мирзо ҳар гал икки кундош жанжалини, беҳаё сўzlарини эшигандага жуда хижолатга тушади, лекин уларни тинчтишишга қурби етмай қолади.

## Мұхаммад АЛИ

Бека Султонбеким унинг гапларини эшитмагандай эътиборсиз қолдириб, давом этди:

– Подшойим, биргина илтимосим бор. Суюкли набирангиз Мўмин Мирзони Хурросон салтанатининг валиаҳди деб эълон қилишингизни сўраймен. У тўнгич набирангиз, подшойим!

– Ундан оғиз очма-а-а! Оғиз оча кўрма-а-а!.. – бақирди Ҳадича бегим жон ҳолатда жазаваси тутиб, бу нарса худди ҳозир юз бераётгандай. – Валиаҳд тайинлаш Сенга тушиб қолғони йўқ!! Йў-ў-ўқ!! Сен... Сен... Сен...

Охири сўз топа олмай ҳориб толган, жони ҳалқумига тиқилган Ҳадича бегим: “Ўғлингу набиранг билан қўшмозор бўл!!” деганча дод солиб йиглаб юборди, йифи орасида шундай саннаб қўярди:

– Қачонгача хор қиладур мени, бу уятси-и-из!.. Ўлиб бўлдим-ку!.. Э, Худо, раҳминг кел-су-у-ун!..

Маҳди улё ерларга бошини уриб хўнг-хўнг йиғлар экан, шундай саннарди.

Аввалига гўзал хонимларнинг оғзидан чиққан ёқимсиз, беандиша ва бе-ибо сўзлардан ҳанг-манг, ана тинчиб қолар, мана тинчиб қолар, деб турган, кўнгли ағдарилгудай ҳолга келган Султон Ҳусайн Мирзо ғазабнок дағдаға қилди:

– Бас!! Овозингизни ўчирингиз!!.. Мен умрим бино бўлиб хотинларнинг ишига аралашмағонмен! Аралашмаймен ҳам!.. Ҳарам оғаси! Қачон мен сенга буларни олиб кир, дедим?..

– Бир қошиқ қонимдан кечасиз... подшойим... Қулоқ солишмади... подшойим... подшойим... – ерга қапишганча таъзим этди ҳарам оғаси.

– Барини олиб чиқиб кет!! Кўзимга кўрсатма!!..

– Бош устига, подшойим... бош устига...

Ҳарам оғаси маликаларни олиб чиқиб кетди. Сут қайнагунча фурсат ўтар-ўтмас, ичкихонадаги гангир-гунгурлар ҳам тинди. Бундай ҳолатларни кўп кўрган Султон Ҳусайн Мирзо юраги сиқилганини сезди, ортиқ саройда ўтиргиси келмай қолди. Уч марта қарсак чалди.

Мулозим кирди:

– Ҳиротнинг пири комили шайхулислом Абдуллоҳ Ансорий розияллоҳу анхунинг табарруқ қабрларини зиёрат этмакка Гозургоҳга ташриф буюргаймен. Аъёнларга айт, шай турсунлар!

Султон Ҳусайн Мирзо Абдуллоҳ Ансорий билан ватандош бўлганидан ифтихор этарди. Аслида шайхулислом бутун ҳиротликлар фахрига айланган. Сал кам беш юз йил муқаддам Ҳиротда туғилиб ўсган Абдуллоҳ Ансорий машхур сўфий ва муҳаддис мақомида оламга танилган. У Нишопур, Тус, Бистом ва Бағдод шаҳарларини зиёрат этган, кўп олимлар давраларида сұхбатларда қатнашган, ўқиган, ўрганганди.

Абдуллоҳ Ансорий йигирма етти ёшида Абу Язид Бистомийнинг издоши Абулҳасан ал-Ҳараконий билан танишганидан сўнг унинг дунёқараши ва руҳий оламида кескин ҳаётий ўзгаришлар рўй берди, орзу-ниятлар барқ урди. Фиқҳ илмида ва ўзга улумда, хусусан, назар илмида устунлиги барчага аён бўла бошлади. Ҳиротга қайтиб, дини ислом моҳиятини, тасаввуф

аҳамиятини, илму ирфонни кўп шогирдларига, ҳалқقا ўргатиш, англатишила шуғулланди. Ҳиротликлар у ҳақда ҳар хил ривоятлар айтиб, ҳақига дуолар қилиб турадилар.

Шайхулисломнинг издошлари ичидаги энг машҳури бир пайтлар Ҳиротда ҳам яшаган имом, олим, орифи раббоний, гўзал ҳоллар, кўп эҳсонлар, юксак каромат ва мақомотлар соҳиби Юсуф ал-Ҳамадоний эди, Яссавия ва хожагонлар тариқатининг руҳий илдизлари ул зот таълимотига бориб уланаради. Султон Ҳусайн Мирзо Абдуллоҳ Ансорийнинг “Табақоти машойихи сўфия”, “Илоҳийнома” рисолаларини жуда синчиклаб мутолаа қилганди, сўфийга эътиқоди баланд эди.

Шу сабабдан тез-тез Гозургоҳга бориб, бу қадамжони зиёрат этиб туриш одат тусига кирганди. Подшо шоир сийрати дарвиштабиат эканидан дарвишлар ва узлатга чекинган кишилар сухбатини ёқтираар, ваъз үйғинларида қатнашар, машойихлар, ширин сўзли воизлар ҳурматини жойига қўярди. Шоирлик ҳам асли узлатнинг бир хили, инъикоси.

Хоқони мансур йироқдан Ансориянинг шарқ томонида тепароқда бир неча йил аввал Навоий бунёд этдирган гумбази баланд хонақоҳнинг гавжумлигини кўриб ичидаги кувонди.

Бу ердан туриб жануб ёқда ястаниб ётган Ҳиротга назар ташлаш ҳам бағоят мароқли. Ярқ этиб кўз олдингизда етти тоқили масжиди жоме миноралари қад ростлайди. Ундан нари шаҳар дарвозалари ва Мусалло, Гавҳаршод бегим мақбараси, чапда карвонсарой, куниқишига қараб кетган Катта Маймана йўли...

Бугун Гозургоҳда салтанатнинг казо-казолари жамулжам үйғилишган. Махдуми Нуран Абдураҳмон Жомий, муқарраби ҳазрати султон, Низомиддин Мир Алишер, шаҳзода Музаффар Мирзо, вазири аъзам Низомулмулк, муҳрдор Шайхим Суҳайлий, Қозикалон, Парвоначи, Саъдвақсос, Жаҳонгир барлос ва бошқа салтанат акобирлари савлат тўкиб юришар, Абдуллоҳ Ансорий ҳакида гаплашишар ёки ўзларини гаплашишаётгандай сипо тутишарди. Чап тарафда Саййид Ҳасан Ардашер, Паҳлавон Муҳаммад, Беҳзод, Хондамир, Бадаҳший, Хожа Дехдор, Амир Бобоали, Султонали Машҳадий, Шайх Баҳлуллар кўзга ташланади.

Навоий Астрободдан қайтгач, гоҳ Сарахса, гоҳ Сеистон тарафларда катта-кичик мавзеларда қўним топиб-топмай ҳокимлик қилиб юрган Бадиуzzамон Мирзони Астрободга ҳоким рутбасида юборишга эришди, подшо фармонга муҳр босди...

Навоийдан сўнг, Хоқони мансур у мамлакат ҳукуматини қайтадан Амир Мўғулга инъом этганди. Ростини айтиш керак, бу ҳақда подшо Навоийдан кенгаш сўрамади. Шоир Хоқони мансурнинг муносабатлари ўзгардими, деб ўйлади. Кўнгли хижил тортди... Ҳар қалай, Журジョンда тинчлик энгандай эди.

Аммо кўп ўтмай, у ердан ташвишли садолар кела бошлади. Амир Мўғул нафсоний хаёллар этагини тутиб, шайтоний васвасаларга эрк бериб, исёну туғён водийсига қадам босаётгани ошкор бўлди... Ишнинг ўриш-арқоғи салтанатга хиёнатга олиб борарди.

## Муҳаммад АЛИ

Бу хабарни эшитиб, кўнгли олинган Навоий Хоқони мансурга деди:

– Субҳонолло!.. Султони соҳибқирон жаноби олийлари! Ўзлари ҳамиша Астробод ҳақида гапира ётиб, Астробод эли мушти югурикроқ, серхарха-ша эл, ул ерда ҳокимлик қиладурғон одам фақат саркардалик салоҳиятига эгагина эмас, балки ўткир сиёсатдон, обрў-эътиборли, бағрикенг, узоқни кўра оладурғон сиймо, яъни подшонинг яқинларидан бўлмоғи керак, дей-дилар... Ҳақ гапдур! Амир Мўғулни қарангиз, унинг босғон қадамлари телбаликдан ўзга эрмас! Худога тик қарайдурғон ножинс у! Насаби улуғлик ва покликда васф этилғон, ҳаж адо этмоқ савобига эришғон, Худо берғон умрнинг саксон тўрт довонини ошиб ўтғон табаррук зот сайид Камолиддинда ажал шаҳидлик шаробини ичирибдур!.. Хизматимда девон бошлиғи, хос девоним мутасаддиси вазифасида иш юритғон Шамсиддин Курдни ҳам қатл этдирибдур... – Навоий чуқур нафас олди. – Астробод ҳокимлигини суюкли ўғлимиз Бадиuzzамон Мирзога инъом этмак керак. Шунда юрт тинчиди...

– Амир Мўғулнинг бунчалар куфрони неъмат эканидан таажжубда-мен... – деди Хоқони мансур афсусланиб. – Ўзлари қўпдан шу фикрни ай-турлар эрди. Бас, вақти келибдур. Астробод хукумати жиловини шаҳзода Бадиuzzамон Мирзонинг қудратли қўлига топшурғайбиз!

Қуёш ўз манзилига, яъни асад буржига, шер қулон овидан ўз ўрмонига, шаҳзода Бадиuzzамон Мирзо Журжон тахтгоҳига қайтғони хабари оламни тутди.

– Бағоят инсофли иш этагини тутдук... – деди Навоий. Кўнгли бироз таскин топди...

...Ва издиҳомга назар ташлади. Боқар экан, ичидан мамнун ўзига ўзи имон келтирди: “Жамшиди соҳибқирон салтанат тахтини олғон бу фарҳунда замон ва хўжаста давронда эл вожиб ва қоимдур, Хоқони мансур олам аҳли бошифа сояи марҳаматини солди...”

## Суҳайл работи

Хали Астрободга бормасдан олдин эди, Навоий сажиясида ғаройиб эв-рилишлар рўй бера бошлади. Асли табиатида жобажо, лекин то ҳануз ўзини ошкор этмаган қалб хотирасининг туб-тубида жим ётган нозик туйғулар уйғониб кўз очди...

Тириклийкнинг оғир ташвишлари шоирни goҳ Mashҳадga, goҳ Iroққa, goҳ Samarқандga етаклади. Саргардонликлар юз берди. Бу орада ота-си Фиёсиддин Кичкина, онаизори Қутлук бегим – Оллоҳнинг ато қилган умри шундоғ экан – оламдан ўтдилар. Нечундир улар ҳақида сўз кетса, “Қадим, узоқ замонларда яшаганлар”, деган ибора тилига келар, кам эсларди. Тоғалари Кобулий билан Ғариййлар Султон Абусаид Мирзо замонида тухматга учраб қатл этилдилар. Энди Дарвешали инисидан бошқа ҳеч бир қариндоши ё эгачи-синглиси йўқ... Укаси ҳам юртнинг чекка-чеккаларида ҳокимлик қилиб юради. Ука бўлса ҳам, уни ўз саъжиясига кўра бировдан

ортиқ күрмайды, кам ҳам күрмайды, лекин ака-укалардай унча сирлашавермайды ҳам. Ҳайдар деган жияни эса, қандай жиянлиги ҳам номаълум...

Болалигиданоқ Алишернинг қўнгли ҳамиша дарвишликка мойил эди. Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” достони мутолаасидан кейин, ҳали бола эканига қарамай ўзича ғурбат ихтиёр этиб, одамлардан четга чиқиб кетишни истаб қолганди. Тақво сажжодаси устида ибодат айлаб, дарвишлар хизматида бўлишга интиларди, шундай паллаларда нечундир дунёга қизиқиши сусайиб бораётгандай туюларди. Аммо буни кимсага билдирамасди.

Унинг фикрича, бирор шоҳлик тахтига минса, жаҳон ҳашаматини кўзга илмасун. Фақат зулмни йўқ қилиш (“ситамни дафъ айлаш”), адолат ўрнатиш учунгина мамлакат ва тахтни олишга арзиди. Киши ўзи шоҳ бўлса ҳам, хўйи (феъл-атвори) дарвишларча қолмаги лозим.

У ўз ҳаётини факр тариқати билан боғлашга ва умрини тоат-ибодат, охират арконларини адо этиш ҳамда ижод билан шуғулланишга бағишлимоқчи... Истаги – мансаб ва жоҳ chanгалидан қутулиш, факр либосини эгнига ташлаш. Аммо, бу сўфиийлик тариқатига кириш, дегани эмас. Аслида, Одамнинг дунёдаги ўрни қандай, ким ўзи, нима учун дунёга келади... хўп, келишга келибди, нега... кетади?.. Жавобни ҳеч ким билмайди. Азалнинг азалидан, башарият ибтидосидан бошлаб инсонлар ақлини ўғирлаган бу саволлар Навоийни ҳам ўйларга толдиради.

У буюкликнинг олий мартағасидан хоҳиш ва ихтиёр ила юз ўгиришни, таслим ва ризо қадами билан факрлик йўлига юзланишни истайди...

Шунданми, Навоий аста-аста давлат ишларидан узоқлашди, унда оламга бефарқлик, лоқайдлик, руҳий тушкунлик кайфияти пайдо бўлди, дарвишлик ҳаёти кўзига ўтдай кўрина бошлади. Дунё ишларидан илик тортиб, “тажарруд кўйи”га, яъни ёлғизлик кўчасига кириб, фақат тоат-ибодатда умр кечиришни истаб қолди, “уқбо гўшаси”, яъни охират, нариги дунё ғамини ейиш хаёли уни батамом чирмаб ташлади, мақсад – фано кунжига чекинмоқ... таги чекинмоқ... фоний дунёдан чекинмоқ... Худо йўлида риёзат чекмоқ...

Суҳбатлардан бирида ҳазрат Абдураҳмон Жомий Навоийга: “Шу замонда топган иқболингнинг роҳати билан мағурурланма, бу иқболнинг орқасида бахтсизлик шаппатисининг заҳми турибдур...” деганди. Шундан унинг фикрлари чалғиди шекилли. У сипоҳийликдан мутанаффир бўлиб амирликни тарқ этди, мулозиматни ўкситди. Буни эшитган Жомий танбеҳ ва насиҳат юзидан сўради:

– Не ҳол юз берди? Не бўлди?

Навоий, нега хизматни тарқ этдинг, дея устоздан дашномлар эшитишга тайёр эди. У жавоб қилди:

– Тўғри, Махдум ҳазратлари! Шундоғ бўлди... Одамлар, инсон жинси ила сұхбат қуриш ва бирга бўлиш каминага оғирлик қилиб қолмақда, малол келмақда...

Жомий жилмайганча дарҳол савол берди:

– Инсон, одам жинси, деб кимни айта ётирун?.. Бизга тағи кўргиз! Қаерда эркан ўша инсонлар?..

## Мұхаммад АЛИ

Навоий лол бўлиб қолди... Махдуми Нуран Навоий тутумидан ранжи-мабдурлар! Бундан қувонган Навоийнинг қарори яна қатъйлашди. Дарҳол жамият пучмоғларидан алоқа ипини узиб, ҳеч кимга билдиримай шаҳарнинг ёнгинасидаги табаррук жой Работи Суҳайлга кўчиб ўтди.

Бу ерда дарвишлар кун кечиришар, ора-орада кашкулини белига ос-ган қаландарлар пайдо бўлишар, мусофиirlар бош сүқишар, тинч турган хонақоҳ бирпасда гавжум масканга айланарди. Лекин ҳамма ўзи билан ўзи овора, ўзидан ортмасди.

Навоий хаёлида, энди у батамом факру фано йўлига кирди. Олам ғавғоларидан четда, хотиржам яратилажак Хамса достонлари воқеаларига шўнғиб кетар, хаёлан қаҳрамонлари жаҳонгир Искандар, Баҳрому Шопур, Хисраву Мулкоролар ила қўл ушлашиб боғу тоғлар, мамлакату кишварларни кезиб чиқарди. Ибн Салом ва Навфалларга жўяли кенгашлар берар, инсоға чақираарди. Яхши инсонларнинг ҳайратларидан ҳайрати ортар, Фарҳоду Ширин, Лайли ва Мажнунларнинг олийжаноб ишқ-муҳаббатларини васф этишга ошиқарди. Куни кеча бир ғазал битди ва ҳайрон қолди: унда ўз-ўзидан шундай сатрлар қуилиб келганди!

Қилсангиз тасвир Лайли хуснин ул ойдек сизинг,  
Лек Мажнунни Навоий бирла монанд айлангиз...

Ҳа, у ишқда ўзини Мажнунга қиёслайди, ундан ҳам ўтади, дилбарим Лайли сифат эди, шунинг учун мажнунвор бўлсам ажаб эрмас, дейди. У достонда ўзининг оташин муҳаббатини, жувонмарг кетган Бадъеулжамол-нинг аччиқ шириң қиссасини тасвирлайди қўяди!

Навоий бир дақиқа ҳам сулук аҳлининг тариқати дақиқликларидан четлашмади. Доим эгнига капанагини ташлаганча Махдуми Нуран, Сайид Ҳасан Ардашер, Паҳлавон Мұхаммад ва ўзга машойих мажлисларига бориб камтарона пойгакда тиз чўкарди. Жомий уни пойгакдан ўз ёнига чакириб оларди. Ул келганлар ҳам дунё ишларидан холисанилло қўл тортган ва тақвову тоат гўшасига юзланган покиза зотнинг сұхбатига муштоқ эдилар, унинг ташрифига интизор эканларини яширмасдилар. Барчасининг муддаоси Тангри йўлига кирмак эканидан, маҳкам ҳимматлар этагини тутардилар.

Абдураҳмон Жомий, жума кунларидан бирида Навоий ҳақида унинг ўзи олдида сұхбатдошларга мақтангандай мамнун деди:

– Алишер дарвишлар севиклиси, эътиқодчилар ишончи, буюкликнинг олий мартбасидан таслим ва ризо қадами ила фактлик йўлига қадам қўйғон, тавозе фазилатларига қаттиқ берилғон камсуқум зот... Нозик маънолару, латиф хаёлот, тиниқ тафаккур, китоб иборатларини тузиш, илмнинг нозик нұқталарини топиш унинг куллий ишидур... Унинг йўли Ҳақ йўлидур...

Улуғликни тавозедан топган зотлар сұхбатига машғул бўлмоқ буюк са-одат эканини теран англаған Навоий қатъий фикрга келди: “Факру фано йўлига юз бургаймен... Йўқлик, яъни фано, табиатга қўшилиб кетишини ис-таган киши тош устига бош қўйса, унга заррин тахтдан кўра аълороқ тую-лур... Ортга қайтиш йўқ! Тавфиқ рафиқ бўлсун, омин!..”

Ҳайит кунларининг бирида Навоий Ҳиротнинг машхур валийларидан ҳазрат Мавлоно Мұхаммад Табодгоний – қуддиса сирруҳу – мулозиматла-

рига эришмак, қутламак, доно ўгитлари-ю дуоларини олмак ва муборак ботини офтобидан тараплаётган саодат нурларидан баҳраманд бўлмак умидида шайхнинг хужрасига йўналди... Мавлоно охиратлик савоблари захираси йўлида зуҳд ва тақво этагини маҳкам тутардилар.

Ул зотнинг хилватлари эшигига яқинлашганда мунгли сас эшитилди, аста қулоқ солса, ичкарида ул ғарип ҳой-ҳой йифламакда эканлар!.. Алишер ташвиш чекди, аммо безовта қилишга журъат этмади, бағоят таъсирланди-ю, кўзларига ёш тўлганча ортига қайтди... У фуқаро аҳли, дарвишлар ва ахлуллоҳ мулозаматига кўп етди, лекин фано тариқида ул зотдекларни оз учратди...

Навоийни ҳеч ким англай олмайди, бу мушкилот туғдиради, чунки улкан сарҳадсиз тафаккур чаманига эга бу қалбни англаш учун кишига кўп нарса зарур... У бошдан-оёқ Ишққа йўғрилган қалб! Унинг ишққа қандай мубтало бўлганини Султон Ҳусайн Мирзо кўрган, дўстининг ёнида ўзи ҳам қўшилишиб бўзлаган, изтиробларга тушган, ёқа тутиб қолган...

Навоий гоҳ-гоҳда ҳикматга айланиб кетган бир байтни айтиб юарди:

“Ўз вужудингга тафаккур айлагил,  
Ҳар не истарсен, ўзунгдин истагил!”

– Мазкур байт қаердан олинди? – деб сўрайди Хоқони мансур.

– Ўз-ўзидан қалбимнинг қаъридан отилиб чиқди-ю тилимнинг учига келди ва... парвоз қилди!.. – жавоб беради Навоий жилмайиб. Султон Ҳусайн Мирзо кейинлари бу байтни вақти-вақти билан такрорлаб юарар эди.

Навоийнинг фақру фано йўлини тутишга мойиллигини Султон Ҳусайн Мирзо азалдан билар ва ўзича, ишқилиб, дўсти бу йўлда гайриоддий қадамлар ташламасин-да, деб хавотирланиб юарди. Бу ариғ тийнатли, ғаройиб сажияли инсоннинг қалби ёргу Ишқ ила тўлиқ! У – қуёш, унинг тажаллиси теваракка шуъла-ю нур бўлиб сочилади, буни ҳеч ким илғамайди, фақат дўсти кўнгил кўзи билан кўради ва кўнгли ёғдуларга тўлади.

Яқинда Султон Ҳусайн Мирзо Балхда сафарда эканида Навоийга бир мактуб юборди. Унда дўстини соғиниб қолганини, салтанат ишлари қўл-оёғини боғлаб ташлаганини, Балхда чигаллашиб кетган муаммолар тугунини ечиш бутун эс-хушини олиб турганда, Навоийнинг қирқ кун аввал бирдан узлатга чекинганини эшиганини, ҳайрату ғуссадан ўзини қўйгани жой тополмаганини, бунинг учун аввало ўзи айбдорлигини, чунки давлат иши деб дўстини фаромуш этиб қўйганини, Ҳиротга қайтган заҳоти уни зиёрат этишини ёзди ва мактубини иложининг борича юмшоқроқ тарзда тугатди: “...Боқий: тўғри фикрда ихтиёрлидурлар ва нимаики икки дунё яхшилигига керак бўлса, тақдим қилиб турилур. Икки дунё саодати ёр бўлсун! Вассалом”.

Султон Ҳусайн Мирзо қўлида янги кийим-кечаклар солинган тугун тутган Шайхим Сухайлий билан бирга Работи Сухайлий дарвозасидан кирганда, дарвишлар ҳайратга тушдилар ва ичларида кувониб кетдилар.

## Мұхаммад АЛИ

– Хуросон подшоси ҳам, машхур мұхрдор амир ҳам бизнинг сағимизга қүшилмоқчилар шекилли... – дея мамнунлигини яширмади айри соқолли дарвиш, чамаси у саркор эди. Бошқалар ҳам бир-бирларига маңнодор имо қилиб қўйдилар.

– Пошшоликнинг баҳоси не? Саройдаги базмлар, салтанат ўйинлари, шовқин-суронлар, фитна-фасодлар... бари бир чақага қимматдур... Кетган вақтингга ачинасен киши... Эсиз вақтлар... – афсусланди саркор. – Давр мана бизники! Бизлар эркин, озодмиз! Хоҳласак ётамиз, хоҳласак турамиз, дуо ўқиймиз, қўшиқ айтамиз...

Навоий мук тушиб, Ибн Арабийнинг пайғамбарлик бурч уҳдалари ҳақида мажозларга тўла, ишоралар ила мураккаб ёзилган “Фусус ал-ҳикам” (Ҳикматлар тошлари) китобини мутолаа қиласди. Бирдан юраги қалқди – сезди, унинг яқин одамлари келди! У ўрнидан туриб, ҳовлига чиқди-ю Султон Ҳусайн Мирзо билан ёри азиз Шайхим Суҳайлийга кўзи тушди. “Ие! Ие!..” дейёлди, холос шоир. Гап-сўзсиз бир-бирларининг бағирларига отилдилар...

Олий мартабали меҳмонлар хужрага қадам қўйдилар. Ҳужра талабалар-никидан ҳам кичик, тепадаги торгина туйнукдан бир тутам ёруғлик оғриниб-қисиниб тушиб турарди. Ерга ювилавериб оқариб кетган шолча ташланган. Чапда шамдонда ёниб битмаган шам... Султон Ҳусайн Мирзо ва Шайхим Суҳайлийлар омонатгина шолчанинг икки четига чўк тушдилар... Шайхим Суҳайлий тугунни бир четга қўиди.

Шуниси қизиқки, файзли бу работни Султон Абусайд Мирзо замонида сарой мулозимларидан бири, камтарин инсон Шайхим Суҳайлий Худо йўлига бунёд этдирган, лекин мақтанчоқлик бўлмасин, деган маңнода бу ҳақда гапиришни бошқаларга ман қилиб қўйганди. Унинг мұхрдорга алоқадорлигини бирор билмасди. Работга вақф белгиланган ва ер ажратилганди.

Хоқони мансур ўнгда курсичада бир неча китоблар устма-уст таҳланиб ётганини кўрди. Нарида бир тўшак солинган тошдек ёстикли жой кўзга ташланди. Ногаҳон бир неча йиллар аввал суҳбатлашиб ўлтирганларида Навоийнинг айтган: “Йўқлик, яъни фанога кетмоқни ихтиёр этгон бандага тош устига бош қўймоқ, унга заррин таҳтдан кўра аълороқдир...” сўзлари эсига тушди. Ўша тош шулмикин?.. Бари албатта риёзат йўлида... Хоқони мансур хаёлга берилди... Кишилар беш вақт намозни адо этадилар, йилда бир рўза тутадилар, закот берадилар, ҳажни амалга оширадилар, бирорвга ёмонлик тиламайдилар, кечиримлиурлар, ўзи эҳтиёжманд эса-да, нонини ўзи мухтоҷ туриб мұхтоҗларга раво кўрадилар, саховат этагини тутадилар, ҳалол пул топадилар, нопоклиқдан йироқ юрадилар, етим-есирларга ёрдам қўлини чўзадилар, йиқилганни қўлтиғидан суюб турғизиб қўядилар... Буларнинг ҳам барси, аслида, Ҳақ йўлида риёзат чекиш-ку!

Шу пайт ташқарида бир гурух янги дарвишлар келди шекилли, ғалововур кўтарилиди, саркорнинг: “Қани, бу ёққа! Бу ёққа!..” деган овози эшитилди. Кейин ҳамма ёқ тинчиб қолди.

Кутилмаганда кимдир “Очмағай эрди жамолинг олам аро кошки” қўшиғини хиргойи қила бошлади. Дарвишлар мириқиб эшитишар, аммо

уни ёзган шоир ўзларининг ичида эканларини билишмасди, чунки улар хеч қачон ўзларининг ҳам, бирорларнинг ҳам ўтмиши билан қизиқишмас, кимлигини суриштиришмас, улар, мухтасар айтилса, тенгхукуқли дарвишлар эдилар, фақат Оллоҳ ёди билан банду мустағриқ кун кечирардилар.

Султон Ҳусайн Мирзо қўшиқни эшитаркан, тўлиқиб кетди, кўзларига қандайдир аччиқ алам ёшлари келди. Вовайлолар бўлсинки, унинг дўсти, жони ачийдигани, ягона сирдоши, меҳрибони, фазл дунёсининг осмони, ўша осмоннинг қуёши Низомиддин Мир Алишер шундай бир хароб жойда иқомат айласа! Худо йўлида риёзат чекиш шундан иборатму?.. Бу Султони соҳибқирон деб шарафлангувчи Султон Ҳусайн Мирзо шаънига ярашадурғон ишму?.. Хоқони мансур фикрича, Амир Алишернинг истеъодод юлдузи шундай порлоқдурки, ҳатто у эришғон нарсанинг озини, озгинасини ижод аҳли раҳнамоси ўша Аторуднинг ўзи юз йилда ҳам адо этолмасди!

Кўрганларидан лолу ҳайрон Шайхим Суҳайлӣ фақат ерга қараб жим вазиятни кузатарди. У Навоий китоблари орасида Ибн Арабийнинг “Футуҳоти ал-Маккия” китобини илғади. Шайхим Суҳайлӣ эслади, у бу китобни шоир сўровига кўра маҳсус одам юбориб Бағдоддан олдирганди.

– Бу йўлдан қайтмак керак! – қатъий деди Султон Ҳусайн Мирзо бирдан ўзининг подшолиги эсига тушиб. Унинг овози таъсири, кескин жаранглади. – Риёзат чекмакми?.. Амир Алишер! Ҳеч риёзат чекмадим, деб ўқсинмасунлар! Сиз Ироқда, Машҳадда, Самарқандда не-не мушкул дамларни бошдан кечирдингиз, мусофиричилик азобини тортдингиз... Камина кулингиз неча йиллар Астрободда, Хоразмда, чўлу саҳроларда қозоқиликда музтару ночор, қисиниб, қочиб-писиб, сарсону саргардон юрдим... Булар риёзат чекишга кирмайдирму? Назмингиз барқ уриб очилган паллалар, унинг гуллари бўйидан олам нурафшон, сўзингизнинг сехридан ой узра қадам қўйиб офтоб лавҳига рақам чекмоғингиз мумкин, жумла мўминлар мафтун, номингизни улуғлайдурлар, бу яхши! Аммо сўровим бор: ўзлари бундан не баҳра олурлар? Ўзларига не наф тегур? Фақат қон ютдилар, маломат кўрдилар... Ижод чаманида заҳмат чекғонлари, ширин уйкуни қувиб, сўз излаб азоб торғонлари... риёзат эмасму?..

– Аммо кўнглимда заррача таъма йўқ, Султони соҳибқирон... Тангрининг ўзи сақласун! – дея олди, холос Навоий ерга қараганча. У подшоҳ гапларига бирон эътиroz билдиришга сабаб тополмасди. – Ростини айтсан... салтанат ишларини зиммага олишга унчалар майл йўқ... Ҳақ йўлида риёзатлар чекиб, субҳоний фароғатлар ҳосил этишга иштиёғим бағоят кучли...

– О... Ҳақ йўлида бундоғ риёзат чекишлари, субҳоний фароғатларга интилишлари бағоят шоёни диққат ҳодисадур, Амир Алишер! Ўзлари мусичага ҳам озор бермайдурғон инсон эрурлар, – Султон Ҳусайн Мирзо куюниб гапиради. – Камина яхши огоҳмен: имкон топилса, дунёда ҳамманинг – каттанинг ҳам, кичикнинг ҳам оғирини енгиллатишни истайдурлар, миллатнинг нотаниш бир ушофига кўзлари тушса, у қандай қилиб вояга етаркин, соябонсиз катта бўлмасмикин ёки биронта қизалоқни кўрсалар, оҳ, унинг умри нечук кечар экан, унга толе кулиб боқармикин, манглайини тақдир меҳр билан силармикин, дея расмана қайғуга ботғайлар... Парвардигорнинг

## Мұхаммад АЛИ

жумла мүмин бандаси баҳтли яшасин, дея жон тортғайлар... Бунинг отини нима дейдилар? Бу... риёзат эмасму?..

“Үзинг тавғиқ бергін, Оллоҳим!” деб қўйди ичида Хоқони мансур, пешонасидаги терларни артар экан. У кўнглидаги ўқинч ҳиссини босишига, ўзини хотиржамроқ тутишга ҳаракат қилиши кераклигини англади. Орага чўккан сукунат ҳам уни тинчлантириди. Ҳамма ҳали подшонинг сўзи тугамаганини сезарди. Қўшиқ ҳам энди эшитилмасди.

Хужрага бир муддат жимлик чўқди.

– Ўйлаб қоламен... – сўз бошлади яна Султон Ҳусайн Мирзо. – Биз бир китобнинг ёнма-ён икки сахифасимиз, Амир Алишер, жилдланган китоб ва рақларидай жипс ва иноқмиз. Ростми?.. – Навоий бош тебратиб тасдиқлагач, Султон Ҳусайн Мирзо давом этди: – Лекин... ҳозир жипсликдан асар ҳам қолғони йўқ: тақдир бир варакни ажратиб бошқа ерга итқитди... шамолларга совурди... Бу ҳам риёзатнинг айнан ўзи! Наҳотки, инсон зотининг бутун умри риёзат чекмакдан иборат бўлса?.. Лекин шукр этурбиз. Но лиш йўқ... Рост, инсонбиз, нодонлигимиз бор... Оллоҳнинг мадади ила бизлар улуғ салтанат барпо айладик, бу йўлда азоблар тортдик. Эл-юрт хизматига бел боғламак эса риёзатлар риёзатидур!! Бас, энди тараб замони келди, хурсандчиликлар етишди, даврондин алам нишони кетди... Оламни бизнинг қуёшимиз ёритди... Даврон бизнинг шаънимизга ой билан кунни ноғора қилиб чалди! Бас, энди Амир Алишер хужаста даврон роҳатини кўрсунлар, ўз сўзининг мартабасини яна ҳам юксакларга кўтарсунлар, чунки ул зот зиммасида турк адабиётини жаҳоний авж пардага чиқариш вазифаси турибдур. Бу жуда ҳам улкан машаққат ва риёзатлар риёзатидур! Инчунин, ҳозир Ни зомиддин Мир Алишер Навоийдек дунёга сиғмас сиймоларга гўша тутмак, яъни мана бундай хужрада хилватда ўтирумак, ишрат гулини оҳ ила қурутмак сира ҳам муносиб эрмас! Тарийқи инзиво – бизнинг йўл эрмас! Энди умид тонги отди! Нечоғлик сўзингизни буюк айласангиз, ўзингизни андин ҳам ортиқ буюк этгайбиз!

Навоий худди уйқудан уйғонгандай бўлди. Дўстининг олам ҳақиқатига риоя қилиб, инсоф юзасидан айтган сўzlари унга чақиндан қалбининг тубига етиб борди! Бечора дарвиш дарҳол ўрнидан туриб Султон Ҳусайн Мирзо ни қаттиқ бағрига босди ва қўлини ўпиди кўзларига суртди:

– Субҳонолло! Султони соҳибқирон, қандай сўzlарни айтурсиз, қандай сўzlарни!.. Дўстнинг сўзи, ёри жоннинг сўзи! Ох, салтанат гулшанидан иоят насими эсди!.. Кўнглим юмшаганини сездим, сездим...

Ақл сасига қулоқ солган Навоий Султон Ҳусайн Мирзо таклифига юз бурди ва бошини кўтариб қатъий хитоб қилди:

– Рост, эй Султони соҳибқирон, ҳозир гўша тутмак фурсати эрмас! Сахв қилдим. Камина саройда, Сизнинг ёнингизда турмагим жоиз... эл-юрт тинчлигини ўйламагим шарт. Сўzlарингизга қулоқ осмоғим фарздур!

Навоий ёри азизга қаради, кўнглини фаҳр хисси тўлдириди! Шундай дўсти бор!

Ва Навоий “қулликка белини маҳкам этди...” дарвиш жулдур кийимини ташлаб, олампаноҳ даргоҳ эхромига чулғанди.

Яна дўстининг меҳри, оҳанрабоси устун келди...

Хоқони мансур, Навоий ва Шайхим Суҳайлийлар чиқишаётганларини кўрган айри соқолли дарвиш уларнинг ортидан қараб қоларкан, ўз-ўзига маъюсланиб деди:

– Э, аттанг... Дарвиш инимиз энди тўғри йўлга киргандилар... Дарвишлик фароғатини энди англаб етаётгандилар. Афсус, ундан жуда садоқатли, дунёнинг паст-баландини билган яхши дарвиш чиқарди-я... Кўриб турибмен, нечанчи бор бандаси алданди, фоний дунё ташвишлари кўзига ўтдай кўриниб, уни яна ўз қаърига тортиб кетди...

## Ишқ қиссаси

Подшонинг севикли хотини маҳди улё Ҳадича бегимнинг муҳташам хос хонаси Боги Жаҳоноро қасрининг ўнг томонида иккинчи ошёнада жойлашганди. Эроний гиламлар тўшалган, деворларига зарҳал нақшлар солинган, кўркам безатилган, эни ўн қадам, бўйи йигирма қадам кела-диган муҳташам хонанинг мўъжаз токчаларида чинни пиёлалар, билур қадаҳлар териб қўйилган. Улар пиёла, қадаҳлар эмас, балки дурдона даржасида нозик ишланган санъат мўъжизалари эди, канизаклар ҳар сафар уларнинг чангларини артиш баробарида янгидан кўргандай завқланиб та-мossa қиласдилар.

Тўри томондаги деворни қўлларида қиличу найза тутган, пишқирган от устида ўтириб жангни бошқараётган Султони соҳибқирон, Шоҳи Ғозийнинг ҳашаматли сурати эгаллаб турарди. Маҳди улё Балх жангидаги қозонилган ул-кан зафар шарафига уни Камолиддин Беҳзодга айтиб чиздирганди. Чап то-монда деворда чиройли чилдирма ва дутор осиғлик. Деразалар пардаси бир четга сурисса, жаннатмонанд боғнинг кўрки-нафосати балқиб кўзга ташла-нади.

Рўбарўда кичкина таҳтда ёлғиз маҳди улё Султон Ҳусайн Мирзо су-ратига тикилганча маҳлиё бўлиб ўтиради. Пишқирган от оёғини олдинга кўтарган, от от эмас, подшоҳ ғазабидай туюларди малика назарида!

Малика нечундир хаёлларга ғарқ, катта ўғли Шоҳғарив Мирзони ўйлаяптими... Подшонинг Попо Оғача-бегим деган хотини беш ўғил, тўрт киз туғиби! Ҳадича бегим эса бор-йўғи икки ўғил кўрди, холос.

Биринчи ўғли Шоҳғарив Мирзо тұғма букур, ногирон бўлиб дунёга келди. Султон Ҳусайн Мирзодай паҳлавону Ҳадича бегимдай нозик адо гуландом, гули раънодан шундай фарзанд туғиладирму? Қайси гуноҳларига Худо уларни шундай “сийлади”?.. Унга қаттиқ ботган жойи, ўзи хуру парипай-кар бўлатуриб, ўғлининг хийла кўримсиз, хунук бўлиб туғилгани эди. Яхши ғазаллар ёзармиш, майли ёзсин, лекин, малика фикрича, шеър нима... маъ-нисиз бир иш... кўп одамлар шеърсиз ҳам тирикчилик ўтказиб юрибди-ку! У ҳокимлик мартабасига эришмоғи керак, ҳукмдорликка, саркардалийка!.. Минг бир нозу истиғноларни ишга солиб ниҳоят, ўғлига Ҳирот ҳокимлигини олиб беришга эришди.

## Мұхаммад АЛИ

Иккінчи ўғли Музаффар Мирзо, ҳаддан зиёд мөхр қўйгани, ҳадеб ўғлим, ўғлим, деб пўпалайвергани учунми, эркатаалтантг, худбин, ўжар, тантиқ чиқди. Гарчи суйгудек хулқи, феъл-автори йўқ эса ҳам, Султон Ҳусайн Мирзо унга ортиқча эътибор берар, шу сабабдан подшонинг бошқа ўғиллари оталаридан норизо юришар, кўпинча ёвлашишгача борардилар. Ҳаммаси Ҳадича бегимни безовта қилас, юрагини зирқиратарди...

Шу пайт унинг хаёллари бўлинди, подшонинг суйган хотинларидан Опоқ бегим, маликанинг сирдош канизаклари Давлатбаҳт, Сумансо, Гулруҳ, изма-из бошқа жориялари кириб келишди ва маликани тавоф этишди. Давлатбаҳт ўрта бўйли, қадди-қомати келишган, киши назарини ўзига тортиб оладиган жозибали қиз эди. У сўзга чечан, афсона ва нақлларни яхши кўрар, давраларда бирорвга гап бермасди.

– Нима бўлди, Давлат? Дилтанг кўринасан? Рангингда ранг йўқ... – сўради маҳди улё ардоқли жориясига қараб.

– Кейинги кунларда эгачим хўп хаёлчан бўпқолдилар... – сўзга аралашди Сумансо чиройли гажагини қулоғининг орқасига ўтказиб Давлатбаҳтга ишора қилиб. – Бир нарсани сўрасантг, хаёллари бошқа жойда бўлади...

– Ҳа-а, эс-хушлари жойидамас, мен ҳам кузатиб юрибмен... – кесатди Гулруҳ...

Давлатбаҳт маъюс жилмайди:

– Рост дедингиз, маликам... Бошгинамдан эс-хушим учди... Сабаби бор, сабабчиси... Мир Алишердир.

Канизаклар жуда ғаройиб гапнинг учини топгандай ва бундай сирнинг ошкор айтилаётганидан ҳайратда қолгандай: “Вой!” “Ие!” “Жуда қизиқ!...” деб юбордилар.

– О, шум қизлар-е, дарров гапни терс томонга бурасиз-а... – қулди Давлатбаҳт.

– Авваллар ҳам шоири замондан сўз очардинг... – маъноли сўзга аралашди Ҳадича бегим. – Севиб-нетиб қолмадингму ишқилиб?

Чиройли шаҳло қўзлари чараклаган Опоқ бегим кулди:

– Канизакнинг исми “Давлат”, “баҳт” сўзларидан яралган ахир, гўзал сулув ойимча шоирга илҳом берган бўлса не тонг!

Давлатбаҳт ичидаги ўз-ўзига ўксиниб деди: “О, кошкийди севсам, шундай баҳт менга насиб этса...” Кейин маҳди улёга тикилди:

– “Мир Алишер” деганимга ҳайрон қолмасунлар, маҳди улё жаноби олиялари!.. “Хамса”ни мутолаа қилдим. Мен шоирга эмас, йўқ, ишқ достонига маҳлиё бўлдим, ишқ достонига... “Фарҳоду Ширин” қиссаси, қиссаси деманг, аччиқ ғуссаси буткул эс-хушимни олиб қўйди.

– Сўйлаб беринг, эгачижон! –чувиллашди канизаклар. – Бир эшитайлик! Ишқ эртагин эшитмоқ ҳам кони савобдур. Ишқ достони дардга даво, дейдилар!

Давлатбаҳт ижозат сўрагандай маҳди улё Ҳадича бегим билан Опоқ бегимларга қаради.

– Сўйлай қол, Давлат! – ижозат берди маҳди улё.

Давлатбаҳт бир хўрсиниб олди-да, ҳикоясини бошлади. Бу ишқ тарихини сўзларкан, кўзларидан дув-дув ёшлар оқди. “Фарҳоду Ширин” қиссасини охирига етказган Давлатбаҳт кўзёшларини артди.

Ҳамма – Ҳадича бегим ҳам, Опоқ бегим ҳам – мутаассирликда жим, ўзи билан ўзи бўлиб қолганди. Канизакларнинг ичидан пиқиллаган овозлар эшитиларди.

– Ҳа, Фарҳоду Ширин чинакам ошиқ-маъшуқлардир! – кўзлари порлаб деди Сумансо... – Мана чин ишқ, севги!

Ҳадича бегим канизакларни юпандиришга тиришди:

– Нечун оҳ-воҳ қиладурсиз, ҳой сиз тентаклар! Давлат сизга эртак сўйлаб берди, холос-ку!

– Йўғ-е, маҳди улё жаноби олиялари! Шоир достонни зўр ёзиб қўйиб дур! – Опоқ бегим қатъий деди: – Бир нарса қизиқ: шунчалар ишқ қиссасини ёзғон шоир ўзлари ҳам ҳеч ишққа мубтало бўлғонму эканлар?

Ҳадича бегим кулди:

– Э, Опоқ, нималар деяпсен? Алишернинг азалдан ишққа вақти бўлмағон, у киши бино қуриб, шеър, ғазал битиб... эртак тўқиб роҳатланадур... Дунёнинг завқини шунда кўрадур...

– Йўқ, йўқ, маликам! Маъзур тутадилар... эртак эмас... – чида буролмади кўзёшларини артаркан Давлатбаҳт. – Мен сизга айтсан, Навоийнинг ишқи Фарҳод ишқидан асло қолишмайдур, балки ўтадур! Ахир кўнгилларни ёндирадурғон ўтли ғазалларни, дилтортар достонларни ёза олган қалб соҳиби ишқ нелигини билмайдур, деб ўйлайсизларму?... Наҳотки?...

Ҳадича бегим ҳайрон бўлиб Опоқ бегимга тикилди. Опоқ бегим ҳам лол эди. Ўртага сукунат чўқди. Давлатбаҳт ҳаммага қараб чиқди ва деди:

– Борди-ю мен сизларга Навоийнинг ишқ қиссасини айтиб берсам... нима дейсизлар? Йўқ, сизлар менинг сўзимга ишонмайсизлар...

Канизаклар ҳаприқишиди:

– Айтинг, опажон! Айтинг!

– Вой, айтинг!

– Шунча вақтдан бери айтмай юргонларини кўринг! – ўпкаланди Гулруҳ. – Бир эшитайлик...

Маҳди улё, сўйлай қол, дегандай канизакка қаради.

Давлатбаҳт ийманибгина ҳикоясини бошлади:

– Кичиклигимда Мир Алишернинг энагаси Мунажжима момодан бир қисса эшиғон эрдим... Ҳеч эсимдан чиқмайди. Момо бизга қўшни туардилар...

Алишернинг падари бузруквори Амир Ғиёсиддин Кичкина, асли сипоҳий, замонанинг машхурларидан, сulton Абулқосим Бобур давлати даврида мамлакат донишманди ва давлат билимдони мақомига эга, Чифатой улуси улуғларидан ҳисобланарди. У бир неча йил Сабзавор шаҳрига ҳокимлик мансабида ҳам турди.

Бир куни Амир Ғиёсиддин Кичкина хотини Қутлук бегимга бундай деди:

– Бегим, бир маслаҳат бор...

– Нима маслаҳат эркан, амири? – хавотирланди она...

## Мұхаммад АЛИ

– Ўғлымизни яхши муносиб устозга беришимиз лозим. Сабоқ олсун. Билем олсун.

– Султон Ҳусайн Мирзо ҳам бирга борсалар керак? – сүради она.

– Албатта, улар ажралмас дўстлар-ку. Шундан ҳам хурсанд бўламан. Фиёсиддин Мансур Мирзо билан ҳам келишиб қўйғонмен. Шайх Савсаний, Камол Масиҳий каби устозларнинг яхши мактаблари бордур. Бирини танлағоймиз. Менингча, улардан яқини Шайх Савсанний мактабидур. Масиҳий мактаби эса Ҳиротнинг жануб томонида, бизлардан хийла йироқ... ҳам довруғи қуириқ турур.

Алишер билан Султон Ҳусайн мактабга бордилар. Шайх Савсанний одамзод ичида малаксимон яратилган бир покиза зот, хунарпеша устод, муаллим мақомида донг таратганди. Зўр шаън-шавкатга эга, унинг ораста ва пурмаъно сўzlари метин тошни майин мумга айлантирас, ҳали шаклланмаган ёш онг-тафаккурларни нурли йўсинга соларди. Мактаб Ҳиротнинг шимолида Инжил дарёси ёқасида шайхнинг хушманзара кенг-мўл ҳовлисида жойлашган, унда қизлар ҳам сабоқ олишарди. Ҳовлига девор-дармиён, гулларини кўз-кўз қилишни яхши кўрадиган гулшан ястанганди, унинг охири бориб чўлга уланиб кетарди.

Шайх Савсанний тегли-тахтли хонадон болалари бўлган икки дўстга яхши эътибор берди, уларда билим олишга иштиёқ юқорилигини фаҳмлади ва ичида қувонди. Дарҳол таълим тахталарига сабоқларини ёзиб берди, олдиларига кумуш лавҳ қўйди, вазифалар белгилади. Икки дўст айтилғонларнинг барчасини яхши адо этишди.

Шайхни ҳайратга солган нарса, уларга қанча сабоқ берилса, барини гўё илгари билгандек ўқишлиари эди. Бошқа сабоқдошлардан ўзиб кетишар, беш-үн сабоқни ўзлаштириб, янги вараклар очишига улгуришарди. Шутариқа Султон Ҳусайн билан Алишер билимда шогирдлар ичида ягоналар бўлиб олдилар. Ҳамма уларга хурмат кўрсатар, таҳсинлар ўқирди.

Ҳаёт бир маромда кечар, мудом шундок давом этаверадигандай туюларди. Ҳаёт – Худони танимоқ, ўқимоқ, ўрганмоқ, билим олмоқ, ирфонга интилмоқ, ақлни тўлиштирмоқдан иборат, деб ўйларди икки дўст. Уларда дўстлик ришталари мустаҳкам, бири бирисиз туролмайдиган сирдошлар... Бири шоир сифатида девон ёзиб, ўлкаларни якқалам этмоқчи, иккинчиси улуғ Амир Темур салтанатини тиклаб, бобоси янглиғ дунёларга сурон солмоқчи...

Кутилмаганда қазодай бир нарса ёприлди-ю, Алишернинг тинч ҳаёти ости-устун бўлиб кетди...

Ишқнинг туғилиши башарий қатра мўъжизасидур, дейди машойихлар.

Кунлардан бир кун, – оҳ бу қандай кун эканки, Алишернинг бутун хаёлинини, ҳаётини пароканда қилди, – арғувон чехрали бир неча бўйдош қизлар, соchlаридан мушк сочувчи гўзаллар сабоқ олмоқقا Шайх Савсанний мактабига кириб келдилар. Гулруҳсорлар олдида ҳарир бинафшаранг кўйлак кийган, юзларига хиёл парда тутган бир парипайкар кўзга ташланди. Кўйлак бирам ярашган эдики, Алишер илк марта қизни шу ҳолда кўрди, кўрди-ю унинг кўнгил лавҳида мангуга ўчмас бўлиб нақшланиб қолди!

Алишернинг ёш қалби ҳаприқди, кўзлари чарақлади! У ким экан? Ким?.. Кўхи Қофдан ташриф буюргон гўзал шулми? Наҳотки Кўхи Қоф шундай парисини бамайлихотир ўз бағридан қўйиб юборган эса? Икки қулоғига икки юлдузни тақиб олибдур... Юзи жаннат гулшани янглиғ гўзал, ҳусноро; агар Одам Ато жаннатнинг бир донасига илинганд бўлса, нозпари юзидағи ягона хол, хол эмас, бало десанг-чи, жуда кўпларнинг илинишига тузоқ бўла оларди. Кўриниб турибди, дудоқлари бол экани сабаб, оғзи бағоят ширин, илло айтган сўзлари асал бўлиб чиқарди. Уни ўпган бахти бор фақат бол ичарди. Ўзи бамисли “жон”дай, бағбақаси ҳам жоннинг“нун”и янглиғ бекусур, фу-сунли... Белининг хипчалиги жон пардаси торларидан кўра ҳам нозикроқ... Хаёл риштасидек нафис... Бирдан шеър туғилди:

*“Белу оғзидин дедиларким, дегил афсонае,  
Бошладим филҳолким, “Бир бор эди, бир йўқ эди...”*

Алишер бокди: қизнинг бинафшаранг ҳарир кўйлаги этаклари елда парпирраб ерни силаб-сийпаб, ардоқлаб ўпарди... Ох, ўша ер қанчалар азиз ва мўътабар, қадри баландликка эришди! Алишер ўша ерга бош уришга тайёр эди!

Балки бу тушдир? Шўрлик Алишернинг бошига балодай ёприлиб тушига кирдиму ё ул пари? Субҳонолло! Башар зоти ҳам шунчалар баркамол, беғубор, етук, пок, оқ, оппоқ бўладиму?.. Алишер гўё бир кўзани юмалатиб ташлаган йигитлардай маст юрар, аммо бу сархушлик беомон ишқнинг балоларга гирифткор айлагувчи кайфу сафоси эканини ҳали билмасди. Ишқ не-не замонлар ўзи учун покиза ер қидириб, ахтариб юриб-юриб, нихоят Алишернинг кўнглидан ўзига муносиб жой топди ва ниш уришга эришди...

У қизнинг исмини Бадъеулжамол дердилар, Ҳиротнинг пурзиё шайхларидан бири Бобо Ҳумоийнинг набирасийди, у туғилгандан Султон Ҳусайн Мирзонинг эгачиси оқила ва боҳурмат аёл Бадъеулжамол бегимнинг элда машхурлигидан ҳавас қилишиб исмидан намуна олишганди.

Бадъеулжамол чиндан сарв қад, нозик адо эди, у ой эмас, тўлин ой, балки тўлин ой ҳам-мас, ярақлаган қўёш деса ярашарди. Офтобдай, тонгти сабодай покиза, бир-бирига интилган қайрилма қошлари ўзаро ҳусн талашиб можаро бошлаб юборишганда, қаро холи эшитибоқ, тинчитмоққа, ҳай-ҳай, дея етиб келиб уларнинг орасига туриб олган ва жанжаллашишга кўймаган... Покликда пок гавҳари ҳали ипга тизилмаган, лаъли рухпарварига заргарнинг қўли етмаган, япроқларига офат ели тегмаган... Ишқ ояти бу покиза хурнинг оқ манглайига битилган, аҳд-вафо фармони бетимсол чехрасида товланиб кўринади... Устод Шайх Савсанийнинг ўзи одамзод ичидаги малаксимон фариштадай эди, ул хур эса ўша фариштадан сабоқ олгани мактабга келганди...

Севги бир нигоҳда мужассамдир, деган мўъжиза Алишер билан Бадъеулжамолда юз берди. Бир қарашдаёқ улар ишқ моҳиятини англай олдилар. Севмоқ – жондан кечмок, ўзни фидо этмоқ, андишани йигиштироқ. Ўзлари покизаликларидан ҳеч кимга қоралик тиламайдурлар, ёмонлик нима эканини билмайдурлар, буни зинҳор ўйламаганлар ҳам! Уларнинг кўнгли ҳамиша яримталигидан, яримтани тўлдирадиган муносиб “яримта”ни қидирадилар.

## Мұхаммад АЛИ

Уларнинг бир-бирлари га узоқдан назарлари тушса кифоя, меҳрлари қонадур, соғинч азоблари йўқоладур. Сориг юзни ёрнинг олтин бўсағағасига суртмак орзузи кўнгилга ором берадур...

Йигит бир қарашданоқ, – ҳали сўзлашмай туриб! – вола-ю шайдога айланди, бағрига ўт туташди, раҳмсиз ишқ бамисли сехрли ўпқондай ўзига тортарди, гўё у бир дараҳт эди-ю аланга бошдан-оёқ вужудига туташди. Борлиғи заифлашиб, ҳар нафас ҳушидан кетай, йиқилай-йиқилай дерди. Ҳалигача бундай барно хурилиқони учратмаганди.

Ногаҳон ул одобли ойнинг кўзи Алишерга тушди-ю, шу ондаёқ ўз кўнглини тоқатсиз кўрди! Зебо нигорнинг қалбига ларза тушди, борлиғи ти-тради... Бераҳм ишқ, бу ёш экан, деб аяб ўтирмади, гулнорнинг эс-хушини олди-кўйди. Доно қиз йигитнинг ҳолини фаҳм-идрок ила англагач, унинг ишқида қарори қолмай, бечора жони шавқ ўтида ёна бошлади! Бунинг шунчаки ишқ, мубталолик эмас, нақ бало-офатнинг ўзи эканини ғофил ёш кўнгиллар қаёқдан билишсун?...

Улар шу куни сабоқлар қандай ўтганини ҳам сезишмади. Чунки бағоят теран мазмунга эга пурмазмун бошқа, мутлақо янги ишқ сабоғи чулғаганди уларни...

Алишер ишқим мардумга ошкор бўлса не кечгай, дея ташвишланар, ўзича сездирмасликка ҳаракат қиласар, лекин ғаройиб ишлар рўй берарди: гоҳ беихтиёр оҳ, деб юборар, хўрсинар, гоҳ кўзлари ёшланарди. Дардига даво истаб ёрига йироқдан эса-да, бир боқишини истар, аммо боқай деса қувват ўйқ, боқмай деса – тоқат ўз ҳол-жонига қўймасди...

Ул ой юзли гулбадан ҳам жисмидағи ўртанишларни, ловуллаб ёнаётган юзларини яширишга уринар, ўзбошимча ишқини ўзгаларга билдириб қўймаслик учун ўзини бепарво кўрсатар, аммо қўлидан келмас, ўз ҳолидан ўзи ҳайрон, фавқулодда жўшган вужудини қамраган туйғулар нишона қўргизиб ошкор бўлишидан чўчир, ишқнинг ақл ва тақво юзига соя солишини, телбалигу дарвишлиқ дашти томон етаклашини ҳали билмасди.

Султон Ҳусайн Алишер бошига тушган савдони кўриб, не ҳол юз берди, дўстим, деб сўраса, кўнгли бўшашиб кетган хаёли паришон Алишер жавоб ўрнига: “Оҳ!..” деб ун тортарди, холос.

Хайриятки, Алишернинг энагаси шу ерда эди:

– Боламнинг ўқишини бир кўрайин-чи... – деди Кутлуқ бегимга. У ер-бу ерларга борганда энага уни хеч қачон ёлғиз юбормасди.

Султон Ҳусайн билан энага Алишерни етаклаб уйига олиб келишди. Кутлуқ бегим ўғлини кўриб қўрқиб кетди:

– Вой, ўғлим, нимага рангингда ранг йўқ?.. – ҳаприқди она. – Тобинг қочдиму? Бир нарсадан қўрқдингму?..

Алишер, билмайман, дегандай бош силтади. Чиндан ҳам, у нималар юз бераётганини англамасди. У фавқулодда сархуш эди...

“Ҳали улар бир-бирлари билан сўзлашғонлари йўқ, бу ишқ уларга Худодан келди... Бу илоҳий ишқдур...” деди Султон Ҳусайн Мирзо, Лайли-Мажнунлар муҳаббатини эсларкан.

Киз лабининг қирмизи-қизиллиги унинг кўнглида ёниб турган олов шуъласи тафтининг баландлигини ошкор этарди. Бадъеулжамолнинг онаси юзлари ҳороратдан лоладай қизариб кетган қизини кўриб йиғлаб юборди.

Бадъеулжамолнинг мизожи иссиқ келарди, онаси доим шундан кўрқарди, унинг устига бемаҳал ишқ отashi вужудини ёндирганидан иссиғи бадтар ошар, сарв қадди тонгги сарин шабададаги тераклардай, безгакдан титрарди...

Онанинг юраги қизида қандайдир ўзгариш борлигини сезиб ҳаприқди.

– Не балоларга учрадинг? Гапир, нега ўзгариб қолдинг? Нима бўлди?..

Киз бир нима деб жавоб беришдан ожиз эди.

Бадъеулжамол эртаси ҳам, индини ҳам мактабга келмади. Иситмаси пасаймади.

Алишер севганини узоқдан кўриб турарди, энди мутлақо бенасиб қолганидан кўп изтироб чекди, ўзини қаерга қўйишни билмади.

Устод Шайх Савсаний ахволни кўриб, мактабдан файз кўтарилгандай туюлганини ҳис этди. “Худо шифо берсун! Худо шифо берсун! ” дерди, холос.

Уч кундан сўнг Бадъеулжамол дугоналари билан мактабга келди... Шайх Савсаний қизнинг хурраму хушнуд эканини кўриб кўнгли таскин топди, кувонганидан, боққа борсунлар, гулшанни сайр этсунлар, дея ҳамма шогирдларга хурлик бериб юборди. Киз бинафшаранг ҳарир кўйлак кийиб олган, гўё юрмас, парвоз қилиб бораради.

Ой юзли Балеъулжамолнинг сайрга чиқишидан хабар топган гулшандаги гуллар амал-тақал ўзларига оро беришга киришдилар. Сариқ гулнинг япрогига тушган тонг шабнами худди инжуладай товланади. Гулшаннинг бир четида униб чиқкан кўзиқулоқ, гулшаннинг нариги томонидаги қизларга назар ташлаб, нималар ҳақида гапиришляптикан, дегандай қулоғини динг қиласди. Фақат намозшомгул хафа... У ўзининг нафис, бошқаларга асло ўҳшамайдиган нафис оқ, сариқ, қизил гулларини ҳаммага кўз-кўзлаб очилиб мақтанмоқчи, Бадъеулжамолни кутиб олмоқчиди, бироқ у намозшомда очиладиган бўлганидан чорасиз қолди ва аламдан кўрмайин ҳам, куймайнин ҳам дегандай аразлаб япроқларини йиғиб “яшриниб” олди!

Найкамалакни маржондай бўйнига осиб олган осмон, унинг етти хил рангига маҳлиё, ўзидан бошқа ҳеч кимда бундай безак йўқлигидан мағруру мамнун боши осмонда эди!.. Лекин бирдан гул-гул қизларни кўриб, беихтиёр уларни яқиндан кўрмоқ учун эгилиб келди... Гулшан сайрига чиқкан қизлар энди бир-биридан ажралиб ипи узилган шода гавҳар доналаридай ҳар томонга сочилиб кетдилар. Ёш кўнгиллар шарқираб, қумрилардай ғужгон ўйнаб бир-бирларига чучут отишарди, “Гулсафсар ўлгур, қайдасан?..” “Узоқ кетма, Бахтигу!..” деб қичқиришарди бир-бирларига. Бадъеулжамол дугоналарининг нафаслариданми, бинафшалар атир уфурарди.

Гулшаннинг ҳар жой-ҳар жойида чаман гуллар ўз-ўзидан бир-бирига чирмасиб, худди ошиқ-маъшуқлар дардини енгиллатмоқчидай тўрт тарафини нозик ниҳоллар ўраган ажабтовур “хилват гўша”лар ҳосил қилган, уларга кирганни бирор кўрмас, илгамасди.

## Мұхаммад АЛИ

Бадъеулжамол қизиқиб, нозик қоматига озор бериб, әгилиб тасодифан бир “хилват”га кириб қолди. Не күз билан күрсінки, Алишер бир четда унга боқиб турарди! Ҳайхот! Йигит дилдорини яқындан күришдек тақдир сийловидан, бемисл толедан күзларига ёш түлган, тилидан сўз бевафолик қилиб қочиб кетган, ҳамма гап нигоҳларга қолган эди.

“Сизга не бўлди, эй барно йигит?.. – дерди қиз, фаттон кўзлари ҳайрон боқаркан.– Борлиқда байрам, бутун йигитлар, қизлар гулларга парвона, ўйинкулги билан оворалар. Фақат сиз кўзларингизда ёш, ғамгин ўлтирурсиз?..”

Алишер, Алишермас, унинг кўзларини тўлдирган кўзёшлари ўз дардини изҳор қиласарди:

“Неча кундирки, оромим йўқ, ўзимни билмасмен. Қаердан менга бу ўт туташди? Вужудим ёнади, уни ўчирай деб кўзларимдан ёш тўкамен!.. Эй, Худойим! Мени қандай балоларга дучор этдинг? Бундоқ оғатлардан мени йироқ тутсанг бўлмасмиди?..”

Алишер хушидан кетиб ерга йиқилди. Йигит билан қиз яқинда танишган эсалар-да, улар гўё азалдан бир-бирларини яхши билган қадрдон, сирдошдек тутардилар ўзларини. Ошиқ-маъшуқларнинг тутуми шундоғ...

Бадъеулжамол куюниб, дарҳол ёрининг бошини тиззасига олди. Ишқ андишани тан олмайди. Шайдолик кишини расво этади. Алишернинг кўзёшлари етмагандай, энди унга Бадъеулжамолнинг кўзёшлари ҳам кўшилди.

Шу пайт чақ-чақлашиб, дугоналарини қидириб “хилват”ларни оралаб юрган хушхандон икки гулчехра қиз кириб қолди. Уларнинг оқ пешоналадидаги ярақлаб кўринган шакар рез, биллур тер доналари ҳеч ерга тушишни исташмай омонат қалқиб турарди.

Ишқ васвасасида Бадъеулжамол нотаниш бир йигитнинг бошини энг яқин кишисидай ардоқлаб тиззасига олиб ўтирганини англамади, кейин ўзини ўнглагач, дугоналаридан бош эгганча узр сўради...

Гулчехралардан бири, фавқулодда ул ҳам дард мубталоси эди, дарров унинг жонига оро кирди:

– Ишқ мана шундоқ кўнгилга ғавғо солур... Хижолат чекмангиз, паризодим... – деди у беҳол дугонасининг ёнига кириб, елкаларидан кучаркан.

– Бирор билмасун... – ҳолсиз ўтинди Бадъеулжамол.

– Фақат Худо биладур, бошқа... ҳеч ким! – деди гулчехра. – Паризодим, сиз бориб қизларга қўшилингиз. Сизни йўқотиб қўйишиди... Ана тўпланишиб, сизни кутиб туришибди. Бизлар ошиқ йигитни ҳушига келтириб, эсон-омон ўртоғига тобшурғаймиз. Ўртоғи ҳам қидириб юрғондору.

Бадъеулжамол қўнглини хилватда қолдириб, ўзи ночор ташқарига чиқиб кетди.

Қизлардан бири, дўстини кўздан қочирган Султон Ҳусайнни қидириб топди. У дўстидаги бундай ўзгаришни илк бор кўриб турарди, Алишернинг шунчалар қаттиқ ишққа мубтало бўлгани бежиз эмас...

Султон Ҳусайн дўстини уйига олиб кетди. Ғиёсиддин Кичкина ўғлини бу ахволда кўриб индамади. Фақат Кутлуқ бегимга: “Мен нима дегандим?..” қабилида ўпкалангандай бир қараб қўйди.

Она ўзи билан ўзи бўлиб қолди...

Бадъеулжамолнинг мактабда кўринмаганидан Алишернинг қўзи олазарак эди. Мактабда ҳам, оламда ҳам ҳеч ким йўқдек... Узоқ ўйланди, қандай йўл тутишни билмасди. Охири сабри чидамай яширинча қизнинг уйи томонга жўнади, ўша ерда, киз чиқиб қолармикин, деган умидда кўрғон атрофига бирорга сездирмай айланиб юрди... На бирор чиқди, на бирор кирди. Бундай ҳол икки-уч бор тақрорланди. Лекин доим хаёлида бинафшаранг ҳарир қўйлак кийиб бинафшалар маликаси мақомида кезиб юрган Бадъеулжамол гавдаланарди.

Ниҳоят мактабда Бадъеулжамолнинг қаттиқ бетоб экани ҳақида хабар тарқалди.

Алишернинг ҳолидан фақат энагаси Мунажжима момо хабардор эди, холос. Жигарсўхта ошиқ энагасига ёлборди:

– Моможон... Бадъеулжамол ахволидан бир хабар олинг, жоним энам! Сўрайдурғоним, хабарчим ҳам йўқ, деб ўксимасун... Менинг ҳеч кимим йўқ, демасун. Кўнгли чўқмасун... Мана бу мактубимни албатта энагасига берингиз! Ҳол сўраганимни билсун ул пари!

Хатни Мунажжима момога тутқазаркан, Алишер ўзини бошқара олмас, кўзларидан дув-дув ёш тўкар, қамиш ичидағи нозик қилтириқдек бехузур тўлғонарди...

– Хўп, болажоним. Албатта, борамен... Хатни ҳам тобшурамен... Ўзингни бардам тут, болажоним...

Энага кетди...

Энага қайтгунча йиллар ўтдими экан, Алишер билолмади. У йўлга қараб дарвоза олдига чиқди. Қайта ҳовлига кирди. Яна чиқди. Яна кирди... Унинг учун дунёда ҳозир ёлғиз Бадъеулжамол бор, унинг ҳаётини тўғри йўлга соладиган ёлғиз ўша! Унинг ишонгани ўша, суйгани ўша, умрини баҳш этиб қўйгани ўша! Ёри бўлмаса, қандай яшашни ҳеч тасаввур этолмайди. Усиз ҳаёт йўқ!

Мунажжима момо, чалғитиш учун, Бадъеулжамол энагасини чақирингиз, кўриб кетай, деди. Кўп нарсани ундан сўраб билиб олди. Оҳ, билмасам яхши эди-я, дея ўксинди ичида...

Мунажжима момо ўйга йифлаб қайтди...

Бадъеулжамол кечадан бери ҳолсиз эмиш, озиб кетибди, кўзларини очмас, худди тириклиқдан асар йўқдек бехуш ётар, яқинлари, ота-оналар эса бечора қиз бошида парвона бўлармишлар... Унинг олдига одам қўйишмас экан.

Икки кундан кейин Мунажжима момо тақрор йўлга чиқди. Бир янгиликни эшишиб ичида қувонди. Алишер номасини ўқишганда... мўъжиза юз бериб, икки кундан бери бехуш ётган қизнинг ногаҳонда эшитаётганини пайқашибди! Бемор танига жон кираётгандек, ҳаракатга келиб, қимирлай бошлабди! Ҳеч қанақа дори-дармон, дуо ва тумор таъсир этмай қолган экан...

Лекин энаганинг боши эгик қайтди...

Бадъеулжамол қаттиқ иситмадан ўзини билмай ётар, ҳароратдан алаҳсираганда, гоҳида оҳ тортиб, “Алишер!” “Алишер!..” деб инграб юборар экан шўрлик қиз. Сизни, болажоним, жуда яхши кўрар экан!

## Мұхаммад АЛИ

Алишер эшитиб юм-юм йиғлади. “Худо шифо бер!” “Худо шифо бер” – дерди-ю қўлидан ҳеч нарса келмаслигини тобора чуқурроқ англаб борарди. У озиб-тўзиб кета бошлади. Ўғлининг ҳолини кўрган Фиёсiddин Кичкина жуда дилтанг, она эса ўзини қўйгани жой тополмасди. Хаёлида: “Бадъеулжамол кўп сеҳргар, жодугар қиз экан, ўғлимнинг бошини айлантириб қўйибди!..” деб ёзгиради она.

Лекин ҳали даҳшатли фожия олдинда туради. Тақдир қазо қиличини кўтариб, шафқатсизларча урушга шайланарди. Эх, бечора ошиқ-машукларнинг ғамини ейдиганлар, уларнинг шўрлик бошлари учун куйиб-ёнадиганлар бормикин бу дунёда?..

Қизнинг ота-онаси, бобоси Бобо Ҳумоийларнинг оромлари буткул йўқолди. Табибларга мурожаат қиласалар: “Худодан шифо тилайлик...”дан нарига ўтишмасди. Бадъеулжамолнинг мизожи иссиғлигидан, гоҳ-гоҳда ҳаяжонланса ёки таъсирланса иссиғи кўтарилиб кетарди. Иссиғ дам авжига чиқиб нозик жисмида қонини қурутмаса эди, деб қўрқардилар. Чамаси, ишқнинг кучли ҳарорати унинг дардини бадтар ошириб юборганди.

Энага яна икки марта Бадъеулжамолдан хабар олгани борди. Ҳар сафар боши эгик қайтарди. Охири ҳеч нарса деёлмай ўксиганча йиғлаб-йиғлаб берди.

Кузнинг охирги кунлари эди, феруза осмон эрталабдан қурум босгандай қорая бошлади... Пешин намозига бориб-бормай Бадъеулжамолнинг уйидан йиги овозлари эштилди, қизнинг умр риштаси узилди... Ота-онаси, дугоналари фарёд кўтардилар. Улар жигарпоралари, дугоналаридан айрилдилар, аммо Бадъеулжамол ахир Алишернинг бутун борлиғи, дунёси эди-ку! У дунёсидан айрилди! Дунё бўмбўш бўлиб қолди... Ахир у тонгларнинг отишини қизнинг жон олар табассумларида кўрарди-ку! У бемисл гўзаллик тимсоли эди-ку! Қани, у тимсол?.. Энди Алишер бошини қайси тошларга урғай?

Моҳи дили оламдан ўтғонини ҳеч ақлга сиғира олмас, сира ишонмас, гўё ҳозир мактаб сори борса, бинафшаранг кўйлакка чулғанган хурилиқоси рўбарўдан чиқиб келадигандай туюларди...

– Дўстим, жон дўстим!.. Шундай мусибат манглайдай ёзилғон эркан... Худо сабр берсун!.. – деди Султон Ҳусайн Мирзо. У имкони борича Алишер кўнглини кўтаришга интилди, жонига оро кирди. Дўстини бағрига босиб, узоқ қўйиб юбормади, қўшилишиб йиғлади, юпатди, юпанди... Ҳаммаси Худодан экани, бу ҳақиқатдан кўз юмишнинг иложи йўқлигини қайта-қайта уқтириди, тушунтириди. Тушунтиргани сари ичидан фарёд отилиб келарди.

Икки дўст бир ҳафтадан кейин қизнинг қабр бошига бордилар. Алишерни ўз ўғлидай кўрадиган энага ҳам уларга эргашди ва нарироқда барини кузатиб турди.

Алишер қачонлардир шундоқ Бадъеулжамолнинг қабрига бораман, деб зинҳор ўйламаганди. Унинг кўнглини ўзгача орзулар нурлантиради. “Кичиккина қабр ичиди шундай катта қалб эгаси қандай ётибсен экан?” – деди ичиди Алишер ва тиз чўкиб севгилиси қабрига узоқ юз қўйди...

– Жойингни жаннатдан қилсун!.. – деди күзёшлари қуиилиб Алишер. Унинг күзёшларидан қабр тупроғи лойга айланди. У бирдан бошини күттарди-да, қўкка боқиб нола қилиб шеър ўқиб юборди:

*Ёшунгон эмиш, оҳ, қаро булутқа моҳим,  
Гардунни-да совурмоқлик эрур дилхоҳим!  
Кирмии қаро тупроққа, воҳ, қуёшдек шоҳим,  
Невчун қаро қилмасун ул қуёшини оҳим?..*

Оҳ, дўстим! Жигарни қонға ботиргувчи фалокат ёприлди, афгорлиғ бoshима етишти. Кўз ашк тӯфонидин баҳор ёмғуридек сели андуҳ оқизди, жон гусса фифонидин ўкурмакка турди! Осмоннинг эс-хуши учди!

Султон Ҳусайн дўстини қучоғига олди:

– Алишер!.. Жонфидо дўстим!.. На чора бор? Сабрдин ўзга чора ва таҳаммулдин ўзга тадбир йўқ...

Ошиқ дўстининг зорли фифони Султон Ҳусайн қалбини ларзага келтирди! Бир гул иси билан димоғини қизитиб... васл савдосини пишириш насиб этмаган шўрлик ошиққа чорасиз ич-ичдан ачинди, ўртанди, куйди, ёнди...

Султон Ҳусайн оҳиста дўстининг кўлтиғидан олди... Алишер ўрнидан турди, аммо кўзларида ёш йўқ, куриганди. У хийла ўзини ўнглаб олган, аммо кўнглида даҳшатли бир қарор портгайман, деб турарди. У жиддий деди:

– Султон Ҳусайн! Дўстим! Мен бир ожизага кўнгил қўйғондим... Бу дунёда, Оллоҳга шукр, севдим, севиб бўлдум... Бас, агар инсон ўзини ўтларга отмоқни истаса, севгига юз тутсун! Билсунларким, онт ичамен, ортиқ Ҳақдан ўзга, ҳеч кимга кўнгил қўймасмен, бу даҳшату азобдан ўзни тийгаймен, факат маҳбубамнинг рухига вафо айлаб, дунёда тоқ ўтгаймен!! Вафода нуқсонга ўрин йўқ... Тонгга талпиниб турғон эрдим, не чораки, муҳаббатнинг абадий шом лаҳзалари етиб келди, Султон Ҳусайн дўстим! Ўзумдин йўқ хабар, ўзлигимдин асар...

*Менга не ёру не ошиқ ҳавасдур,  
Агар мен одам ўлсан, ушибу басдур!*

– Ҳай-ҳай, Алишер!! Дўсти жоним! Онт ичмасунлар! Онт ичмасунлар! Онт хосиятли нарса эрмас! Онт ичиб бўлмас ахир! Жон дўстим!!! Зинҳор ундоқ демасунлар! Ҳар нарсани гапирмак ножоиздур! Бу аҳдингиздан қайtingиз! Парвардигор буюргон вазифаларни бандаси адо этмоғи вожибдор! Ёлғизлик фақат Ўзига ярашадур!

– Йўқ... мен ёлғиз бўлмаймен, йўқ... Ҳамиша Бадъеулжамол хаёли бирлан бирга бўлурмен! Умрбод бирга...

Мунажжима момо “Вой, шўрим!” деганча йиғлаб юборди.

Табиатда куз охирлаб борарди. Саргая бошлаган майса-ўтлар, гиёҳлар ерга ёпишганча ўзларининг пилтадек вужудларини изфириндан қандай асаршни билмай беҳол титрардилар...

## Она ва ўғил

...Давлатбахт сўзларини тугатди-да, “ух!” тортиб, пиқиллаб йифлаб юборди. Ҳикоя ўтирганларга қаттиқ таъсир қилди шекилли, ҳамма жимиб қолди. Канизакларнинг айримлари кўзларидаги ёшни артишга уринардилар.

– Вой, ҳали муҳтарам шоир, мукарраби ҳазрати султон Навоийнинг кечмишлари шунчалар мусибатлиму?.. – сўради Опоқ бегим ҳайратда. – Зинхор бундоғ ўйламағон эрдим... Бехабар эканмен. Вафо ва садоқатнинг ажиб тимсоли! “Кирмиш қаро тупроққа, воҳ, қуёшдек шоҳим...” Одамнинг раҳми келадур...

Ҳадича бегим мийигида кулиб қўйди ва деди:

– Ҳа, бандаси шундок... Ўзи доим ширин чўпчаклар тўқиб чиқарадурда, ўшаларга ишониб овуниб юраверадур... Бундоғ севги, муҳаббат ҳаётда йўқ, ким кўрибди? Ҳеч қачон ҳаётда учрамайдур! Эшитмаганмиз ҳам. Ишқ-севги орзу армонларда яшайдур, холос...

– Наҳотки чин севги йўқдир бу оламда?.. – оғриниб деди Сумансо. – Севгисиз ўтамизми?

– Ё тавба... – афсусланди Гулрух...

Индамай ўтирган ва ўзини ўнглаб олган Давлатбахт бирдан яна сўз олди-да, ўзининг ҳеч ким кутмаган, кутилмаган сўзлари билан яна ҳаммани ҳайратга солди:

– Чин севги бор оламда, эй Сумансо! Эй, Гулрух! Эй, канизаклар! Ўксинмангиз! Чин муҳаббат бор дунёда!!.. – деб юборди.

Ҳамма ялт этиб унга ўтирилди.

– Шундоқ муҳаббат, севги оламда бор! Ахир йўқ нарсалар ҳақида достонлар туғилмайдур. Шундай севги йироқда эмас, шундоқ ёнгинамида... – тақрорлади қатъий Давлатбахт, кейин жилмайганча ўрнидан турди-да, Ҳадича бегимнинг заррин ёқали нофармон кўйлаги этагини ўпиб кўзларига суртди:

– Ҳа-а, шундоқ ёнгинамида... – Давлатбахт сирли жилмайганча таъзим қилди. – Маҳди улё жаноби олиялари... ўзимнинг маликам... бир қошиқ қонимдан кечасиз... чин муҳаббатни, севгини, чўпчак, дедилар... Аммо ўша чўпчакларни бекор этган, йўққа чиқарғон ҳам... ўzlари эдилар!

Давлатбахт канизакларга бир қараб қўйди. Канизаклар ҳар томондан гурилашиб тақрорладилар:

– Йўққа чиқарғон ўzlари эдилар! Ўzlари эдилар!!

– Мен?.. Нималар деётирсан, Давлат? – таажжубда қаради маҳди улё. – Шўхсен, шўхлигинг чиқиб кетяпти борган сари. Биласен-ку, менинг чўпчаклар билан сира ишим йўқ... Хаёлинг сал чалғиди шекилли...

Опоқ бегим ҳайрон гоҳ маҳди улёга, гоҳ канизакка қаради.

– Йўқ, асло! Кўз олдимда шундай севги бўстони юзочдики, яқомни тутдим!

– жонланди Давлатбахт. – Бошқа ошиқ-маъшуқлар тўғрисида эшитғондим, мазкур чин севги соҳибларини эса ўз кўзим билан кўрдим!

“Ким экан? Ким экан?” деган овозлар эшитилди.

Давлатбахт одамларни ортиқ энтиқтириб чўзиб ўтирмади:

– Маҳди улё ила Хоқони мансурларни айтаётирмен! О, уларнинг севгиси тилларда достон бўлғувси ҳали! Нима дедингиз, Опоқ-оғача?

Опоқ бегим табассум ила бош тебратди, унинг чиройли шаҳло кўзларида завқ учқунлари чақнади:

– О... Хоқон ила маҳди улё... бир гулу ғунча!.. Ишққа зинҳор йўқ нихоя дунё тургунча!

Ҳамма хохолаб кулиб юборди. Қандайдир кўнгли ийган Ҳадича бегим ясама ўпкалангандай сўзланди:

– Ҳа, сизларга кулги керак, кулсангиз, кулаверсангиз-да... Бирам топасан-е йўқ гапларни, шумсен, шум, Давлат... Сени күёвга узатишим керак шекилли...

Қизларчувиллашиб олқишилашди: “Қутлуғ бўлсин!” “Тўйга бизни айтиш эсдан чиқмасин!” “Тўй қачон?..” дея чувуллашди канизаклар.

Давлатбаҳт эшитмагандай давом этди:

– Йўқ гап, дедилар... Асло йўқ гап эмас!.. Бор-йўғи бир нигоҳ ташладингиз, ўтли нигоҳ ва... арслон қалбли сultonни ўзингизга вола-ю шайдо этдингиз! Шоҳи Фозий Мажнун каби ошиққа айланиб, парвонангиз бўлдилар-қолдилар! Лекин ўзлари ҳам, маликам, эс-хушни қўлдан бой бериб қўйдилар... Ҳа-а!.. Сultonи соҳибқироннинг номлари тилингиздан тушмай қолди-ку, тушдаям, ўнгдаям!

Маҳди улё юзларига юргурган қизиллик ҳуснини чандон ошириди. У фавқулодда хурсанд, лекин ҳеч нарса дея олмас, таслим бўлгандай, эътиroz ҳам билдирамасди.

– Эҳ-хе... эсингиздаму, маликам, ёр ишқида кунлар имиллаб ўтарди, тунлар Лайли мисол оҳ-нолалар қилиб чиқардингиз... Ишқингизнинг шарофати туфайли Хоқони мансур шоир бўлиб кетдилар-ку! Подшоҳ ҳазратларининг ишқий шеърлари қаҳрамони ёлғиз ўзларидурлар! Ёдингизга туширайму? – деди Давлатбаҳт.

Канизаклар яйрашиб кулишар, Ҳадича-бегимнинг кайфияти аъло, роҳатларга чулғанарди.

Барчани қандайдир завқ, ишқ-муҳаббат туйғулари қамраб олди. Маҳди улё беихтиёр чилдирмага қўл узатди, Опоқ бегимга доторни ол, деб ишора қилди. У ҳам шуни кутиб турган эканми, дарҳол девордан доторни ола қолди. Завқёб мусиқа садолари хонани тўлдириди.

Ҳамманинг ўйинга тушгиси келиб кетди. Лекин рақснинг чинакам устаси Сумансо ўртага чиқди. Канизак қиёмига етказиб, шоҳ ташлаб ўйнаркан, кўнгилларни жўштириб юборди... Солланиб ўтирган Давлатбаҳт вақти вақти билан: “Ўзим айланай!” “Ўзим ўргилай!” деб қарсак чалиб қўяди. Бошқа канизаклар ҳам ўзларини хушхандон сезардилар.

Ўйин қизиб турганда, кутилмаганда енгил ширакайф шаҳзода Музоф-фар Мирзо кириб келди. У ўрта бўйли, қотма сифат, кажхулқ, қуюқ қора кошли йигит эди. Ҳадича бегим дарҳол ўғлига пешвоз чиқди.

– Келингиз, сultonим, жоним ўғлим, кўзимнинг нури! – деди маҳди улё.

– Йўқ, онажон... мен кўзингизнинг нури эмасмен. Мен ўгай ўғилдан ҳам бадтармен, мен подшонинг ҳам зурёди эмасмен, маҳди улёнинг ҳам фар-

## Мұхаммад АЛИ

занди эмасмен... мен... мен... – дудукланди Музаффар Мирзо дағал овозда томдан тараша тушгандай қили.

– Вой, яна нима бўлди сизга? Бугун чап ёғингиздан турдингизму? Нега ундоқ дейсиз? Эшитғон қулоққа яхшимас...

Даврадан файз кетганди.

Канизаклар ҳам, Опоқ бегим ҳам Музаффар Мирзонинг қўпол феъли борлигини яхши билишарди, авваллари ҳам бундай ҳоллар юз берган, шундан бунга ажабланиб ўлтиришмади.

Ҳадича бегим чап қўлини кўтариб, ҳаммага “Чиқинглар!” деб ишора берди. Бироздан кейин хонада она-боладан бошқа ҳечким қолмади.

Маҳди улё ўғлига яқинлашаркан, мулойим деди:

– Нега менинг фарзандим эмас экансиз? Бошқаларнинг олдида ҳар хил гапларни айтиб бўлмайди... Уят бўлади-я... Вой, тентагим-е! Худо шоҳид, қийинчиликлар билан туққанмен сизни, ҳа...

Музаффар Мирзо қўрсликда давом этди:

– Онам бўлғонингизда шундоқ қараб турармидингиз? Йўқ, сиз менинг онам эмассиз... Мен ердан чиққанмен! Менинг ҳеч кимим йўқ...

– Шаҳзодам, нега бунчалар ўзгариб қолдингиз? Менинг ҳеч кимим йўқ, эмиш... Нега ҳеч кимингиз йўқ экан, тўхлиジョンим? Ундан Худо сақласин! Ота-онангиз бор, акангиз...

– Падари бузрукворимиз Хоқони мансур Султон Ҳусайн Шоҳ Ғозий жаноблари йигирма ёшларида Астрободни қўлга киритиб, давлат маснадига ўлтириғон эдилар. Мен йигирма иккига кириб турибмен, ундан икки йил ўтиб кетди, ҳали қўлимда мулк йўқ, ҳеч қаернинг ҳокими ҳам эмасмен... Саройда ортиқча, қўлидан ҳеч иш келмайдиган етимчадай овораи сарсон юрибмен... Мени одам ўрнида ҳисобламайдурлар...

– Вой, онангиз бўйингиздан ўргулсин! Етимча деганингиз нимаси? Нималар деяпсиза-а? Ундоқ демасунлар, гиргиттоним! Худони ранжитиб қўясиз-ку!

Маҳди улё эркалаб ўғлининг бошини силамоқчи эди, Музаффар Мирзо ўзини нари олди.

– Ана, Мұхаммад Ҳусайн Мирзода юрт бор, Абул Мұхсин Мирзода юрт бор, – деди шаҳзода. – Абу Туроб Мирзода шаҳар бор. Ҳатто Мұхаммад Маъсум Мирзо ҳам бир юрт эгаси! Фақат менда йўқ, менда-а-а! Шоҳнинг ўғли деб, онаси саройда маҳди улё деб, ким айтадур? Мен ҳали ҳам мулксиз бир шаҳзодамен... Мен ҳам йигитмен, орим келадур! Айникса, уларнинг ўз мулкларини кўз-кўзлаб мақтандонларини эшитганимда, тутуним чиқиб кетади.

Юзларида ранжиш аломатлари кўринган Ҳадича бегим ўғлини тинчлантиришга уринарди:

– Вой болажоним-е! Шунга шунчами! Уларда кичик бир юрт, холос, номига, дўппидеккина қишлоқ, бир тутам шаҳарча, товуқ катагидай қасаба, анишвонадай жой... Сизники-чи? Билиб қўйинг: ҳали бутун Ҳурросон қўл остингизга кирадур, кўзичноғим! Ҳаммаси олдинда ҳали! Кўп нарсаларни ўйлаб қўйғонмен! Ҳаммаси ичимда-а! Ичимда турибди! Ҳа-а!.. Тирик эканмен, сизни зинхор ўкситиб қараб турмасмен!

– Бу гапларни кўп эшидим... – қўл силтади аламда Музффар Мирзо тескари ўтирилиб. – Ҳар сафар гапирасиз. Валиаҳд Бадиuzzамон Мирзонинг ишлари эса аъло. Тўнғич ўғил, ўх-хў... у валиаҳд... Уни хафа қилмайдурлар, авайлайдурлар. Гоҳ унга Астробод ёки Балх, Қундуз, Сеистонни инъом этиб турадилар. Яна ул зот юрт танлайдилар ҳам! Унинг билан чопарлар орқали сўзлашадурлар, чунки у бир юрт сардори! Унинг ҳомийси бор – Низомиддин Мир Алишер! Муқарраби ҳазрати султон Ҳусайн Шоҳ Ғозий! Ул зотнинг сўзлари отилғон ўқ! Адо этиладур! Бадиuzzамон Мирзо эса ул зотнинг пинжига кириб олғон... Мана, яқинда эшидим, Мирзо оғамиз Астробод вилоятидаги бой ва хушманзара Хайробод қишлоғига бориб, уни ёқтириб қолибдурлар. Кўнгил-да... Қишлоқ Алишер Навоийнинг мулки экан. Амир Алишер қишлоққа Султон Бадиuzzамон назари тушғонини эшитиб, иштиёқмандлигини кўриб, шартта Мирзо оғамизга беминнат тухфа этиб юборибдурлар!

– Этса этар! Садқаи сар!.. – деди тажанглиги орта бошлаган маҳди улё. – Асло кўнглингиз чўкмасун, ўғилжоним! Ўх-хў!.. Хоқони мансур билан гаплашиб қўйғонмиз, ҳа! Ҳаммаси ҳал қилинғон. Кўп ниятларимиз бор, ўзим сизга айтамен...

Музффар Мирзо бўғилганча давоми этди:

– Бу ёғини қўринг: шоир Навоий ҳатто “Ҳамса”га кирғон “Ҳайрат улабор” достонида Султон Бадиuzzамонга бир боб бағишлабдурлар! “Лайли ва Мажнун” достонида ҳам бир боб бор. Ўқидим! – шахзданинг ёқимсиз масҳараомуз кинояси аниқ сезилди. – Уни Бадиuzzамон – яъни замон ахлининг ажойиб сиймоси, нодири, деб таърифлабдурлар! Унинг номи: “Султон Бадиuzzамон Баҳодир ибн Абулғози Султон Ҳусайн Мирзо Баҳодирхон”, эмиш! Мана бу мақтовга қаранг: “Ҳам шоҳ жаҳонпаноҳ бўлсун, Ҳам аҳли жаҳонга шоҳ бўлсун!” Ана! Ҳали Хурросон эмас, бутун жаҳонга подшо этмоқчилар! Жаҳонга-а-а!.. Бизга-чи, бир сўз ҳам бағишлиғон эмаслар! Бағишишламайдурлар ҳам! Буларнинг бари менинг бағримни ўртайдур... Нима қиласай? Нима қиласай ахир?..

Музффар Мирзо онасига тик қаради ва атай ўйиб оладиган сўзларни топишга тиришиди:

– Отимизни... “Музффар Мирзо” деб хато қўйибсиз, онажон... “Мағлуб Мирзо” деб аташ керак эди, “Мағлуб Мирзо!” Аслида ундан ҳам баттармиз, мулк йўқ, юрт йўқ, қўшин йўқ, ҳамён ҳам бўм-бўш, шо-мирзай қоқкуруқнинг ўзи!.. Чумолидан ҳам ожиз бир бандамиз... Отамиз – Хоқони мансур Шоҳ Ғозий Баҳодирхон, волидамиз – саройда ягонаи маҳди улётар, деб мақтаниб юраверамиз... – шахзода йиғламсирай бошлади. – Айтғон эдингиз-ку, яқинда Астрободни олиб берамен, деб! Қани, Астробод?.. Қани?!.. Унинг устига кеча Ҳусрави Ғозийнинг ҳайдалган хотини, Бадиuzzамоннинг онаси Бека Султонбегим, менга қараб, кўзини чақчайтириб: “Ҳали сенми Музффар Мирзо деганлари?.. Овора бўласен! Сен эмас, менинг набирам Мўмин Мирзо валиаҳд ҳисобланадур, буни эсингдан чиқарма!” деб ўтиб кетди... Бадиuzzамон валиаҳд экан, энди ўғлиям чиқди!

## Муҳаммад АЛИ

Музаффар Мирзо деразанинг олдига бориб узоқларга тикилди. Кейин кесатиб деди:

– Мени бундай паҳлавон қилиб ҳам туғмағон экансиз, онажон... Яқинда бошқа юртлардан паҳлавонлар келиб Боғи Зоғонда кураш жангларини ўтказадилар... Курашларга тушардим, отамиз мисоли соврунлар олиб яйраб юрардим... ном таратиб...

Ҳадича бегим ўғлининг бошини силаб, эркаларкан, руҳлантирувчи сўзларни нисор этди:

– Садқаи кўзёшингиз, онагинангиз бўйингиздан ўргулсун. Ул бека номаъқулнинг нонини ебди, яшшамагур! Унинг мияси айниғон-ку! Гапи оғзидан чиқиб ёпишсун, илоҳи! Қараб турадурғон анқов йўқ! Билсангиз, мен сиз учун, сизнинг униб-ўсишингиз, довруқлар солишишингиз, Хурросон пошшоси мартабасига чиқишишингиз учун яшаб юрибмен-ку бу дунёда! Ўзимни, умримни шунга бағишағонмен! Темурбек бобонгиздек саркардлик мақомига эришурсиз ҳали! Ўҳ-хў... сизнинг оладурғон соврунларингиз мутлақо бошқа!..

Ҳадича бегим ичиди ўзини ўзи койирди. Ўғлининг ўпка қилгани ўринли... Айб унда... Астрободни Музаффар Мирзога бериш ҳақидаги фармонни Султон ҳазратларининг бўйнига қўйиб қўйғон, бироқ қачон у амалга ошади? Бадиuzzамон Мирзо тўғаноқ бўлиб турибди-да, унинг ортида Навоийдай қудратли зот бор...

– Менинг суюнган тоғимсиз, ўғилжоним! – мақтади яна маҳди улё. – Ухласам сизнинг ёдингиз билан ухлаймен, турсам сизнинг дуоингизни қилиб турамен. Душманларингизни барини бартараф этамен, йўлларингизни очамен. Сизга тўқсунлик қиласман деганлар ҳали менинг совунимга кир ювмабди, ҳа! Бошларига ит кунини соламен ҳали! Буни билиб қўйишин! Сиз валиаҳд шаҳзодасиз, ҳали Хурсонни идора этасиз! Ҳозир Астрободни Бадиuzzамон Мирзо банд этиб турибди. Худонинг зорини қилдим, падари бузрукворингиз кўнмадилар-да. Жиндай вақт ўтсин, уни у ердан силжитамен, кейин сизники бўлади, жоним ўғлим! Ўзим ёнингиздамен! Ўша кунлар узок эмас! Сабр этсунлар, сабрнинг таги сариқ олтин, дейдилар!

– Сабрнинг таги аллақачон олтинга тўлиб кетди-ку-я, фақат унга қўл етмайдур, холос! – онасини истеҳзоли сўз билан ўйиб олди шаҳзода. – Ёки... мен ҳам... Алишер Навоийга сифиниб борайинмикин?.. Шунда ишим юришади шекилли...

Шу пайт оstonада вазири аъзам Низомулмулк, Парвоначи, Ҳадича бегимнинг жияни лашкарбоши Саъдваққос ва Қозикалонлар пайдо бўлдилар.

– Зинҳор ундоқ қилмасунлар, шаҳзодам! – кирибօқ гапга аралашди вазири аъзам Низомулмулк. – Сиз шаҳзодасиз, у киши оддий амир, холос-ку! Волидаи муҳтарама сўзларига қулоқ солсунлар!

– Агар Навоийга борсалар, бу ожизлик белгиси сифатида қаралиши аниқ. – сўз қўшди Парвоначи. Пакана бўйли бу одам ўз фикри йўқ, шамол қай томондан эssa шу ёққа буриладиган саъжияга эга, мансабига яраша барчага парвона эди.

Қозикалоннинг гапи залворлироқ чиқди:

– Шаҳзода амирга сиғинмайдур. Бу шаҳзода шаънига муносиб эрмас. Тарихда бунақасини кўрмағонмиз. Одатда, амир шаҳзодага сиғинадур...

Лашкарбоши Саъдваққос ҳам ортда қолмади:

– Тоғажон, сиз ёш эсангиз ҳам-чи, катта одамсиз, ҳа-а! Ўҳ-хўй, жуда катта! Одамлар куладур...

Музаффар Мирзо уларга ижирғаниб қаради:

– Кулар эмиш! Нима бўпти кулса?.. Ёлғон ваъдаларга ишониб юрғондан кўра, бориб сиғинғон ҳам маъқул-да. Тезроқ муродимга етамен.

– Йўқ, шаҳзодам... бу йўлга кириб муродга етиш мумкин эмас! – куйиб-пишиб деди астойдил ишонтиришга уринган Низомулмулк. – Агар ўзлари Навоий томонга ўтсалар, унда Султон жаноби олийларига хиёнат йўлига кириб қолурлар. Хоқони мансур сизга қаттиқ ишонадилар, суюкли ўғлим, валиаҳдим деб! Ҳазратнинг суянғон тоғларидан биридурлар! Ҳа-ҳа, бу ёғини суриштирсалар, Навоий ўз атрофига бутун шаҳзодаларни тўпламоқчи, кейин уларнинг бошларини бириктириб, Хоқони мансурга қарши кураш бошламоқчи, ҳа-ҳа, бошламоқчи, тахтни эгалламоқчилар... шекилли. Барчаси бирлашиб туйкусдан доруссалтана Ҳиротга ҳар томондан мўрмалаҳдай босқин уюштиrsa, унда не қилғоймиз? Мана ҳозир Бадиуззамон Мирзо Ҳиротга бостириб келмакда экан. Чопар хабар етказди. Маҳди улё жаноби олияларига шуни айтмакка шошилдик.

– Ҳа-ҳа, мен ҳам биламен, уларнинг шундай ниятлари бор! Тахтни тортиб олишмоқчи! – вазири аъзам гапини тасдиқлади Парвоначи.

– Бироннинг тахтига кўз олайтиришмоқчи. Бунга уларнинг ҳаки йўқ! – қатъий ҳукм қилди Қозикалон.

– Балога йўлиқкур Балиуззамон бостириб келмақдаму ҳали?.. – кўзлари қинидан чиққудай алпозга тушди маҳди улё. Бу янгилик унга қаттиқ таъсир қилди.– Астрободни олиб ҳам тинчимайди яшшамагур! Мен айтғондим Хоқони мансур жанобларига, Астрободни унга бериш хатарли деб! Ўзини ҳар нарсага қодир санаб, ёмон ишларга қўл уришдан тоймайди. Мана, бостириб келаётғонмиш... Шу етмай турувди ўзи...

Саъдваққос, мен ҳам сўзга аралашиб қўйай, дегандай масхараомуз яниб деди:

– Келса, ўз бошини ейди-да, маҳди улё жаноби олиялари! Шунга ҳам ота гўри қозихонами? Ҳиротнинг тўрт томонига тўртта қўшин қўйиб қўяйки, қўриб юраги зир-зир титрасун!! Менинг бир навкарим юзтасини ер тишлатади! Қолаверса, бизда тахтни бериб қўйиб, қараб турадурғон гўсхўрлар ҳали туғилмағон! Ҳех-хех-е!

Саъдваққоснинг овози залворли чиқаётгани бежиз эмасди. У кечаги оддий саркарда эмас, уч кун аввал салтанат амир ул-умароси мансабини эгаллаганди. Энди у тавочилар ва мол девонида васиқаларга барча улуғ амирлардан олдин муҳр босади.

– Аммо чиндан ҳам тахтни олиш нияти уларда йўқ эмас... – қўшилди Низомулмулк гапга пишанг бериб. – Очикдан-очиқ гапиришади, ҳа! Ҳеч кимдан қўрқишимайди. Бунга йўл қўйиш номумкиндур. Тахт охир-оқибат сизники-ку ахир, шаҳзодам! Тўғрими? Гапим тўғрими?..

## Мұхаммад АЛИ

– Тұғри... – деди бўшашиб Музаффар Мирзо...

– Офарин! – қўлини қарсиллатиб мамнунлик ишорасини билдириди Низомулмулк. – Нима, тахтни бериб қўйиб, қараб ўтирамизми? Мана, қаранг. Навоий жуда найрангларга моҳир одам. Ширин гапиради. Ҳаммани ўзига маҳлиё этади сўзи билан ҳам, шеъри билан ҳам! Шундай десангиз, шаҳзодаларни аста-секин ўзига қаратиб олмоқда. Содда шаҳзодалар унга ишонишади-да! Подшоҳим бундан бехабардурлар.

– Тўғри, Хоқони мансур бундан ғофилдурулар... – деб қўйди Парвоначи ўйланиб.

– Кўрингиз, – давом этди Низомулмулк, у авжда эди. – Навоий Бадиуззамон Мирзони ўғлим деб, бошини айлантириб олғон. Кепак Мирзога ҳам ёрдам кўрсатиб турадур. Абулмуҳсин Мирзога ҳатто қанчаям – юзми, икки юзми ботмон буғдой бериб юборибдур! Шунаقا йўсинда шаҳзодаларни ўзига боғлаб олади-да. Мұхаммад Ҳусайн Мирзонинг ҳам, Фаридун Мирзонинг ҳам Навоий деса, кулфи диллари очилиб кетадур...

Вазири аъзам бирдан бармоқларини букиб, ичида нималарни дир санаб чиқди ва атрофга қараб бош чайқади:

– Ўҳ-ҳў... ўн тўрт ўғилнинг ярмидан кўпи ҳозирнинг ўзидаёқ Навоий томонига ўтиб бўпти...

Ҳадича бегим ялт этиб вазири аъзамга тикилди.

– Рост гап... – тасдиқлади Қозикалон, сўнг ўпкалангандай деди: – Буни қаранг, Амир Алишер биз қозилар шаънига ҳам аччик-тирсиқ гапларни айтиб, тил теккизгон эмишлар... Бизларнинг шоирга не алоқамиз бор?..

– Шайхлар ҳақидаги бир ғазалларини ҳам гапириб юришибди, – сўз кўшди жим турмай деган маънода Саъдваққос. – Нодон шайх деганмишмий ўша ғазалда... Ё қулоғимга шундай чалиндими...

– Саройда, саройдагина эмас, мамлакатда Навоийнинг нуфузи ортиб бормакда, – зугумли деди Ҳадича бегим. – Сиздай кудратли аркони давлат, аъёнлар бунга бамайлихотир қараб турибсизлар... Сизларга тайнлагаон эрдим-ку! Жиян, сенга ҳам айтғондим ...

– Айтғон эдингиз, аммажон... – ерга қаради Саъдваққос...

– Маҳди улё жаноби олиялари!.. Аммажон эмас!.. – жеркиб берди малика.

– Тўғри айтдилар, маҳди улё жаноби олиялари! Ҳушёр бўлишимиз керак. Бадиуззамон Мирзони ўз ниятидан қайтариш учун, Навоийни унинг олдига юбориш кераклигини Хоқони мансурга мана бизлар айтдик... Очифи, камина айтдим... Урушқоқ шаҳзодани ўzlари тинчитиб берсунлар... – ишни қойиллатиб ташлагандай сезди ўзини Низомулмулк.

– Бу жуда яхши таклиф, вазири аъзам жаноблари! Менинг хаёлимда ҳам шунга ўхшаш фикр туғилиб турувди... – маъқуллади Парвоначи.

– ...Шаҳаншоҳни қўндириджик. Ҳар ишнинг сопини ўзидан чиқариш лозим... – Вазири аъзам мамнун эди, у “кўриб қўйингиз” дегандай малика-га мағрур назар ташлади. Ҳадича бегим буни сезди. “Ҳа, буларни маҳкам тутмоғим лозим! Кўп ишларни уларнинг қўли билан адo этишим керак!..” – хаёлидан кечирди маҳди улё.

– Шоҳ Ғозий қўшинининг шахти зўр! – керилганча сўзга аралашди амир ул-умаро Саъдвақос ўз қўшинини мақташдан эринмай. – Келса ҳам, бир ҳамлада Бадиuzzамон Мирзо қўшинининг тит-питини чиқариб юборамен! Урпоги ҳам қолмайди. Менинг Сеистонда олиб борган жангимни Бадиuzzамон Мирзо ўзи кўрган, тан берган... У билади бизнинг кимлигимизни! Бир неча шаҳзодалар бирлашсалар ҳам бизга тенглашолмайди. Лекин барчасини Навоий бирлаштириб, мадад бериб турибди, бу аник.

– Аввало, бирлашмасликлари керак!.. Унда биз ёлғизланиб қолурмиз. Подшойимиз бизлардан маслаҳат сўрамай қўядилар. Ҳозир ҳам, билиб қўйинглар, салтанат палосига зўрға илиниб турибмиз, ха! Бир четидагинамиз!.. – ҳаприқди Низомулмулк ва Ҳадича бегимга қараб қўлинни кўксига қўйиб таъзим бажо келтирганча давом этди. – Яхшиямки... баҳтимизга маҳди улё жаноби олиялари қўллаб-қувватлаб, қўргон бўлиб турибдурлар, ҳамма ишимидан огоҳлар, акс ҳолда Амир Алишер аллақачон Маждиддинга ўхшатиб кавушимизни тўғрилаб қўярдилар. Миннатдормиз, умрбод маликамииздан қарздормиз! Биз сиёsat тарозисини қўлда маҳкам тутиш билан шайнинга ҳам эътибор беришимиз керак, токи у ёқ-бу ёққа тебранмай, вазиятни тўғри кўрсатсун. Шундай муаммолар келтириб чиқарайликки, уларни бартараф этишда подшомиз фақат бизлардан маслаҳат сўрасунлар. Ҳозирча Шоҳ Ғозий кўпроқ Навоий кенгашига сұянаудурлар...

– Тўғри, Султони соҳибқирон Амир Алишерни кўп гапирадурлар, – вазири аъзамни қўллаб-қувватлади Парвоначи.

– Яна бошқа бир жихат ҳам бор... маҳди улё жаноби олиялари ... – овозини пасайтириб сирли деди вазири аъзам.

– Хўш-хўш?.. – Маҳди улё унга диққат билан қаради.

– ...Бадиuzzамон Мирзони, Мўмин Мирзони Навоий бағоят ардоқ-лайдурлар, жон ўрнида қўрадурлар. Ўзим гувоҳмен, яқинда бир анжуманда кўрдим, Мўмин Мирзо ёш бола эканига қарамай, уни бола демайсиз. Ҳа, ақли тўлишган йигитлардай фикр юритади. Бир бало! Агар улар ўртасида алоқа узилса ёки уларга бирон кор-ҳол юз берса, бу нарса айланиб келиб Шоҳ Ғозий билан Амир Алишер ораларига рахна солиши турган гап! Ахир шохига урсанг түёғи зирқирайди, дейдилар-ку! Икки дўст ораси бузилади кетади... Бу айни муддао!

Қозикалон ҳам, Парвоначи ҳам вазири аъзамнинг фаҳм-фаросатига тан бердилар. Улар бу томонини ҳисобга олишмаган эканлар, ўйланиб қолдилар. Ҳа, курашда усувлар кўп, барчасидан фойдаланмоқ керак...

– Сўзларингиз бағоят ўринли, пурмъально, вазири аъзам жаноблари! – маъқуллади маҳди улё. – Айтғонларингизнинг бари Алишер Навоийнинг обрўсига путур етказадур, албатта... Мўмин Мирзони худди отасидай саройдан йироқлаштирилса, бу зимдан Навоийга берилган катта зарба бўлур. Лекин... қандай амалга оширишни пухта ўйламоқ лозим. Шунда Музаффар Мирзонинг тахтга миниши ҳам тезлашади... Музаффар Мирзонинг тахтга миниши муродимизга етганимиздур. Бизга шу керак.

Аркони давлат вакилларининг турфа хил сўзларини анқайиб эшитиб турган Музаффар Мирзонинг сабр-тоқати тугади шекилли, аъёнларга бир-бир қараб чиқди-да, жеркиб ташлади:

## Мұхаммад АЛИ

— “Ундоғ қылса...”, “бундоғ бўлса...”, “керак...”, “лозим...” Эҳ-хе... Сизларнинг ҳисоб-китобларингиз амалга ошгунча ҳали чиқмаган соқолим чиқиб оқарап экан-да! Астрободни олиб беролмаётисизлар-ку, тахт ҳали осмонда!..

Шаҳзода қўл силтаганча ташқарига йўналди.

— Тўхтангиз, ўғилжоним!.. — қичқирди маҳди улё. Музаффар Мирзо қулоқ солмай чиқиб кетди. — Нима қилмоқчисиз?..

Эшик ортидан:

— Ўзим биламен! — деган овоз эшитилди.

Ҳадича бегим, “Нима қилиб қўйдиларинг?” дегандай вазири аъзам, Парвоначи, лашкарбоши, Қозикалонларга ғазаб билан ўқрайиб қаради ва йифи аралаш деди:

— Ўзим биламен, дейдир. Нимани биладур?.. Она сути оғзидан кетмаган бола! Ҳеч нарсани билмайдур! Борингизлар ортидан! Юпатингизлар!

Низомулмулк ичиди: “Юпанади, юпанмай қайга ҳам борарди...” деб қўйди ва маликага юзланди:

— Бош устига, маҳди улё жаноби олиялари!

— Юпатамиз, маҳди улё жаноби олиялари! — деркан, Қозикалон хаёлида бошқа ўй кечарди: “Вазири аъзам Бадиuzzамон Мирзонинг Астрободдан бостириб келаётгани ҳақида дадил гапирдилар. Бу ростми, ёлғонми?.. Йўғ-е!.. Агар шу гап рост эрса, Қозикалон эшитарди-ку!..”

— Ҳозироқ кўнглини топишимиш керак, маликам! — парвоначи қўл қовуштириди.

— Айтамиз, шаҳзодани юпантарамиз! Юпанмағонига қўймаймиз! — амир ул-умаро Саъдаққоснинг сўzlари ишончли жаранглади.

— Тез ортидан борингиз!.. — буюрди яна маҳди улё.

Барча ортига тисарилганча хонадан чиқди.

Ҳадича бегим юрагини ушлаганча ҳолсиз ўтириб қолди.

— Ох, бу охирзамоннинг болалари! — деб юборди маҳди улё ўксиниб. — Бизни адойи тамом қиласур! Адойи тамом қиласир-да, гўрга тиқиб тинчийдур! Ҳа, ҳамма нарсани ўзим биламен, деб куйдирадур бизларни! Болалар эмас, балолар! Юракларим қон бўб кетди-я! Опоқ! Қайдасен?.. Опоқ!! Давлат!! Қаерга йўқолдинглар?! Келинглар!.. Юрагим сиқилиб кетди-ку!.

Ичкаридан “Ху-вв!” ”Ҳози-и-р!” “Боряпмиз!” деган овозлар эшитилди.

## Бинафшазорда

Ҳиротда тонг отиб келарди.

Навоий бомдод намозидан сўнг бинафшазорга қараб юрди. Машҳадда таҳсил олиб юрган вақтларида атай подшо Абулқосим Бобур боғидаги бинафшазор сайрига борарди. Албатта, у Унсиядаги бинафшазорга унчалар ўхшамасди. Унсиядаги ўзининг бинафшазори, унда Бадъеулжамолнинг нафаси сезилади, бамисли рухи учиб юради, малакнинг ўзи ҳали-замон бинафшазор ичидан чиқиб келадигандай туюлаверади... Асли котиблик қилгувчи

хиротлик шоир Вайсий бир байт ёзибди, ажабо, мазкур байт худди Навоий руҳиятининг ифодасидай туюлди... Шоир бундан бағоят ажабланди: Вайсий Навоий сиридан огоҳ эканму? Бу сир ҳеч кимга маълум эмас эди-ку!

*Рафтам бу сайри боғи тавоғи бинағашазор,  
Омад зи ҳар бинағаша маро бўйи зулғи ёр.<sup>2</sup>*

Субҳонолло! Бу сатрлар айнан Навоий ҳақида! Тўғри, бир куни Вайсий Унсияга келганда бинағашзорга ҳавас билан қараб кезиб чиққанди. Лекин Навоийнинг сирини қайдан билибди?..

Навоий бинағашаларга назар ташлади. Гуллар аразлашгандай ерга боқиб туришарди. Шоирнинг юраги қисинди. Шу пайт Гозургоҳ тарафдан ёқимли тонг насими эсишга турди. Гуллар ноз уйқудан эндинга уйғонган парилардай оҳиста эринчоқлик билан тебраниб, чехраларини оча бошладилар. “Соғиндингизларму? – сўради Навоий уларга эшитдирмай. – Ҳа, соғинадур киши...”

Бинағашзорни ўраган ариқда ҳамон зилол сув оқади, тинмайди, оқади, зилол, тип-тиниқ... аммо ортига қайтмайди. Йигирма йил олдин қандай бўлса, шундай оқади... Умр оқар сув, дейдилар. Сувмикин? Ё сутмикин? Йўқ, сутли ариқлар жаннатда мавжуддир, холос. Балки... зардобдур?.. Навоийнинг фикрича, умр оқар сув эмас, зардобра тўла дарёдур... Уни вақтга қиёс этилса мумкин. Ҳа, умр – вақт...

Вақт ҳеч кимга тутқич бермайдиган, ҳеч ким тўхтата олмайдиган кўзга кўринмас паҳлавон. У ҳеч кимга зор эмас, бирор билан маслаҳатлашмайди, кимсага зуғум ўтказмайди, бирордан ёрдам сўрамайди, бирордан ўпка қилмайди, ўз ўзанида оқади, лекин иши ошиғич. У – кутиб ўтирамайдиган, тез ўтадиган, майин, мулоим, аммо қудратли, бешафқат хилқат... Ҳар нарсанинг интиҳоси бор, аммо вақтнинг интиҳоси йўқ. Унга теппа-тeng чопадиган мардни кўриш ҳали жаҳон аҳлига насиб этмади...

Навоийнинг вақтни ҳисобга олмай ният қилган орзулари бор эди.

Биринчиси... турк оламининг яловбардори, дунёга довруқ солган Соҳибқирон Амир Темур ҳақида бир достон яратиш... Ахир шундай қаҳрамон билан энг аввало миллатнинг шоири фахрланади, қаламидан нурлар ёғилади! Шоир қаддини кўтариб қўядиган зотлар – халқнинг жасур ва мард ўғлонлари!.. Қаттиқ белини боғлаб ишга киришаман, деб турган вақтда, малик уш-шуаро Мавлоно Лутфийнинг ҳам буюк жаҳонгир борасида манзума тузгиси борлиги хабари қулоғига чалинди, қувонди, ўзлари бир дийдорлашувда бунинг учини чиқаргандилар ҳам.

Бироқ устознинг бу нияти лат еди, чунки ул зот Шарафиддин Али Яздиининг “Зафарнома”сини мутолаа қилиб, тамом мафтун бўлиб қолди! Оламнинг кенглигини англади. Соҳибқирон ҳақида янги асар ёзишдан кўра, “Зафарнома”ни назмда она тилимизга ўгириш авло кўринди ва дарҳол ишга

<sup>2</sup> Форсча, яъни: *Бинағашзорни зиёрат қилмак учун боғни сайр этдим,*  
*Ҳар бир бинағашдан менга ёр зулфининг ҳиди келади.*

## Мұхаммад АЛИ

киришиб кетди. Ўн минг байтдан ортиқроқ маснавийси бор, баёзга ёзмагани<sup>3</sup> учун шуҳрат тутмади. Навоий устозга тавозе күргизиб, бу ишини кейинга қолдирди.

Иккінчиси... албатта иншо этилиши шарт асар – маснавий Султон Ҳусайн Мирзо Баҳодирхон түғрисиндадур. Холисанлилло айтганда, ҳеч кими йўқ, тирик етим Навоийнинг ҳозир Хоқони мансур Шоҳ Гозий Султони соҳибқирон Абулғози Баҳодирхон ҳазрати олийларидан ўзга яқин одами, сирдоши, дўсти йўқ... Ота-онаси, икки тоғаси оламдан ўтдилар... Суйган малаги, дилпораси Бадъеулжамол ҳам дунёдан кўз юмди...

Навоий бир умрлик дўсти ҳақида қўп ўйларга ботади. Шоир назарида, Султон Ҳусайн Мирзо улуғ бобоси Амир Темурга муносаб саркарда бўлиб этишди, қудратли улкан давлат тузди, Темурийлар ичида Соҳибқирондан кейин турадиган зукко подшо ва жасур саркарда экани барчага маълум. Навоийнинг унга хурмати чексиз, йўқ, подшолиги учунмас, чин дўстлиги учун!

Шоир сезади: Султони соҳибқирон ўз дўстининг ёлғизлигидан ҳамиша юраги қийилиб туради, шу сабабдан холи қолдирмасликка интилади, ҷалғитиб, гоҳ у мансабни, гоҳ бу вазифани – буғдой йиғишми, навкар тўплашми, Ҳирот безориларини бартараф этишми ёки жанжалкаш ўғили инсофга чакириб, қайсиdir вилоятга бориб келишми... – ўйлаб топади, байрамларга тортади, назмий суҳбатлар қуради, ахир қўп асарлари Хоқони мансурнинг таважҷухи билан ёзилган-да. “Хамса”, “Вақфия”, масалан... Инчунин Навоий дўсти билан фахрланади, ўзининг бутун шиҷоатини, ақл-идрокини, салоҳиятини, умрини унинг салтанати ишлари ривожига, равнақига бахшида этиб қўйган, фидо қилишга тайёр! Унинг биринчи суюнчи Оллоҳ эса, иккинчиси дўсти Султон Ҳусайн Мирзодур...

Рост, хулқи бироз тезроқ, сўзи ҳам хулқидек ўткир... Лекин кўнглида кири йўқ, ғуборлардан холи, боладай содда, ишонувчан, ёмонликни ўйламайди, кўчкор, хўroz уриштиришларни яхши кўради. Агар қўчкори ютиб чиқса, бамисли жангда ғалаба қозонгандек бўлиб кетади ва самимий қувончларга чўмади.

Шеърияти ўзига хос, ажойиб! Назм чаманининг сарви сарбаланди ким, деса – шул зотдур, мурувват маъданининг гавҳари аржуマンди ким экан, деб сўрасалар, яна шул зотни кўрсатурлар! Зукко шоир! Марғуб абёти бағоят кўптур. Субҳонолло! Бир байтда битибдурларки: “жон иси...” деб! Ҳайхот! Ёр иси, гул иси, ғунча иси маълум эди оламда, лекин... “Жо-он иси!” Ҳали бундай иборани ҳеч ким учратмаганди!

Назмни ёзмоқ ва назмни англамоқ бошқа-бошқа нарсалар. Навоий Султон Ҳусайн Мирзонинг ғазални нозик дид билан фаҳм этишига, инжа нукталарини англай олишига ҳамиша тан беради, унинг гўзал байтларидан мақтовларини аямайди, завқ-шавқли мадҳу санолар ўқиди.

Турли дамларда учрашганларида иккиси ҳам ўзларининг дўстликлари ҳақида жўшиб сўзлашни хуш кўришади, иттифоқо, сухбат тизгини ҳам доим шу томонга тортиб туради. Садоқат, ихлос, оқибат, улуғ дўстликка меҳр, уни

<sup>3</sup> Яъни, тўплам қилинмаган, маъносида.

қадрлашни унутмаслик борасида бебаҳо сўзлар янграйди. Суҳбат давомида хонанда “Кошки” ашуласини хиргойи қилиб ўтиради. “Кошки”!.. Бу қўшиқ эмас, балки чин дўстлик мадхияси, оқ кўнгилдан чиққан олқиши эди!

– Амир Алишер, бу қўшиқнинг шу қадар жонбахш эканига қойил қоламен, бир эшитсам яна эшитай, дейман. Бунда не сир бор? Фазал дурри яктодур, наво аълодан аълодур!..

Навоий бироз ўйлангач, деди:

– Мен эшитсам, Хоқони мансур жаноблари, гоҳ болалигим эсимга тушадур, гоҳ ўзларининг бесаранжом қозоқи йиллари... Тушунмаймен, нега шундай ҳол юз берадур. Дам йифлагим, дам қувончдан ҳайқиргим келадур...

– Менга ҳам ушмундоқ туюлур, Амир Алишер! – ҳаяжонланиб кетди подшо. – Мен ҳам бошқача бўлиб кетамен, вужудимда туғён уйғонур! “Кошки” бизнинг умримиздан қисса айтиётир. Биласизму, бир муқояса келди: қарангиз, бу қўшиқда савт бор, наво бор...

– Субҳонолло! Нима демакчилар?.. – ҳайратланиб тикилди Навоий...

– ...Савт бор, наво бор... – давом этди Султон Ҳусайн Мирзо ўйланганча. – Кеча Майманадан қайтаётғонимизда, Шайхимбек Суҳайлий қизиқ гап айтиб қолдилар... Кўз олдимда бошқа бир дунё очилгандай туюлди...

– Шундоғму?.. – Навоий жилмайди. – Ул кишим ёмон сўз айтмайдурлар...

– Ҳа, шундоқ... Шайхим айтдиларки, камина “Кошки”ни тингласам, савт билан навонинг бир-бирига нечоғлик муносибу мувофиқ тушганини кўрамен, буюк санъат ҳусни камолидан роҳат қиласмен. Чиндан ҳам, тан таом билан, рух эса куй билан тириқдир... Аммо айтмакчи сўзим бошқадур. Айтмакчи сўзим, Маҳдуми Нуран Жомий ҳазратлари билан боғлиқ...

– Хўш, хўш?... Ҳазрат “Кошки”га татаббу қилғон эдилар... деди Навоий.

– Ҳазрат жуда зўр муқояса қилдилар-да! Ҳайратга тушдим, деди Шайхим Суҳайлий. ...“Кошки”ни тинглай туриб, дебдилар Маҳдуми Нуран, унинг икки устуни борлигини кўрдим; савт (овоз, сўз) ва наво (мусиқа, куй) ва гар Ҳурросон салтанатини бир улуғ суруд, порлоқ қўшиқ десак, унинг савту навоси Султон Ҳусайн Мирзо ва Алишер Навоийдурлар! Икки дўст, салтанатнинг икки устуни!.. Ҳазратнинг бу ажойиб ўхшатишидан борлиғим ти-траб кетди! Тилим боғланиб қолди! Кейин Маҳдуми Нуран масалада теранлашдилар: “Жаҳоний уйғуларнинг оҳангий ифодасига айланади, лекин наво, уни талқин этиш, тасвирда кўрсатишда сўзга яъни савтга муҳтоҷ бўлади. Савту наво шундай вужудга келади... Аммо сўз мусиқа, навонинг ҳадсиз теранлиги тубига етолмайдур, туйғу англатишнинг инжа жабҳасига ҳам эришолмайдур... Наво – тубсиз ва теран хилқатдур...

Икки дўст бир-бирларига тикилганча қотиб қолдилар.

– Субҳонолло! Камина бу қўшиқни шунча эшишиб, хаёлимга бундай фикр келмағон эрди! – деди бироздан кейин ёқа тутиб Навоий. – Ғазалга, эй Султони соҳибқирон, ўзларининг диққат этғонлари ҳам бежиз эмас эркан...

– Тан олайки, камина ҳам бунчалар теран ўйламағондим! – самимий ҳайратланди Хоқони мансур...

## **Мұхаммад АЛИ**

– Бизлар, ялакат мағиз, эш-қүш, савту навомиз! – ғуурурланди Навоий.

– Савту навомиз! Савту наво! – деди Султон Ҳусайн Мирзо ҳам. Иккиси ҳам бир-бирига суянган, ишонган, савту наводай бирлашиб кетгандыларни чукурроқ англалилар.

Учинчиси... Шоир нариги ҳафтада Мусалло ёқдан келаётіб, беихтиёр узоқдаги тоғларга назар ташлади. Сокин ва хомуш тоғлар бағрида нималар пинхон, уларни қачондир кимдир била оларму ёки аср-асрлар шундоқ ётарму экан, деган ғалати ўйларга ботди. Шундоқ, одамнинг кўнглидаги сирларни-чи?.. Одамнинг кўнгли тоғлардан ҳам оғир, ундаги жамулжам сир-синоатларнинг тубига етиш мумкинмиカン?.. Бирдан кўнглида яшириниб ётган, сирлар пардасига чулғанган ўзининг покиза муҳаббатини, ўн гулидан бир гули ҳам очилиб улгурмаган севгисини эслади... Юраги беҳол увалгандан увалди... “Шундай толе насиб этғонингга ҳам беадад шукр, Оллоҳим!..” пиҷирлади ичида... Чунки Бадъеулжамол ишқи унга бир умрга етгулик тансиқ дард, илохий мадад эди. Ва шу лаҳза ўз-ўзидан бир байт шеър қуишлиб келди:

*Бир неча кун умрдин топсам амон,  
Шарҳи ишқим назм этай бир достон!..*

Рост, у ўзининг шарҳи ишқини баён этмоғи керак, достон ёзмоғи жоиз. Лайли-Мажнунлар достони ҳам таърифда тенглашолмаслигига асло шубҳа қилмайди. Достон – унинг қалбида, жону дилида, онгida, тафаккурида...

## **Бадиuzzамон Мирзо – Балх ҳокими**

Мамлакатнинг Балх, Кундуз, Ҳисори Шодмон шаҳарлари томонидан до-руссалтанага келаётган нотинч хабарлар Султон Ҳусайн Мирзони ҳамиша хушёрликка чорларди. У тез-тез ўзининг хавотирларини Навоийга айтар, унинг фикрини билишни истарди.

– Ҳисори Шодмон қалъаси Мовароуннахрда эътиборга сазовор истекхомлардан бири сифатида машхурдир, – деди Навоий. – Искандар Зулқарнайн қўшинлари юртга бостириб кирғонда элга қалқон бўлғон, мана шу Ҳисори Шодмон, Чингизхон навкарлари отларининг туёқлари остида топталғон ҳам шу, – Ҳисори Шодмон...

– Биламен... – тасдиқлади шоир сўзларини Султон Ҳусайн Мирзо. – Амир Темурнинг сафдошларидан бири нуфузли Амир Кайхусрав вактида обод ва хушманзара шаҳарга айланғонди. Мустаҳкам ва ишончли қўргонлиги важидин Ҳисорни Амир Темур Кўрагон ҳамиша диққат марказида тутардилар. Салтанатнинг совуту зирҳлар, қурол-аслаҳалар сақланадурғон муҳим ҳарбий омбори – машҳур зарродхона шу Ҳисори Шодмонда жойлаштирилғонлиги ҳам бежиз эмас...

Хурросон ва Туранда вазият қаттиқ шамол эсган денгиздай чайқалиб турарди. Самарқанд ҳокими Султон Аҳмад Мирзо ибн Абусаид қирқ уч ёшида

ногаҳон дунёдан кўз юмиб, такаббурлик уйини тарк этиб, охиратнинг роҳат ва суур саройига кўчиб ўтгач, унинг укаси Султон Маҳмуд Мирзо таҳтни эгаллаш учун Самарқандга шошилди, шу аснода катта ўғли Султон Масъуд Мирзони Ҳисори Шодмонда ўринбосар сифатида қолдирди, Бухоро ва унинг атрофидаги ерлар тизгинини эса бошқа ўғли Бойсункур Мирзога иноят қилди.

Бир йил ўтар-ўтмас Султон Маҳмуд Мирзо кутилмаганда бетоблануб тўшакка михланиб қолди ва нариги дунёга равона бўлди. Амирлар ва улуғлар, элнинг катта-кичиги иттифоқликда муроса-ю мадора йўлини тутиб Бойсункур Мирзони Самарқанд маснадига ўтқаздилар.

Султон Масъуд Мирзо отаси вафот этгач, ўзини мустақил санаб, ҳеч кимга маслаҳат солмай Ҳисори Шодмонда тангани ўз номига зарб қилдирди, хутбани ўз исми зоти билан безатди, шундок ўйсинда салтанат пойдеворини мустаҳкамлаш ташвишини чекди.

Шу йилларда ўз вактида раҳматли Султон Маҳмуд Мирзо тарбиясини олиб, яхшиликларини кўриб, унинг меҳри офтобида ўсиб-улғайган, эътибори шарофатидан баланд мартабаларга эришган Ҳисравшоҳ деган амир Кундуз ва Бағлон мамлакатларида салтанат аробасини юргизарди. У Султон Масъуд Мирзога итоат расмида юрса-да, шайтон васвасасига берилиб, кўнглида фитналар ин кўя бошлади. Қараса, юрти тўкин, ҳалқи кўп, ҳашамат асбоби зиёддан-зиёд... Дасти узунлигига мағрур, ўзидан кетди. Қудратини равнақ топиб авжига чиқди, деб хаёл қилди ва ошкор равишда Султон Масъуд Мирзонинг ҳукму фармонларини бажаришдан бош торти.

Бу хабар доруссалтана Ҳиротга етиб борди, бундан Хоқони мансурнинг иззат-нафси қаттиқ лат еди, эшишиб ғазаб отига минди, гайрат томирлари кўзғалди.

– Амир ул-умаро Саъдвақкос!.. – жаранглади ғазабнок подшонинг сўзлари. Амир ул-умаро югуриб келиб подшо олдида тиз чўқди:

– Зудлик бирлан қум зарраларидан ҳам кўп, дараҳт япроқларидан зиёда, филу шерлар билан кураш даъвосини қилгувчи, майдонларни титратгувчи лашкар жамлансан! Тавочиларга буюр, муфассални аниқ қилсунлар!

– Жоним устига, подшойим!

Амир Саъдвақкос қўли кўксида орқаси билан юриб чиқиб кетди.

– Амир Бобоали! Шитоб Астрободга йўл оласен! Султон Бадиuzzамон Мирзога етказасен: тезлиқда тиши-тирногигача қуролланғон Журжон қўшинини ияртиб Амуя соҳилига етиб келсун ва кутлуг мавқаби кишвар оройга қўшилсан! Ўзга шаҳзодалар билан бирга олий салтанат душманларини томиридан қўпориш учун шижаот камарини жон белига боғласун!

Бадиuzzамон Мирзонинг кундай равшан, ҳамма бажариши лозим олий фармонни серрайиб бепарво туриб эшитиши Амир Бобоалининг қитиф патига тегди... Ҳеч нарса тушунмади. Жаҳли чиқиб, қони қайнади, аммо шайтонга ҳай берди... Астробод ҳокими очикдан-очиқ олий фармонга ҳурматсизлик кўргизди, ўзини ҳеч нарса бўлмагандай тутди.

Шаҳзода отаси ҳақида гап кетса, дарҳол онасини эсларди, аввал маҳди ўлёт мақомида иззату эътибор қозонган маликани, кейин хўрланган, сарой-

## **Мұхаммад АЛИ**

дан қувилган муштипар онасини!.. Кейин... шундай маликанинг ўғли сифатида, түнгічлигига қарамай әл кулгисига қолган, ҳурматини йүқтотган үзининг аянчли қисмати ёдига тушарди. Барини үйлаганда, Ҳадича бегим эмас, эңг аввало, отасидан үпка қилишга ҳақи борлигини сезарди, лекин бу қадам түғри бўлармиди, йўқми, билмасдан қийналарди. Ҳамиша ўксиз алам уни ич-ичидан кемираверарди, кемираверарди...

Ким айбдор? Балки кимлардир айбдордурлар, аммо Бадиuzzамоннинг айби нимада?..

Бечора онаси барча маломату тухматларни қўтара олмай яқинда минг азобда дунёдан кўз юмди... Маликани Ҳиротда Бадиuzzамон ўзи курган хос мадрасада дафн этди.

Фармон келган куни эртаси саройда Бадиuzzамон Мирзо ва Хоним бегим сұхбатлашар эдилар, Мўмин Мирзо кирди-да, уларнинг рўбарўларига тиз чўкиб, фавқулодда ақлли қўзларини уларга тикди.

– Кел, кел, ўғлим! Ўғлимжоним!... – суюб деди Хоним бегим.

Шаҳзода хотиржам отасининг олий фармонга бепарвороқ қарashi сабабини сўради:

– Отажон, қандай йўл тутмоқчилар?.. Олий фармонда “тез” каломи уч марта айтилибдур... Вазият танг шекилли...

Бадиuzzамон Мирзо ўғлининг синчковлилигидан ҳайрон қолди. “Йўқ, бормаймен!..” демоқчи бўлиб турганди, хайриятки, үзини тўхтатди. У бирдан оталик ҳақ-хурматини ўйлади шекилли, ёки одобли ва андишли ўғли Мўмин Мирзо олдида, отамга шундай қўполлик қилсан, фармонини адо этмасам, ўғлимга нима дейман, деган хаёлга борди шекилли, уялди, тилининг учидаги турган бетоле сўздан воз кечиб, шаҳзодани бағрига олди-да, бошини силади ва мутлақо бошқа нарсадан гап очди:

– Менинг пешонаси порлоқ, бахти бекам ўғилжоним! Ҳозир муҳтарама волидаи зорингиз икков қенгашиб ўлтирибмиз... Журжон вилояти юмушлари жиловини, иншооллоҳ, сизнинг қобилияти ва қудратли қўлингизга тутқазурмен! Ҳазрат Навоий ҳам ўз мактубларида шу ҳақда ўтинибдурлар! Мен эсам олий фармонни ижро этишга йўл олгумдир!

Мўмин Мирзо таъзим айлаб меҳр билан отасининг қўлини ўпаркан:

– Ишончинингизни оқлайдурмен, падари бузрукворим, азиз валинеъматим! – деди-да, үзини отасининг қучогига отди. У бахтиёр эди...

Бадиuzzамон Мирзо Амир Бобоалига буюрди:

– Муҳтарам амир жаноблари! Кўришгунимизча, ўзлари Мўмин Мирзо ёнидан жилмасунлар! Аткалик қилсунлар! Ҳазрат ҳам эшитиб мамнун бўлғайлар, иншооллоҳ!

Амир Бобоали Мўмин Мирзони жуда авайлар, яхши кўрарди. У розилик билдириб бош эгди.

– Бошим устига, шаҳзодам! – амирга шаҳзода тутуми маъқул келди.

Эртаси куни Бадиuzzамон Мирзо сафарга жўнар экан, ўғлига тикилиб қаради, қаради-ю болаларча содда ва маъюс қўзларида катталарга хос қандайдир мунг кўрди, нимагадир қўнгли титраб кетди! Хайрлашганда одам одатда шундай ҳолга тушади, деб үзини овутди. Фавқулодда куч билан

ундан юз ўгирди-да, Амуя соҳили томон от қўйди! Ортидан улкан қўшин бўрондай кўчди...

Фурсатни ўтказмай Ҳиротдан чиқиб, не-не манзилу бекатларни ортда қолдирган Хоқони мансур Султон Ҳусайн Мирзо раҳнамолигидаги салтанат чериги куббат ул-ислом Балх шаҳрига етиб келди, бу ерда бир неча кун тўхтаб нафас ростлагач, йўлни давом этдирди. Кўп ўтмай Ҳумоюн ўрду Ҳисори Шодмон томонга ўтиб олиш учун Амуянинг қулай Сангреза кечиги олдидаги хушманзара майдонда туғ тиқди.

Шу ерда саркарда амир Валибек, Амир Сайфиддин-некўз авлоди, подшога арзадоштга келди:

– Хоқони мансур жаноби олийлари! Бир қошиқ қонимдан кечадурлар... Кундуз ва Бағлон ҳокими Амир Хисравшоҳ Қундуз ёқларда кўп ҳаддидан ошибб, ўзини қўйгани жой тополмай, беадабликларга йўл қўймоқдаки, сўзланса гапнинг или чувалиб кетадур... Бошдан-оёқ қуролланғон жаррор қўшин тўплағон, ўтган кечикларни атай бузиб яроқсиз ҳолга келтирғон эмиш. Тап тортмай хоқонликнинг мол-мулкларига кўз олайтириб, ошкора талон-торож қилишга бел боғлағонини яшириб ҳам ўлтирумайдур. Кимга қарши бош қўтараётғонини англамайдур... Чумоли ўзини тоққа қиёслабдур. Баттарин амирнинг таъзирини бермак учун тез қўшин юбормоқ лозим, подшои олам!

Хоқони мансур бу сўзларни эшитаркан, қийиқ қўзларида ғазаб учқуни чақнади! Илгари ҳам шундай ҳоллар юз берганди, чамаси, учқуннинг алан-гага айланиш фурсатлари энди етди...

Ха, Кундузга, ўзига қаттиқ бино қўйган ўша қайсар Амир Хисравшоҳни даф этишга кучли қўшин юбормаги лозим! Аммо... кимни лашкар бошига қўядур? Кимни? Муносиби Бадиuzzамон Мирзо эрди, лекин у ҳали йўлда...

Хурросон подшоси бир-бир ўғилларини кўз олдидан ўтказа бошлиди. Абутуроб Мирзо... Дарвишнамо йигит, бир кўзи ожиз... нечундир бадҳайъат, бесўнақайроқ... Музаффар Мирзо... бироз тантик, худбин ва ўжар. Ҳарбий тажрибаси йўқроқ... Лекин барибир подшонинг суюкли ўғли ҳисобланади. Шижоат ўти озроқ... Лекин қаловини топса, оз ўт кўп ўтинни куйдира оладур. Муҳаммад Ҳусайн Мирзо эса... падари бузрукворидан ижозат олмай яширинча рофизийликни қабул қилган. Подшо уни койиди. Фаридун Мирзо... Ўзи хийли мардона, ёйни кучлик тортиб, ўқни яхши отади, аммо унда жангчилик маҳорати йўқ. Қаердаки саваш қурди, барчасида майдонни ташлаб қочиш насибаси бўлди... Муҳаммад Масъум Мирзо... Иброҳим Мирзо... Барча ўғиллари яхши, лекин шаҳзодаларнинг бирортасига ҳам майдонни ишониб топшириш қийин... Улар орасида, афуски, иноқлик ҳам йўқ...

Шу палла кутилмаганда Астрободдан Султон Бадиuzzамон Мирзонинг Ҳумоюн ўрдуга етиб келгани ҳақида хабар тарқалди. Боши қотиб турган Хоқони мансур фавқулодда қувонди! У “Тўнғич ўғли келди... ва душманни енга оладиган саркарда ҳам шу... Албатта, шу!..” деган қарордан кўнгли бағоят равшан тортиб кетди.

Амир Валибек шоҳнинг қисиқ қўзлари ёшдан ёқимли нурланганини кўрди.

## Мұхаммад АЛИ

– Падари бузрукворим! Валинеъматим!.. – отаси олдида тиз чүкди Бадиuzzамон Мирзо подшо қүлини ўпиш баҳтига мұяссар бўлганидан мамнун, фахр бошини юқори кўтариб. – Йўллар узок, нотекис, бўртоқ экан, озгина ҳаялладим, интиқ этдим, кутдириб қўйдим, узр сўраймен...

– Ҳа... Соғиниб қолдик... ҳамиша интиқмиз... – жилмайди Хоқони мансур. – Астрободга кетғонларидан бери кўришмадик, шаҳзодам... Ўзингга шукур, Оллоҳим, шоҳга ҳам мадад етказдинг, сипоҳга ҳам...

Ўрдуда ҳамма хурсанд эди. Кўнгиллар ёришди. Шоҳчодирда тездаёқ барча саркардалар йигилдилар.

– Ушбу айёмда бетавфиқ Амир Хисравшоҳ Темурийлар паноҳида тузи-ни еб, сувини ичиб, семириб, кучга тўлибдур, васвасага тушиб, ўзини одам санаб журъат ва жасорат оёгини дадил Қундуздан ташқарига қўйибдур. Қўрқмасдан зафар дастгоҳли улуғ қўшинга қарши урушга шайланибдур. Бўлажак ғалабалар нашъасидан хомтама, чоги. Бетавфиқ тоғни оёқости қўлмоқни хаёл қилибдур, – мазахсинди Хоқони мансур. – Шу важдин, мазкур олий фармон битилди:

“Музаффар Мирзо лашкари билан дарёдан ўтсун ва Султон Бадиuzzамонга қўшилсун! Салтанат юлдузлари бўлган ҳар икки шаҳзода бир-бири билан иноқу иттифоқликда салтанат байроғини баланд кўтарсунлар, ёғий Амир Хисравшоҳ устига бостириб борсунлар ва уни ер билан яксон этсунлар!”

Султон Бадиuzzамон Мирзо вазият ва жойларни чамалаб кўриб, Қундуз йўлидаги Оқтош мавзеини уруш ва кураш майдони, деб белгилади. Беш минг кишилик Журжон қўшинининг зафарли байроқлари ҳилпираб осмонни безади. Ноғора ва бурғу овозлари янграб борлиққа таралди. Майдонда улкан лашкар бўй кўргизди. Ким назар ташласа ҳам, унинг кўнглига ваҳима тушиши муқаррар эди.

Кейинини ўйламай қадам босадиган Амир Хисравшоҳ душман қорасига кўзи тушди-ю юраги орқасига тортиб кетди! Баҳайбат черикка қандай бас кела оларкинман, дея кўнглига кўрқув оралади.

Бирдан ноғора садолари остида Журжон аскарларининг гувиллаган овоzi эшитилди:

- Оллоҳ, Ватан ва подшо учун жон баҳшид-а-а!
- Оллоҳ, Ватан ва подшо учун жон баҳшид-а-а!
- Оллоҳ, Ватан ва подшо учун жон баҳшид-а-а-а!

Бу Соҳибқирон Амир Темурдан қолган одат, ҳар қандай юракларга ҳам ларза солиб, япроқдай титратадиган ҳарбий ҳайқириқ, жанговар хитоб эди!

Шаҳзода ва нўёнлар жангга отилай деб турганларида, чап томонда шаҳзода Музаффар Мирзонинг асьасаю-дабдаба билан келаётган уч минг кишилик қўшини кўринди. Буни илгаган, ўзи иккиланиб турган Амир Хисравшоҳ қарори қаътийлашди: “Вақтида қочиб қолмоқ ҳам зафар белгисидур! Душманга teng келмагимиз мушкул! Дарҳол чекиниб, Қундуз қалъасига кириб олайлик! Қалъя мустаҳкам, чумоли деворидан юқори ўрмаласа оёғи тояди! Унга бирор чиқолмайди!”

У чекинишга буйруқ берди. Тўрт минг жангчидан иборат Қундуз қўшини байроқ юзини ортга бурди.

Шаҳзодалар ўрдусида қувонч садолари янгради. Ҳамма хурсанд эди. Кенг майдонда от устида турган шаҳзодалар ўртасида бошланган сұхбат, бора-бора ўзаро қадр талашишга айланиб кетди:

– Думини хода қилиб қочиб қолди-ку Амир Хисравшоҳ! – масхаралагандай деди Султон Бадиuzzамон Мирзо боши-боши қилаётган оти жиловини сал тортиб қўяр экан, Музаффар Мирзога қараб. – Ҳолинг шу экан-ку, тағин сурон қўтарасен! Кўрпангга қараб оёқ узатмайсему?

– Ҳа, ўзининг кимлигини унугиб қўйғон бечораларнинг ҳоли шу, рост айтадурлар, – кўзларини қисганча маъқуллади Музаффар Мирзо узоқларга тикилиб. – Амир Хисравшоҳ сизга қарши чираниб жангга отиламен, деб хезланиб турганди, аммо биз қўшилганимиздан кейин, фикридан қайтди, ҳайбатимиздан қўрқиб оти жиловини саваш майдонидан қочиши даштига бурғонини ўз кўзингиз билан кўрдингиз-ку!.. Мақтансак арзийди...

– А?.. Нима дедилар?..

– Яна таъкидлайменким: Хоқони мансур жаноби олийларига ташаккур! – ўзини бепарво қўрсатиб, ҳеч аҳамияти йўқ нарса ҳақида гапираётгандай тутиб. – Жуда зукколик намоён этдилар... Агар ул зот бизни сизнинг ёнингизга юбормағонларида, қаттол душманни енгиш мушкул эди. Бу зафар бизнинг қатъий аҳду қароримиз туфайли юз берди... Бизнинг шарафли қадамимиз бу заминга тушғонини эшитғон Амир Хисравшоҳ жуфтакни ростлаб қолди. Яна қайтарамен: бу зафар бизнинг шиҷоатимиз туфайли қўлга киритилди, шаҳзодам, бу тан олиниши лозим! Ҳамма кўриб турибидику. Фатҳнома бизнинг номимизга битилмоғи керак...

Султон Бадиuzzамон Мирзо укасининг бу қадар бетгачопар, майдакаш ва иззатталаб эканини кўрмаганди, бундан ёқа тутди, жаҳли чиқса ҳам, ўзини босди-да, кулиб қўя қолди:

– Аввало, ҳали жанг тугафони йўқ, шаҳзодам, энди бошланди. Зафар ҳақида эса гапиришга ҳали эрта... Сўғин, ёдингиздаму, бузуруквор отамиз бироннинг меҳнатини ўзингники қилиб қўрсатишдан кочғил, деб тарбия берғонлар...

– Жуда тўғри тарбия берғонлар! Мен бироннинг эмас, ўз меҳнатим ҳақида гапираётирен... – уялмай тарсиллатди Музаффар Мирзо акасига тик қараб. Унинг кейинги гапи ҳаммасидан ошиб тушди:

– Зафар қоидасига асосан, камина отга минаётғон вақтимда менинг шарафимга ноғора чалишлари лозим!

Бундай юзсизликдан Султон Бадиuzzамон Мирзонинг тили боғланди қўйди... Барини кузатиб турган Довуд барлос секин шаҳзодага шивирлади:

– Афсус, ёш боладай иш тутди... Майли, ўзингизни босинг, шайтонга ҳайберинг, шаҳзодам...

Бадиuzzамон Мирзо хайр-хўш ҳам қилмай от бошини шитоб чапга бурган Музаффар Мирзо кетидан узоқ қараб қолди.

Шаҳзодалар душманни Қундузгача қувиб етдилар. Хийла давом этган қалъа қамали бошланиб кетди.

## Мұхаммад АЛИ

Қундуз ташвиши ариди, деб ҳисоблаб, күнгли сал таскин топган Хоқони мансур Сангреза кечигидан ўтиб, Ҳисори Шодмонга қараб юришга фармон берди. Саркардалар саф тортиб подшо ортидан от қўйдилар. Учқур араби отлар йўлларни тўлдирган, зиреҳлару жавшанлар офтоб нурида ярақлаб кўргангага ваҳима солган... Олдинда Шоҳи Ғозийнинг мовут терликли тулпори гажак думини байроқ қилиб чопаркан, икки айилининг олтин илгаклари ярқ-ярқ этиб кўзга ташланарди.

Икки шаҳзода ўртасидаги кўнгилхирачилик шабадаси Хоқони мансурга етиб борди, тўнғич ўғли билан суюкли ўғлининг бундай ножӯя ҳаракатларидан кўнгли ранжиди. Энг ёмон кўргани шу машмаша эди... Бу биринчи марта юз бераётгани йўқ. Аввал ҳам икки марта шундай ҳодиса ҳақида эшитганди, аммо ўзини билмаганга олганди. Энди булар кечаги ўспириналар эмас, катта-катта давлатларни бошқаришга қурби етадиган бир ёшда...

Подшоҳ юмшоқлик билан ака-укаларни яраштириди, энг ишонган ўғилларимдан келган оқибат шуми, бошқа укаларингиз бунга нима дейди ёки улар биздан ўrnak олсинлар деб, шундай номаъқулчиликларга қўл урдингизми, дея ҳар иккисини изза торттириди...

Бу етмагандай, бошқа ўғиллари орасида ҳам тотувлик йўқроқ... Ахир барчасида юрт бор, қўшин бор, кам жойи йўқ, ҳамма нарса мухайё. Ажабо, фарзандлар ўз бағрингдан чиққан бўлса ҳам худди сенга бегонадай... Улар нимани ўйлашади?

Хоқони мансур фикрича, ўғиллар энг аввало, салтанатни, кейин оталини ўйлашлари лозим. Ахир ота фарзандни нега тарбиялаб вояга етказади? Йўқ, фарзандлар биринчи галда... ўзларини ўйлар эканлар! Салтанатни эса ота ўйласин! Мана, уларнинг болаларча, болаларча эмас, гўдакларча фалсаси!

Хуросон чериги Ҳисори Шодмонни ўраб олди. Юқоридан қаралса, нусрат нишонли зафарёр байроқлар доираси марказидаги қалъа қўрғон ичидаги қасрдай кўринарди.

Хоқони мансур қалъага қандай ёндашишни узоқ ўйлади, сўнг қалъа рўбарўсига кучли арродা ва метиндай манжаниқларни ўрнатишни буюрди.

Ҳамма нарса саранжомланди. Бирдан ногора ва бурғулар янгради. Ҳар икки ёқдан ўқу тошлар отила бошлади! Сурон кўпди. Камонлардан ёмғирдай ўқлар ёғар, олов сопқонлари гулдураб қалъа ичига ўтлар пуркар, хирмондаги нарсаларгина эмас, хирмоннинг ўзи ҳам баб-баравар ёнарди... Қаттол жанг суронида ногора оҳ чекиб, “Дариғо, дариғ, фусусо фусус..” дегани деган эди.

Қамал шу тахлит бир неча кун давом этди. Қалъа аҳли аянчли аҳволга тушди, душман хужумига дош беришга курб-холлари қолмади, чора эса кўринмасди...

Чағониёнда ҳидоят ва иршод ўриндиғида ўтирган хурмати олий, ирфон шиорли жаноби шайх Хожа Ҳасан Аттор нуфузли Амир Маҳмуд Барлосни ёнига чақиртириди:

– Барлос жаноблари... Замон сенга боқмаса, сен замонга бок, деган ма-шойихлар. Вазиятимиз бағоят тангдур. Хоқони мансурнинг ҳузурларига эл-

чиликка борсунлар, илхом баёнли тил билан итоату инқиёд изҳорини қилиб, гуноҳларимиздан ўтишларини сўрасунлар...

Шаҳар аҳли бундай қарордан мамнун бўлди ва қудрат қўллари нимага етса, ўшани пешкаш ва ҳадя-тортиқ йўсими билан йигиб Амир Маҳмуд Барлосга бердилар ва катта умидлар боғлаб қальъадан чиқариб, кузатиб қўйдилар.

Амир Маҳмуд Барлосни шоҳчодирдан эллик қадамлар нарида амир улумаро Амир Саъдваққос кутиб олди ва Хурросон подшосининг осмон сиёқли даргоҳига бошлади. Элчи кириб палос ўпиш шарафидан иззат топди ва подшоҳона марҳаматлар туфайли қимматбаҳо тўн кийиб, боши осмон қадар юксалди, турли-туман лутфлар ила сийланди. Сулҳ ва тинчлик устунлари онту қасам билан мустаҳкам этилди.

Ҳисори Шодмонни тинчитган Хоқони мансур кўнглининг бир четида Қундуз қамалини икки шаҳзоданинг уddyалай олишига озгина шубҳа бор эди. Албатта, бунинг сабаби, уларнинг ўртасида иноқлик йўқлигига, илдизи эса уларнинг оналари – кундошлар аро кескин муносабатларга бориб тақаларди.

Хиротдан чиққанига ҳам олти ойдан ошди. Навоий юборган элчилардан, хатлардан доруссалтанадаги аҳволдан хабар олиб турибди. Пойтахтда Навоий турса, подшо хотиржам, у тупканинг тубига ҳам кетаберади. Лекин дўстининг хатлари ҳамиша бир хил: “Кўргимиз келур... Қадрингиз ўтди... Қачон дийдор?...” деган интиқ сўзлар билан якунланар, ўқиганды Хоқони мансурнинг юраги сезилар-сезилмас қалқиб қўярди.

Хоқони мансур қўшинга Қундуз тарафга йўналишга фармон берди. Қабодиёнда дарёнинг эни минг қадам чиқарди, ўша ерда Амуя устига муваққат кўприк қуриш ишлари бошланиб кетди.

Саҳарда туриб қарасалар, ҳеч ким ўйламаган кутилмаган ҳол юз берибди, тунда кучли дайди тўлқин баҳайбат бир кемани оқизиб келиб кўприкка урибди, синдириб парчалаб юборибди! Олтмиш кемадан бир нечтасигина тўлқинларга бўй бермай чайқалиб турарди, холос...

– Ўн бешта бутун кема қолибди, холос, – хабар берди Амир Саъдваққос. У кўприкни қуришда куйиб-пишиб жонбозлик кўрсатганди, афсуски, бор меҳнати сувга кетди.

– Ҳаммаси Худодан, амир ул-умаро... Кўргилик-да...

Хоқони мансур бошқа ҳеч нарса демади. Шоҳчодирда ўтиrolмай, ташқарига чиқди. Асов дарё ўзининг соҳилида ким турганини билмай, пишқириб оқарди.

Султон Ҳусайн Мирзо узоқларга тикилди. Ҳавони туманми, чангми қоплаган, йироклар, Қундуз тарафларни илғаш қийин. У бирдан соҳилдан уч юз қадамлар нарида дарёнинг ўртасидаги кичикроқ бир оролни илғади. Оролми?.. Синчиклаб қараб, шундоқлигига имон келтирди. Кўрди-ю миясида бир фикр ярқ этди! Ўн бешта кемани кўприк қилиб оролга ўтиб оладилар, бир кеча у ерда тунаб, эртаси куни қайиқларни йигиб нариги соҳилга ҳам кўприк ташлайдилар!

Тегишли фармон берилди. Иш қизғин тусга кирди, пешин намозига қолмай оролга ўтиб олдилар. Орол унча катта эмас, лекин бир кеча туришга яради, Хоқони мансур фикрича, ўрдуга ҳам, навкарларга ҳам жой етади.

## Мұхаммад АЛИ

Султоннинг күнгли орзиқди. Ҳали кўприк қурилиши керак, ундан эсономон ўтиб олиш керак... У дарёга қараб бораркан, қирғоқда лапанглаб бораётган бир туюнинг дарёга бирдан қулаб тушганини кўрди.

Султон, тuya нима қиларкин, чўкиб кетмасмикин, қандай сувдан чиқиб оларкин, унга ёрдам керак бўлар, деб кузата бошлади. Таажжубки, тuya чўкиб кетмади. Бироз лопиллаб оққан тuya секин ўзини ўнглади ва аста-аста сузид қирғоққа осонгина чиқиб олди!

Хоқони мансурнинг кўнгли ёришиб кетди. Ажабо, тил-забонсиз бир маҳлук инсондан ақллироқ экан-а! Кўприк қуриш даҳмазасини тортмай ҳам сувдан ўтиш мумкин экан-ку!

Олиймакон ҳоқон буйруқ берди:

– Оллоҳнинг илтифоти! Оллоҳнинг илтифоти!.. Беадад шукр! Отимни келтирингиз!

Ҳамма: “Отни нима қилар эканлар? Ёки дарёга солмоқчимишар?.. – деган ўйга борди. Хоқони мансур дарҳол ўз тулпорига минди-да, амирларнинг “ҳай-ҳай!”ларига ҳам қарамай, шартта сувга от солди ва... осонгина сузид қирғоққа чиқиб олди! Ҳамма ҳайратга тушди. Шаҳзодалар, амирлар ва лашкар аҳли ҳам дарёдан шу тахлит ўтдилар. Қараган одам қирғоққа қараб кемадек сузид бораётган отларни кўтарди. Кўприк ҳам ортиқ керак бўлмади.

Эрталаб Амир Саъвақос чопиб шоҳчодирга кирди:

– Подшойим! Кечаси дарё тошиб биз турган оролни ер ютиб кетибди!

Қарасам, орол жойида йўқ!.. – деб қичқирди у...

Хоқони мансурнинг дабдурустдан тили калимага келмай қолди.

– Нималар деяпсан?!.. – дея олди, холос ҳукмдор...

Хуросон шаҳаншоҳи Оллоҳнинг беадад меҳрибонлигига, бандасининг ғамини ўзи ейишига минг карра имон келтирди! У ўзининг чиндан Худонинг суйган бандаси эканига ишонди!

Хоқони мансур бу ҳодисани узоқ вақт эсидан чиқаролмай юрди.

Қундуз шаҳрида аҳвол мужмал эди. Хуросон салтанатининг қиёмат суратли қўшини шаҳар ёнида бўй-бастини яққол намоён этганини кўриб Амир Хисравшоҳнинг жонида жон қолмади. У ўз қудрат доирасида салтанат лашкарига teng кела олмаслиги, ожизлигини билди ва беркингани ўзини қалья ичига урди.

Шаҳзода ва нўёнлар, чақинқадам навкарлар сурон кўтаришиб Қундузни ўраб олдилар. Ўт туташтирилган яшин тошлари “От!”, “Тут!”, “Ушла!..” хитоблари аро осмонўпар қалья ичига ёғиларди.

Ақлини ўз вақтида пешлаган Амир Хисравшоҳ пайсалга солмай дарҳол Жомеъ масжидида хутбани Хоқони мансур номига ўқитди, тангани ҳам шаҳаншоҳнинг қутлуғ исми, бобокалони Соҳибқирон Амир Темур номлари билан безатди ва уларга муносиб тортиқ, совға-саломлар қўшиб аввал элчилик қилган Амир Махмуд Барлосни Ҳумоюн ўрдуга жўнатди.

Элчига ялинин-ёлвориб ушбу сўзларни айтишни тайнинлади: “Тавба қилдим! Ҳозирги дамгача икки шаҳзода қўшинларига қарши тўқнашувга бориб, журъат ва жасорат кўргизғон эсам, бу зинҳор даъво эрмас, балки барчаси жон хавфи, ҳалокат вахимаси туфайли эрди... Каминанинг куввату

шижоат пояси Хоқони мансур билан баҳс бойлашиш ва жанг майдонига киришдан қуий турадур... Агар хато ва гуноҳларимга афв чизигини тортсалар, чокарлик ва итоат исирғасини қулоғимга тақурмен, то умрим ўтгунча хизматкорликнинг садоқат йўлидан бир қадам ҳам четга чиқмасмен!.. ”

Хумоюн ўрдуда Амир Маҳмуд Барлос хушнудлик билан кутиб олинди. Туғма марҳамати чексиз, раҳмдиллиги мақтовларга сазовор Хоқони мансур Амир Хисравшоҳнинг сўзлари-ю тутумида бирон қінғирлик ёки сохта ифодани кўрмаганидан кейин, кўнглида раҳму шафқат қопқалари очилди ва амирнинг гуноҳларидан ўтди, элчига тиллодўзи тўн инъом этди ҳамда Амир Хисравшоҳ ва унинг укалари учун хос тўнлар юборди. Кетма-кет Амир Хисравшоҳга девон амирилиги мансаби иноят этилди.

Бу музофотда энди тинчлик энганини билдиради.

Лекин ҳали олдинда Балх турарди.

Кўп мулоҳазалардан кейин, Балх вилояти ҳукумати шу ўлканинг Амуя дарёсидан то Мурғобгача бўлган тобе ва ёндош ерларини қўшиб Султон Бадиузвамон Мирзога раво кўрилди...

Хоқони мансур ўзини хотиржам сезгач, доруссалтана Ҳиротга жўнашга қарор қилди.

## Саройдаги нотинчлик

Махди улё Ҳадича бегим кайфияти бугун эрталабдан нечундир яхши эмас, нашъаси паст кўринарди. Давлатбаҳт ҳам, Сумансо ва Гулруҳ ҳам, Опоқ бегим ҳам бош малика хос хонасига кирганларидаёқ буни сездилар, аммо қуруқ саломлашишдан нари ўтмадилар, малика ишорасидан кейин жимгина ясатиғлиқ хон атрофига чўқдилар.

Хоқони мансур олти ойдан буён Балх сафарида эдилар, Музффар Мирзо ҳам падари бузруквори чақириғига лаббай, деб жавоб бериб, ўша ёқларда юрибди. Катта ўғли икки фарзандидан бири Шоҳ Фарид Мирзо оламдан ўтди... Букри эди, афти ҳам ёқимсиз, кўримсиз... Лекин, боодоб, кўнгли тоза, сўзи бағоят ширин эди. Туркийда, форсийда ҳам яхши шеър айтарди. Подшо Ҳиротдан бирон ёққа отланса, ҳукмронликни, кўнгли чўқмасин, дея Шоҳ Фарид Мирзога қолдиради (онасининг ҳаракатлари сабабли, албатта). Подшо ногирон ўғлини бағоят ардоқлар, ғазалларини қувониб айтиб юрарди. Ҳатто ўғли вафотидан кейин, бағри увалган ота бир ҳиротлик шоир ўзига “Фаридий” таҳаллусини олганда, ундан ўғлининг хотири учун “Мажлисий”га ўзгартиришини бујорганди.

Ҳадича бегим барини биларди, ногирон ўғлига ичи ачиб қарапарди. На чора... Ҳар иккиси ҳам, узок-узоқларни кўра олган кўз ёнидагисини кўролмагандай, ўйлаб, ҳеч ичларида турган бу сирнинг тагига етишолмайди. Аммо... Парвардигор адолатли, У ҳеч қачон ноҳақдан бандага зулм ўтказмайди. Бу ҳам уларга аён эди...

Мана, Шоҳ Фарид Мирзонинг нариги дунёга риҳлат этганига ҳам икки йилдан ошди. Бечора жигаргўшаси ҳар хил назарлардан, дунёнинг маломатларидан қутулиб кетди.

## Мұхаммад АЛИ

Музаффар Мирзонинг ишлари ҳам яхши юришаётгани йўқ. Балхдан кўнгли тўлмай қайтиди. Ҳатто жаҳл устида отасига ҳам билдиrmай, нимагадир аччиқ қилгандай эртароқ йўлга чиқиб жўнаворибиdi.

Ҳадича бегим деразадан ўгирилди-да, у ёқ-бу ёққа қараб деди:

– Бегона йўқми?.. Эшикни маҳкам ёпинглар, эҳтиёт бўлиш керак. Қараб қўйинглар. Эски кундошимиз Бека Султонбегим доим сарой атрофида ўралашиб юрарди. Кўринғонга, Мўмин Мирзо валиахд бўлади, Астрободни олиб берамен, деб вайсай-вайсай оламдан ҳам ўтиб кетди...

– “Айтса айтаберади-да! Ким бўпти у? Кўлидан нима келарди...” – дер эдим-ку сизга, маликам? Мана, ўтди-кетди... – тинчлантириди Давлатбаҳт.

– У ўлмайдиган хилидан эди, – фижинди маҳди улё. – Ўлгунча, бу ёқдагиларни саранжомлаб кетмоқчиди. Тавба!.. Валиахд – катта ўғли-ку, набирасига бало борму?

Ўттиз ўшлардаги Опоқ бегим сарвқомат, оқ юзли, ўзига хос жозибадор, бурнининг ўнг томонида ярашиб турган кичик хол, хол десак саҳвга йўл қўярмиз, азал наққоши мўйқаламини юритаётгандан, ўзи хол қўймоқчи бўлмагану лекин учгинаси бехосдан тегиб кетиб, оқ юзда игнанинг учидайгина бежирим нуқтacha ҳосил қилганди. Чехраси тўлин ойдай суюмли, ҳатто саройда уни “Опоқ бегим” эмас, “Ой бегим” деб суйишарди. Ҳатто Хоқони мансур унинг гўзаллигига маҳлиё бўлиб “оим” деб ардоқлар эмиш.

Малика подшонинг еттинчи хотини бўлиб, унинг ўғил-қизи йўқ эди. Саройда уни кўпинча хаёлпараст деб аташарди. Айримлар, унинг бу одати, ота-онасининг ёлғиз фарзанди эканидан, ёлғизлиқда ўсганидан, дерди, бошқалар эса, фарзандсизликдан ўйланавериб шу ҳолга тушган, деб юришарди.

– Лекин набираси Мўмин Мирзо яхши йигит бўладур... Ҳа, Хоним бегим ўғли... – деди ўзича Опоқ бегим ўйлар оғушида ғарқ.

Ичи зардобга тўлиб, кимга захрини сочишни билмай турган Ҳадича бегим портлаб кетди:

– Опоқ, нега сен нуқул Мўмин Мирзо, Мўмин Мирзо, деганинг деган?.. У куни ҳам гапирдинг, индамадим. Кўп ғашимга тегма!.. Тўғри, сени яхши қўрамен, саройдаги ҳеч бир малика Шоҳ Фозийни сендеқ парвариш қилолмайдур, шунинг учун Султоним ҳам сени ардоқлайдурлар, сужурлар, жони дилисен, буни биламен. Айниқса, майдан сўнг беҳузурлик вақтларида бутун маликалар ичида ёлғиз сен подшоҳ кўнглини топа оласен. Ҳурматинг баланд. Аммо иззатингни эсдан чиқарма! Мўмин Мирзодан нима топдинг ўзи, сира тушумаймен...

Опоқ бегим ялт маҳди улёга қаради:

– Доим шундай сўрайдурлар, маҳди улё жаноби олиялари... Айтсам айтай. Сабаби бор. Мўмин Мирзо туғилғонда мен доя бўлғондим. Подшоҳим буюргондилар, қарагин, деб. Кўз олдимда дунёга келғон. Жуда қийналиб туғилғон бола бечора! Онасига қараб туриб, худди ўзим тукқандек азоб торғонмен! Ўз боламдек қўрамен. Шундан меҳрим тушиб қолғон. – Опоқ бегим чалғитишга тиришиб, гап мавзусини бошқа ёққа бурмоққа уринди. – Мен сизга айтсам... ҳарам маликалари ичида бир гап юрибдур, гўёки Наво-

ий ҳазратлари Хоқони мансур билан Султон Бадиuzzамон Мирзони яраптириш ҳаракатида эмишлар...

Хадича бегимнинг жигибийрони чиқди, туриб у ёқдан-бу ёққа юра бошлиди:

– Билмадим... улуғ амирга нима керак экан ўзи? Билмадим... Билмадим! Рўзғор бўлмаса, унинг дардини оладурғон, иссиқ-совуғига қарайдурғон маҳрами рози ниҳон бўлмаса, аёл лаззатини, канизак тутиш фароғатини билмасалар, бола-чақа меҳрини туймасалар... Доим салтанат ишларига аралашғонлари аралашғон, халал берғонлари берғон. Бирор билан қанчалик ишлари бор? Ҳамма нарсага бош суқиб юрадурлар. Вазири аъзам Низомумулк ундан дод дейдур, Шайхулислом ҳам нолийдур. Қозикалон озурда, Парвоначи дили ғаш... Беклар норизо... Тавба!.. Бир нарсани Хоқони мансурга маъқуллатиб, келишиб қўясен, шоҳим розилар, аммо эртасига, йўқ, деб туриб оладурлар. Кейин суриштирсам, Амир Алишер билан учрашғон, маслаҳатларини олғон чиқадурлар... Эшитдим, шоири замон Хоқони мансурга, Астрободни Мўмин Мирзога топшириш ҳақида таклиф айтибдурлар. Бу ёғини сўрасангиз, Бадиuzzамон Мирзо аллақаҷон Мўмин Мирзога чопар юбориб, Журжон қўшинини тўплашни, қаттиқ туришни, Астрободни зинҳор кўлдан бермасликни тайинлаб ҳам улгурнибдур! Тингчиларим етказди, ҳа! Бунга фармон ҳам чиқар эмиш. Вазири аъзамга тайинладим, ҳеч қанақа фармон чиқарилмайдур!

Хадича бегим дурри шаҳворли узук тақилган чап қўлини нозик белига тираб, ўнг қўлини ўйнатиб, маликаларга қаради:

– Сенлар гувоҳсенлар: агар фармон чиқса, ўлигимнинг устидан чиқадур!

– Ҳай-ҳай, маликам! Нималар деяптилар? Ҳар нарсани ҳам гапириш керакмас. Бундоқ демангиз! Шайтонга ҳай берингиз! – ёлворишиди Давлатбахт билан Сумансо бараварига.

Бирдан шаҳзода Музаффар Мирзо кириб келди. Унинг эгнида шоҳона зарбоғ хилъат, бошида манглайига лаъл қадалган тож яракларди. Опоқ бегим дарҳол овозини пасайтириб, ўзи эшитар даражада пиқиллаб хўрсинишга ўтди.

Маҳди улё ўғлига пешвоз чиқиб, унинг қучогига отилди ва ўпкаси тўлиб ҳўнграб йиглаб юборди.

– Мана, сизни деб не кўйларга тушмадим! У ёқда падари бузрукворингиз бу ишни орқага чўзғони чўзғон, бу ёқда висир-висир гаплар қулоғимни тиндирмайдур. Икки ўргада ўлиб бўлдим-ку! Нима қилишим кера-а-ак? Нима қиласай?.. Тўйиб кетди-и-и-им!..

– Ҳай-ҳай, ўзингизни босинг, онажон! Ким ранжитди сизни? Ким экан ўша сизни хафа қилишга журъат этғон?.. – Музаффар Мирзо атрофга, дам Опоқ бегимга, дам Давлатбахтга, Сумансога, Гулрухга қаради: – Ё сизлар хафа қилдингизларму?

Давлатбахт дарҳол жавоб берди:

– Вой... Йўқ, йўқ... Худо сақласун, шаҳзодам!.. Қандай ҳаддимиз сифсун? Үзларининг нечундир кўнгиллари тўлиб кетди...

– Хафа қилмадик, шаҳзодам... – қўшилди Опоқ бегим.

## **Мұхаммад АЛИ**

Хадича бегим қандайдыр алам ичида йиғи аралаш саннашга тушди:

– Қанақа шүрпешона хотин эканмен мен! Бу дунёга келиб нима күрдим? Нима күрди-и-им?.. Шоҳ Ғарип Мирзо ўғлим дунёга келиб ноумид кетди... Музаффар Мирзо ўғлим, энди, ўғлим, сиз қолдингиз, холос...

Хадича бегим гапириб ичи бўшагандай бирпас жим қолди. Малика Опоқ бегим, канизаклар Давлатбаҳт, Гулруҳ, Сумансолар бир четда мунғайиб қараб туришарди.

– Ўғлим! Доруссалтана Ҳиротни бир шоҳсупа десак, Астробод унинг биринчи зинаси дур. Астрободда ҳокимлик мартабасига минган шаҳзода бир зина босиб Ҳиротни забт этадур. Нима учун Астробод, Астробод, деяётғонимга энди тушунғондирсиз? Ирими бор, ирими! Кимнингки биринчи қадами Астрободдан бошланса, уни омадли деб ҳисоблайберинг, у албатта келажакда салтанат соҳибиға айланадур! Астробод ҳокими – катта обрў-эътибор! Султони соҳибқирон ҳам илк даъфа ана шу дорулфатҳ Астрободда ҳокимлик мартабасига эришғонлар. Жуда табаррук жой ҳисобланур...

– Шундоғ дейишадур... – деди Музаффар Мирзо ғижиниб, бесабр у ёқбу ёққа қарапкан. – Ҳам табаррук, ҳам дуо кетғон жой... Ирими бор... Ҳа... Менга Балхни ваъда қилғондингиз, кейин Астрободни. Мана Балхга ҳам Султон Бадиuzzамон Мирзо ҳоким бўлдилар! Биз тағин икки қўлимизни бурнимизга тиқиб қолабердик...

– Вой, шундайми? Ие! Ҳм-м... – Хадича бегим кўзёшларини арта бошлиди. – Ғам еманг, ўғлим, отангиз бағоят доно ва ақлли эрурлар, Сизга йўл очиш учун Султон Бадиuzzамон Мирзони Астрободдан олиб, Балхга қўйдилар...

– Шундаймикин?.. – кўзлари ғазабдан қисилган Музаффар Мирзо бу гапга ишонинқирамай қаради ва зуғум билан канизакларга ўшқирди:

– Ҳой, сизлар! Махди улё жаноби олияларини юпатмайсизларму? Нега қараб турибсизлар? Хотин кишининг йиғлағонини кўрсам юрагим сиқилиб кетадур. У ёқда ҳам йиғи, бу ёқда ҳам... Тинч кун борми ўзи?

– Музаффар Мирзо ғудранганча ташқарига йўналди. Ҳеч ким уни тўхтатмади.

## **Пули Чароғ довонидаги жанг**

Нишопурга Шайх Фаридиддин Аттор мозори зиёратига борган Навоий у ерда бироз ушланиб қолди. Мозорни таъмирлаш ишларида озроқ нуқс бор экан, ўшани тўғрилатди. Ҳиротда эса уни бир дунё янгилик кутиб турарди.

Энг нохуш катта янгилик – подшонинг тўнгич ўғли Бадиuzzамон Мирзога қарши саваш қургани эди. Ҳа, Хоқони мансур, Султони Ғозий Пули Чароғ довони этагида Султон Бадиuzzамон билан саваш қурибдурлар!

Навоий ана шундан қўрқарди. Бошқа ўғилларга ҳам намуна ўрнида ўтади-да бу! Ота енгибдур, ўғил майдондан қочиб жон сақлабдур! Ўша ёқларда тоғу тошларда сарсон-саргардон юрганмиш... Одамлардан, авомунносдин эшитибдур бу янгиликни!

Отага қарши туриш одоб қоидасига хилоф эканини фавқулодда англаб етдими... ёки пушаймонлик азобиданми, балки чорасизликданур, уруш майдонига орқа ўгириб, қочиш водийсига юз бурди!.. Жанг майдонида эса кўп шаҳзода навкарларининг бошлари кесилди... Бас, Балх ҳам шаҳзода қўлидан кетди...

Вазият оғирлигидан бир нечта ичкиларини олиб, қочиш водийсига юз бурган Бадиuzzамон Мирзо жанг ғарқобидан тезроқ қутулиш ниятида, кичик лашкар билан тоққа қараб юрди. Шаҳзода ва олий узанги мулоғимлари ниҳоят қийинчилик, машаққатлар ичра кенг тепалик устида ястанган нотаниш йўлга чиқдилар ва қувониб отларига қамчи босдилар. Қувиб келаётган душман қораси ҳам кўринмай кетди. Лекин, кутилмаганда йўл тоғ тепасига бориб... тугади! Лашкар учи жарга бориб тўқинди!

Тўрт томон, отлиқ у ёқда турсин, ҳатто пиёда ерга тушолмайдиган қиялик бир жой эди... Фақат ортга қайтиш мумкин, лекин орқада... укаси Абулмуҳсин Мирзо олий фармонга биноан акасини ушлаш қасдида елдай қувиб келмоқда!

Шаҳзода отдан тушди... Нима қилиш керак? Шунда донишманд Доувуд барлос жонга оро кирди. Унинг маслаҳатига кўра, олий узанги мулоғимлари дарҳол белбоғ ва саллаларни ечиб, учма-уч бир-бирига қаттиқ боғладилар. Довуд барлос биринчи бўлиб салласини ечди. Шаҳзода шу “арқон”ни ушлаб пастга туша бошлади... Тушар экан, тепасида осмон, пастда олис Ер... агар арқон узилиб кетса нима бўлади, деган қўрқув... лекин энг даҳшатлиси, кўз олдида отасининг зафар байроғидаги сирли маҳча ярақлаб турарди...

Эл норизо, ҳатто, эл орасида муқарраби ҳазрати султон бунга қандай тинч қараб турдилар, йўл бериб қўйдилар, деб ўпкалаганлар кўп эмиш! Лекин Навоийга билдирмағонлар... Бу шармандалик-ку! Субҳонолло! Қандай қилиб ота ва ўғилни бир-бирига қилич ўқталтиридинг ахир? Ўғил отага қандай қаради? Ота-чи?..

Навоий ўйланиб қолди. Унинг назарида, бунинг бир сабаби бор: барчасини мулк қутуртирадур. Мулк олишим керак, мулким йўқ, мулксизмен, дейишадур шаҳзодалар! Мулк кимники ўзи? Кимники эканини, подшоники ҳам эмаслигини (!) билишмайдурлар. Мулк Оллоҳники!

Муқарраби ҳазрати султон Навоий қатъий бир қарорга тўхталди. Қандай қилиб Боги Жаҳонорога етиб келганини ҳам билмай қолди. Отдан тушди-да, саройга йўналди. Кўринишхонада уни Хоқони мансур кутиб олди. Подшо кайфияти аъло даражада, озроқ сархушлиги сезилиб турарди.

– О, Алишер! Мулку миллат эгаларининг етакчиси, хоқон давлатининг умиди, султон ҳазратларининг яқин дўсти, ҳақиқат ва дин низоми Амир Алишер... Нишопурда узоқ қолиб кетдилар, тезроқ дийдорларини кўришни истаймиз. Шеърий мажлисларини ҳам соғиниб қолдик...

– Бизнинг эрмас, ўзларининг шариф маъноларга бой мажлислари, десалар тўғрироқ бўлур. – деркан: “Хозир шеърий мажлислар фурсати эмас шекилли...” деб ўйлади Навоий.

## Мұхаммад АЛИ

“Менинг күнглимда нелар кечәётғонидан бехабардурлар. Мен Бадиуззамон Мирзонаң үйлайдурмен. Бу гаплар тезроқ тугаса кошкийди...” сабрсизланди ичіда Навоий.

“Зора Бадиuzzамон Мирзо ҳақидаги гапга навбат етса... Жуда мұхим гап!.. Балки үzlари сүз очиб қоларлар...” – умидланды Навоий...

– Нихоят, асил мақсадға келдук!.. – давом этди подшо бамайлихотир.

“Султони сохибқиран энди Бадиuzzамон Мирзодан сүз очурлар!.. Бу – аниқ!” умидвор бўлди Навоий...

– Кўпдан бир орзуим бордурки, мени сира тинч қўймас. Алишер! Ҳозиргача үzlари икки девон тартиб бердилар, “Бадоъ ул-бидоя”, “Навоидир ун-ниҳоя”, жўшқин ёшлиқ девонлари. Энди бутун қўли гул хаттотларни чорлағайсиз, хоҳласунлар, Жаҳонорода ўлтурсунлар, хоҳласунлар Халосияда ёки бошқа боғлар, қасрларда... Тўрт жилдлик кулиёт тартибига киришфойсиз. Бир муддат Мурғоб дарёси бўйидаги боғда бу борада сўзлашғон ҳам эрдик. Ёдингиздаму? Тўрт девоннинг умумий номи ҳақида баҳс этғондик. Унинг номини “Хазойин ул-маоний” – “Маънолар хазинаси” деб белгиладик ўшандада... Байтларингиз адади йигирма беш мингдин ошиб кетмиш ва ғазаллар ҳар жойларда макон топмишдир. Барчасини бир қасрга жамлаш лозим. Ҳар фазал устига унинг вазни, баҳри кўрсатиб қўйилсун. Камолиддин Беҳзод ғаройиб суратлар чизиб берсун... “Хазойин ул-маоний” миллатимиз, салтанатимиз шарафини дунёга кўз-кўз қиласурғон мухташам ҳайкал бўлур!

Навоий қўл кўкракда, Шоҳ Ғозийга таъзим бажо келтириди:

– Қуллук!.. Шарафли вазифа кўйдилар... Таклифингизни қабул айладук. Миннатдордурмен!

Навоий Хоқони мансурнинг ҳали сўzlари тугамади, деган маънода бироз сабр айлаб кутиб турди. Сўнг, Хоқони мансурдан сўрашга журъат этди:

– Ҳазрат... үzlари бутун дардларини айтиб бўлдиларму?

– Айтиб бўлдим, Алишер! – Ана шуларни айтмоққа шошилдим. Энди сизнинг дардларингизга навбат етди!..

Навоий қўlinи кўксига қўйиб, подшога тик қаради:

– Энди, озгина ўпкалашга ижозат бергайсиз...

– Ўпкалашга... дедиларму?

– Худди шундоғ, Ҳазратим! Мен бағоят қўрқиб, ҳадиксираб юрғон воқеа, афусски, манглайда бор экан... Пули Чароғ довонида Сиз ва ўғлингиз Султон Бадиuzzамон ўrtасида тўқнашув юз берибдур!

– Ҳа, савашишнинг олдини ололмадик...

– Нечук камина бундин ғофил қолдим?

Хоқони мансур бироз хижолат эканини яширмади:

– Маъзур тутғойлар... Чиндан ҳам, ғофил қолдилар... Ўzlари Нишопур сафарида эдилар. Сарой аъёнлари, Низомиддин Мир Алишерга бу воқеани айтиб, безовта этиш кони гуноҳдир, сихҳатлари ҳам дуруст эрмас, яхшиси, ул зотнинг Нишопур зиёратида эканликларидан фойдаланиб, Пули Чароғ ишини адо этиб келурмиз, дедилар, мени ишонтирдилар. Алқисса, кўп гап-сўzlардин сўнг, кўнглимда мойиллик уйғониб турғонда, валиаҳд ўғлим олдимға кўп лузумсиз шартларни қалаштириб ташлади, гоҳ Қандахорни

оламен дейдир, гоҳ Қундузни ҳам қўшасен, дейдир... Сиғмағон жойга ароба соладур...

Навоий шуъладай қизишиб кетди:

– Ахир бизда ҳар босғон қадамилизни, олғон нафасимизни ўлчаш учун, Оллоҳга шукр, энг аъло андоза бор-ку: Худо номини миллатимиз пешонасига ёзғон – Соҳибқирон Амир Темур Кўрагон! Биз ҳамиша унинг кўзгусига ўзимизни солиб кўрурубиз! Ахир, билурсиз, Мироншоҳ Мирзо унга Ҳалокухон таҳтини топширғонларидан сўнг, кўп беадаблиқлар кўргизди, хазинани совурди, табаррук отасини кексайиб қолди, энди таҳтни фарзандларига берсун, деган дашномларни атрофга ёйди, маломатларга қўйди, инсон шаънига ярашмағон кирдикорларга йўл очди! Уруш бошлаймен, деса, қанча важ-карсонлар! Лекин Соҳибқирон Амир Темур унга қарши қурол кўтармадилар-ку! Ҳатто ғаним томонига ўтиб бобосига қарши жанг қилғон ношуқр набиралари билан ҳам низога бормадилар-ку! Нечун? Ҳар қанча гуноҳларга ҳам кечиримли қараб, сабр-бардош этагини тутдилар. Насиҳат, кенгаш, муроса, яхшилик йўлларини изладилар. Биз ҳам сабр-тоқат бирлан шу йўлдан юрсак мақбул эрди-ку!

Хоқони мансур жим эшишиб турди ва бу гаплар унга сал малол келгандай туюлди:

– Алишер... сўзларингиз ўринли, тан оламен... Лекин, афсуски, мен Соҳибқирон Амир Темур эмасмен, Бадиуззамон Мирзо ҳам Жаҳонгир Мирзо эмас... Боқингиз: Жаҳонгир Мирзо бетоблигига қарамай, дардини яшириб, ота юзидан ўтолмай, душманга қарши жангга жўнағон эрди, Бадиуззамон Мирзо эса душманга эмас, йў-ўқ, отасига қарши савашга отланадур! Иккиси ҳам Темурий Мирзолар. Аммо бири Осмон, бири Ер...

Навоий ҳеч ортга чекинишни истамасди:

– Йўқ, йўқ, Султони соҳибқирон! Аммо бир нарсани унумасунлар! Муқаддас қон – битта! Оллоҳга шукрки, то ҳануз Темурийлар томирида Соҳибқирон Абулмансур Амир Темур Кўрагон қони тепиб турибдур! У ҳеч қачон тўхтаб қолмайдур!.. Шоҳим, Султон Бадиуззамонга ҳам ҳиммат назари ила қарапшлари жоиз. Фикри ожизимча, унга бир қоим мулк бериш керак, холос, мулк! Унинг отасига хурмати баланд, падари бузрукворини таҳтдан кетказиш ҳақида зинҳор ўйламайдур!

– Сиз билмайсиз... унинг нияти ёмон!..

– Шу сўздан тийилайлик, Ҳазратим! Агар фарзандимизни ёмон десак, ёмонлашиб бораберади.

Хоқони мансур ўйланиб қолди...

– Нима қилмак керак? – деди ниҳоят.

– Шоҳим! Соҳибқирон Амир Темур юртни сақлаш, тинчликка эришиш учун, ўзи емай едирди, ичмай ичирди, ақча деганга ақча берди, мол деганга – мол... Элнинг катталарини aka ўрнида, кичикларини ука, фарзанд ўрнида кўрди... Юртимизга тинчлик, хотиржамлик керак, Ҳазрат! Бунинг учун энг аввало, Султон Бадиуззамонга мулк бериб кўнглини овлаш лозим, ўзи билан ўзи овора бўлсин. У катта ўғлингиз! Бошқа укалар ҳам унга қараб

## Мұхаммад АЛИ

қадам ташлайдурлар... Агар хутбада унинг номини валиаҳд сифатида сизнинг номингизга кўшиб ўқисалар, бас, нур устига алан-нур бўлур!

Подшонинг кўнгли юмшагани сезилди:

– Нима қил, дейдилар? – деб сўради охири Навоийдан.

– Султон Бадиuzzамонга Фароҳ билан Сеистонни инъом этиш ҳақинда, Астрободни суюкли набирангиз Мўмин Мирзога топшириш тўғрисинда фармонга имзо чексалар кифоядур... Ёдингиздаму, унинг хатна тўйида ўзлари шундай ваъда қилғонлар. Такрор айтамен: сизнинг томирингизда, уларнинг томирларида битта қон оқиб турибдур, муқаддас Амир Темур қони! Қон бирлаштирадур, иншооллоҳ! Бунга сира шубҳа қилмасмен!

– Астрободни... Музaffer Мирзога атаб турғондим...

“Йўқ эса, маҳди улё дод деб юборадир-ку!” – деди ичидা подшо.

– Музaffer Мирзога ҳам албатта мулк керак. Юртимиз улуг, Балх ҳокимлигини берингиз. Чунончи, Сараҳс, Машҳадлар ҳам бор, Марв бор. Мўмин Мирзо энг катта набиралари дур... Буни унутмасунлар!

Икки дўст бир-бирларига тикилдилар, гўё энди ҳеч қандай ташвиш йўқ, уларнинг кўнгиллари ёришган, қушдек енгил...

Шу палла мулозим кириб, вазири аъзам Низомулмулк шошилинч хабар келтирганини билдириди.

Кўнгил қопқалари очила бошлаган Хоқони мансур киришга рухсат берди. Бир пайт оstonада ярқ этиб ажralиб турадиган, тўқ кўк-қора матодан тикилган, заррин ҳошияли чопон кийган вазири аъзам кўринди.

– Хуш келибдурлар, Амир Алишер жаноблари... – деди Низомулмулк тавозени ўрнига кўйиб, улар Навоий сафаридан кейин илк бор учрашишмоқда эдилар, вақтнинг зиқлигидан жавоб ҳам кутмай Султон Ҳусайн Мирзога ўгирилиб қўл қовуштириди:

– Бир қошиқ қонимдан кечадурлар... Умидим бор, подшоҳим, бир қошиқ қонимдан кечадурлар...

– Не ҳол юз бердики, қонингдан кечурмен эркан?.. – подшога вазири аъзамнинг келиши унча ёқинкирамагани сезилди.

– Шоҳим! Қандаҳордан шошилинч чопар етди: Султон Бадиuzzамон Мирзо яна Ҳиротга бостириб келмақда эканлар...

– Нима-а?.. Нима дединг?!...

– ...Подшозода катта кўшин тўплаб Ҳиротга отланибдурлар. Амир Хисравшоҳ, Амир Зуннун лашкарларини ҳам бирлаштирибдурлар. Ҳозир Майманада эмишлар... – подшони нафас олишга ҳам қўймай тез-тез гапирди Низомулмулк. – Астрободдан Балхга ўтдим, Балхдан Қундузга, Сеистонга, Қандаҳорга... Тиним йўқ... Мен тўнғич ўғилмен, шаҳзодамен. Тўнғич ўғилнинг отада ҳақи кўп... Худонинг ҳам атагани бор. Етар, сабрим тугади, ортиқ чидолмаймен, бу сафар албатта отамни Ҳиротдан қувиб юборамен, пойтахтни олиб, тахтга минамен, дунёга жар соламен, деганмишлар... Билиб қўйишсин, Ҳиндикуш шерларидай олғир қўшиним билан икки кунда шамолдай Ҳиротга етиб борамен, деб алоҳида писанда қилибдурлар...

– Ҳай-ҳай! Тўхтангиз! Бу не сўз?.. – хавфни даф қилмоққа тиришди Навоий. – Сўз, дегани гапиравериш дегани эмас-ку!

– Астағфирулло!.. Саркаш шаҳзода бизга яна панд бермакда... – Хусрави Гозийнинг кайфияти бузилди. – Ҳаддидан ошмақда! Мени Ҳиротдан қувиб юборар эмиш!.. Мени – отасини-я! Ҳа-ҳа!.. Кўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб юргонини кўрингиз! Уни йўлдан ургувчилар бор! Катта бўлиб, вояга етиб ҳам ақли кирмади... Айтғонини қилиб бердик. Сарахсни бошқарди, Шибирғон ҳокимлиги ҳам топширилди... Балх... Йўқ, кўнмайдур! Оҳ, болалар, болалар! Лаҳза ором йўғ-а!..

*Эй ажал, осуда қил ҳижрон балосидин мени,  
Бир йўли қутқар улуснинг можаросидин мени! –*

дэя оҳ тортиб юборди Хоқони мансур...

Юраги булк этган Навоий ҳанг-манг дўсти томонга талпинди ва унинг қўлтиғига кирди...

– Ундоғ демасунлар! Сира ундоғ демасунлар! Шайтонга ҳай демак, жоиз, Султони соҳибқирон!.. Шайтоннинг юзини тескари қилсун!..

– Не чорамиз бор, Алишер? – руҳи синиқ сўради Султон Ҳусайн Мирзо. Унинг овози тушкун эшитилди.

– Каминада бир таклиф бор! – секин гап қистирди Низомулмулк шу палла...

– Қандай таклиф?

– Балки... – қитмирлик ила деди Низомулмулк кўз қирини шоирга ташлаб. – Навоий ҳазратлари отланиб, Бадиuzzамон Мирзони адолату инсофга чакираплар?.. Ахир отага қўл кўттармак гуноҳ-ку! Отага-я? Ҳамма гап инжиқ набирангиз Мўмин Мирзода эмиш аслида, подшоҳим! У ёшига номуносиб тарҳашликлар қилиб, отасининг олдига ортиқча талаблар қўяр экан...

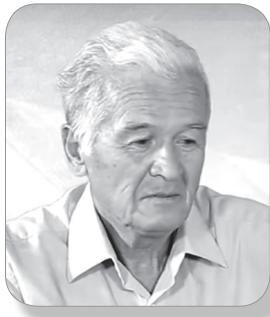
Навоий кескин деди:

– Йўқ! Покиза хилқат, бегуноҳу масъум шаҳзода ҳақида ундоқ сўзлар демакдин тийилингиз! Зинҳор хушхабар билан келмадингиз! Қадамингиз ҳамиша бирон хатарга боғлиқ бўлур, во дариғо! Қачон бу одатингиз қоладур?..

– Бари Худодан, ҳазратлари... Каминада не айб?. – вазири аъзам шундай дегач, аста ортга тисарилди.

– Кўнглингизни чўқтирмангиз, подшоҳим! – деди Навоий қатъий, тетик овозда. – Бу гапларнинг нечоғлик рост-ёлғонлигини тезда билурбиз. Ёлғон бўлса жазосини олғувчилар олур! Эшитибоқ, ўзим ҳам дарҳол отланмакни кўнгилга туғиб қўйғондим... Кўрайлик-чи, не важдин Бадиuzzамон Мирзода бундоқ ўзгаришлар юз берди экан?..

*Давоми бор*



## Муз қозонни қайнатар қуёш

**Жамшид  
ПРИМОВ**

### Бир неча кундирки...

...Мактубинг йўқдир,  
Кўзим йўлга боқиб толиқди, эркам.  
Бир неча кундирки ўйнашар тақдир,  
Афтода ҳолимдан кулгандай у ҳам.

Бир неча кундирки кезгум бемаъно,  
Хаёлингни ташлаб кетолмайдирман.  
Бир неча кундирки тирикман, аммо,  
Аммо шу кунларни яшолмайдирман.

### Армон

Ўқ еган куш – дилимдир,  
кимга айтай арзимни,  
Ундаги ёриқларни,  
кемтикларни, дарзини,  
Бақоликка юз бурай  
қандай узмай қарзимни,  
Момом, бобом, энажон,  
қайда қолиб кетдингиз,  
Юрагимга битмас дард,  
ларза солиб кетдингиз.

Бу умр – умр эмасдир,  
ҳар куним жанг, фирибдир,  
Барча айшу роҳатда,  
биргина мен ғарибдир.  
Лўттибозлар ёлғондан,  
илму шиор корибдир,  
Момом, бобом, энажон,  
қайда қолиб кетдингиз  
Ёргуғ орзу ўйларни,  
нега олиб кетдингиз?

---

**Жамишид ПРИМОВ** – 1948 йилда тугилган. Хўжсанд давлат педагогика институтининг тарих факультетини тамомлаган. Шоирнинг ўнлаб шеърий ва публицистик китоблари нашр этилган.

Томи кетган, суюқлар  
улуғлик даъво қилур,  
Соддадил, хоксорларга  
игвонираво қилур,  
Нишсанчиб, илон, чаён  
дилларни яро қилур,  
Момом, бобом, энажон,  
қайда қолиб кетдингиз,  
Ёвиждан азобидан  
толиб-толиб кетдингиз?

Хар эшикда пул дерлар,  
пулсиз одам эмассан,  
Шундок замон келмишки  
биров гамин емассан,  
Кунинг болангта қолса  
ночору шўрлик кассан,  
Момом, бобом, энажон,  
қайда қолиб кетдингиз,  
Лекин, мўл-кўл меҳрга  
қониб-қониб кетдингиз.

Бир-бирини суяган,  
кўллаган зот-афсона,  
Елка тутган, қайишган,  
жўмард авлод-афсона,  
Ютуғидан, баҳтидан  
бўлганлар шод-афсона,  
Момом, бобом, энажон  
қайда қолиб кетдингиз,  
Қалбсизлар даргоҳидан  
балки ёниб кетдингиз.

## **Қисмат**

Мендан қочаверма, дўстмисан, рақиб,  
Сен дуркун, мен озғин, маъюс турибман.  
Бунда сен шон-шуҳрат мулкида балқиб,  
Бунда мен ночор ҳам кезиб юрибман.

## **СЎЗ СЕҲРИ**

*Ғадир пешонада учқур вақт гарди  
Қачондир кўрк бўлган ўқтам қомат йўқ.  
Кўзларида бевафо дунёниг дарди,  
Энди дармон кетар, энди омад йўқ.*

*Аниқроги, бу ҳол буюк Америка ёзувчиси Эрнест Хемингуэйнинг “Чол ва денгиз” қиссасини эслатади. Ажойиб ва маҳзун. Бечора чол неча кунлаб балиқ овидагора сабаби бу ҳолни курашади. Шуниси ҳам борки, ёшилик куч-қудрати ҳам тарқ этган, бироқ қайсан чол курашади қайтмайди. Тўери, чол ва тол, чол ва денгиз тушунчалари аро шаклий ва мазмуний жабҳада минглаб масофаалар ва маънавий ҳаётниг турфа қурралари мужассасам. Айни пайтда чол ва толни бирлашибадиган, чол ва денгизни туташтирадиган умуминсоний руҳият ҳам йўқ эмас. Фақатгина ҳар иккисининг ҳам кўзларида “бевафо дунёниг дарди” исёнига, изтиробига қулоқ тутасиз.*

*Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони Абдулла Орипов “Жамишиднинг беғубор самимиятга йўғрилгани шеърларини ўқир эканман, юрагимга аллақандай ёруғлик оқиб кираётгандек туюлади. Олис-олис йиллар ортида қолган осуда болалик чогимга*

## Жамшид ПРИМОВ

Абадий маконга етамиз қай кун,  
Қисмат ном унвон ҳам тенг бўлар, бўтам.  
Бир кун маконингга кетарсан дилхун,  
Бир куни ёнингга борарман мен ҳам.

## Модерн, бу омочмас

“Чакка ўтиб томдан лой  
Деворни ювиб кетди.  
Эски пахта чопоним  
Ёмғирда ивиб кетди.  
Бу ҳам етмай, бошимга  
Ташлади қуш тезагин”,  
Бизнинг шоир шеърини  
Мажоз билан безади.  
Ана ижод, мана шеър!  
Бу янгилик, бурилиш.  
Нозик назм оламида  
Бўлди дадил сурилиш.  
Бир нечаси “оҳ” деди,  
Қалам чархлаб тадқикқа.  
Бу топилдик баҳосиз,  
Тенг туради ақиққа.  
Ўртачалар шоирмас,  
Қофиябоз бўлади.  
Мановини ўқиган,  
Мияси ҳам тўлади.  
Мунаққид ишга тушди:  
“Чакка” ижобий эрур.

“Девор” бу – эски тузум,  
“Куш”да баланддир гуур.  
Пахта чопон – хурофот,  
Шоир атайин топган.  
Буни кашф этгунича,  
Қанча-қанча тонг отган.  
Униси ундоқ деди,  
Буниси бундоқ деди.  
Бундай талант шаҳарда,  
Ягона, ҳа, тоқ деди.  
Бизнинг ҳамқишлоқ эса,  
Ўз ишидан лол, ҳайрон.  
Қаддини сал ғоз тутиб,  
Тиржаярди ҳар замон.  
Аммо қўни-қўшнилар,  
Тушунмасди шеърини.  
Вали трактор ҳайдар,  
Али чопар ерини.  
– Бизнинг машғулот оддий,  
Шеъри қўп қийин экан.  
– Уни тушунмоқ учун,  
Калла керак ўй-ўв акам!

---

қайтгандек, осмон қозонида порлаган дурахшон юлдузларга боқиб, ўзимни ўзгача бир оламда ҳис қилаётгандек бўламан”, деб ёзган эдилар.

Жуда юксакликдан балиқчи чол писта пўчогичалик қўриниши мумкин. У ҳам ҳаёт гирдобларида ўз ақидаси билан кетиб бормоқда. Тол соясида ҳам шунчалик эрмак учун юзаки қараганда писта сотиб чол ўтирибди. Пистанинг мазгини ютиб, пўчогини тупуриб ташлаётганлар писта ва пистафуруши чол ҳақида ўйлаб ҳам кўрмаган бўлишилари мумкин ва яна ҳаётнинг маззи писта сингари чақилиши хотирида бўлмаслиги эҳтимол. Яна муҳим, улкан, мўъжаз ҳақиқат бир шеър ёки қиссада баён этилиши эътиборидан четдадир. Ва яна миллий шеъриятнинг бир парчасида жаҳон адабиёти дурданаси билан тенглаша оладиган нуқталарни сезмагандирмиз. Бироқ, ҳар иккисининг ўртасида ҳаёт фалсафаси инкишиф этилиши мүкәррар. Ваҳоланки, “Балиқчи чол”да итоаткорлик руҳи қачондан бошлиб ўз қалбида қўним топгани устида бош қотириб ўтироқлик учун чол бениҳоят соддадил одам эди. Аммо у ўзининг итоатгуй бўлиб қолганини ва бу итоатдан у ўз номуси, инсонлик қадримматини ўйқотмаганлигини билар эди. Пистафуруши чолнинг сўнгги ҳукмича:

Сўнг... макон қургани шу сой бўлди,  
Ўтган йўловчига писта сотар чол,  
Менинг-ку паймонам тўлмоқда энди,  
Ҳаёт нималигин, ма, сен чақиб ол!

Керак нозик ҳис-туйғу,  
Мингта китоб ўқиши шарт.  
У мисоли альпинист,  
Помир тоғин этар забт.  
Модерн, бу омочмас!  
Кимдир мағзига етди.

Туб бурилиш билан шеър,  
Эллик йил олдга кетди.  
Бир-иккита мухбирлар,  
Роса шовқин солибди.  
Шүйтіб бир болапақир,  
Классик бўп қолибди!

### Ишқ бир кун қайтар-о

Азизим, севги бор, умидинг узма,  
Бу эзгу қасрнинг фиштларин бузма,  
Кипригинг торига маржонлар тизма,  
Ишқ бир кун қайтар-о.

Ким уни бунёду ким торож этгай,  
Бир кўнгил ардоқлаб, ким муҳтоҷ этгай,  
Гоҳ паймол бўлганда, кимдир тож этгай,  
Ишқ бир кун қайтар-о.

Йиллар ўтаверар, парийлар ўтар,  
Шон-шавкат, давронлар, бойликлар йитар,  
Йифлама, майиним, бошингни кўтар,  
Ишқ бир кун қайтар-о.

Сенми? Билолмадим... Йўқ ҳеч ҳам гинам,  
Бу дунё шундайин аслида бир кам,  
Маним тополмассан vale излаб ҳам,  
Ишқ бир кун қайтар-о,

---

Меҳр түйгусини инсон яралгандан сўнгги манзилига равона бўлгунга қадар қалблар ташна ва интиқ бўлган улуг ҳиссиётдир (“Меҳр ҳовузи”). Инсон ҳаётнинг турли сўймоқларидан бепоён кенгликларга элтуви зиёҳам меҳрдир. Меҳр бу инсон-чун умр дарахтида хазон бўлмас ям-яшил япроқларга эга бўлган эҳтиёж. Шу боис, шоир меҳр ҳовузини яратмоқни орзу қиласди. Ташина дилларни меҳр билан тўлдиримоқча азм этади. Муддао эзгу-меҳр улашимоқ.

Одамларга кўпроқ меҳр керакдир!  
Кўнглимда яратиб улкан бир ҳовуз,  
Бир майин сувларга тўлдиридим, токи  
Ўтган ўйловчилар боссин, деб ҳовур.

Шоир қалби ўз даврининг маънавий қўзгусидир. У ҳамиша замон ила ҳамқадам. Шоир шеърида даврининг долзарб муаммоси қўзгуда акс этгандек инъикос топади.

Шоирнинг ижодий фаолиятини яна бир құрраси ҳақида филология фанлари доктори, профессор Абдуқодиров шундай ёзади: “Жамиид таржимонлик билан жиiddий шуғулланади. У рус ва тоғсик тилларидан таржима қиласди. Айниқса, мустақил Тоғикистоннинг ўзига замондоши ва машҳур шоирларини кўпроқ ўзбек тилига агадаради. У Лоҳумий, Лоик, Гулрухсор, Гулназар, Камол Насрулло, Аҳмаджон Раҳматзод,

## Жамшид ПРИМОВ

Оташингда ёндин ва гурлаб кетдим,  
Кетдим мен. Исмингни муҳрлаб кетдим,  
Наҳотки сен гулни ман хўрлаб кетдим?  
Ишқ бир кун қайтар-о.

### **Мусаввирга**

Аргимчоқ солгандай кўкка турналар,  
Бийдай чўл бағрида судралар карвон.  
Бу ҳолдан кимнингдир бағри тирналар,  
Бир хачир ортидан ўн тую равон.

Ҳайратда термилгум мағзин чақолмай,  
Бунда не сир пинҳон, нимадир маъни?  
Шунча йил яшабман бир сабоқ олмай,  
Шунча йил билмабман ичин кимсанинг.

Атай бу мавзуга қўл урдинг, нечун?  
Юқ ташиб юрганин кимларга йўйдинг?  
Намойиш қилгандай мўйқалам кучин,  
Туяни хачирга арқонлаб қўйдинг!

### **Фасллар**

Осмон гулдуради, ёмғир шивалар,  
Висолга ошиқдик кору дўл демай.  
Мени иситарди сўзинг, нигоҳинг,  
Сувларни кечардик ариқ, қўл демай.

Осмон гулдуради, чақмоқлар чақиб,  
Шамоллаб қолмай, деб титрайман дир-дир.  
– Гапингни қисқа қил, ярим кеч бўлди,  
Ёмон толиққанман, ухлайлик, кампир!

---

*Фарзона шеърларини маҳорат билан таржима қилган. Жамшид таржималари асл нусхага жуда яқин ва тенглиги, бадиий жиҳатдан етуклиги билан диққатга молик. Чунки у тоғисик тилини яхши билади ва бу тилда ҳам ижод қила олади. Буни Жамшииднинг ўзбек ва тоғисик тилларида ёзган ширу шакар шеърлари ҳам тасдиқлайди. Шоир таржималари ва ширу шакарларларида икки қардош халқ дўстлигини тараннум этиб, халқлар ва адабиётлар дўстлигини янада мустаҳкамланишини орзу қиласди:*

*Жамшиидо, то зиндаи  
Дўстликка хизмат айлагил,  
Точи сар кун хоки кишивар  
Бў – наслга пандмиз”.*

**Бойиржон ШЕРОНОВ,**  
филология фанлари номзоди, доцент



## **Эркин Аъзам драмаларида шахс ва жамият талқини**

**Шоҳруҳ  
АБДУРАСУЛОВ**

Атоқли адиб Эркин Аъзам бадиий адабиётнинг мураккаб йўналиши – драматургияда анча йиллардан бўён баракали ижод қилмоқда. Ёзувчи қаламига мансуб киноқиссалар асосида эътиборга молик фильмлар яратилган бўлса, драматик асарлари аллақачон театр санъати мулкига айлангани айни ҳақиқат. Бинобарин, Эркин Аъзам драматургиясини тадқиқ этиш, унинг бадиий-ғоявий жиҳатлари, тили, поэтикаси, образлар характери, жанр хусусиятларини таҳлил қилишга зарурат бор деб биламиз.

Ёзувчининг яқинда “Шарқ” нашриётида ғоят дид ила, ям-яшил муқовада чоп этилган тўрт томлик “Танланган асарлар”ининг учинчи жилдига қисса ва киноқиссалари қатори “Жаннат ўзи қайдадир”, “Шажара”, “Фаррош кампирнинг туши”, “Хонадон эгаси”, “Танҳо қайиқ” сингари драматик асарлари ҳам киритилган. Бу пьесаларнинг мазмун-моҳияти, сюжет ва қаҳрамонлари турлича бўлса-да, барини бирлаштирувчи умумий, муштарак жиҳат бор: бу Эркин Аъзамга хос пухта матн, истеҳзоли тил, тагматн жозибаси, майший турмуш фонидаги ижтимоий, ўтқир ҳақиқатлар...

“Фаррош кампирнинг туши” – айни фикримизни тасдиқловчи асарлардан бири. Пьесанинг жанри хусусида муаллифимиз тузукроқ гап айтмайди: яъни, “драма” ё “комедия”, дея ҳукм ўқимайди, “Бошига кулфат тушган бир бекорчихона ҳангомаси, икки қисм – бир талай дийдиёдан иборат” асар, та мом-вассалом! Кейин, драмага хос анъанавий саҳна, кўриниш деган тушунчалар ҳам йўқ: икки қисм, дийдиёнинг бошланиши, еттита дийдиё ва ўша дийдиёларнинг интиҳоси – бори шу! Бу қандоқ пьеса бўлди?! Биз ёдлаган драматургиянинг “олтин қоидалари”га тўғри келмаяпти-ку!

---

**Шоҳруҳ АБДУРАСУЛОВ** – санъатшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори. 1991 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтини тамомланган. Унинг “Ижодкорлардан олган руҳ” номли публицистик мақолалардан иборат китоби, шунингдек, “Адабиёт. Саҳна. Инсценировка”, “XX–XXI асрлар Ўзбекистон санъатида трансформация жараёнлари” (ҳаммуалифликда) номли рисолалари нашир қилинган.

## Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ

Шундай юзаки, нўноқ тасаввурлар ила пьеса матнига кирасиз: бундаги манзараларни кўриб, ҳайратда қоласиз: номсиз, аллақандай бир идора, у ерда бир тўда оломон жағи тушгунча вайсайди, ҳаёти, кундалик ишида бирор маъни-манфаат йўқ; уларнинг исми шарифи, феълу сажияси ҳам шунга яраша: Раҳбар Раҳбарович – ҳаммага таниш одатдаги амалпараст; Гулибарно – жиблажибон котиба; иқтисодчи хоним – пардоз-андозга ўч “замонавий” жувон; бўлим бошлиғи – тўймас ошхўр, тамагирроқ киши; ҳайдовчи йигит – уйкучи, диванда думалаб мудрагани мудраган ва ҳоказо. Пьеса қаҳрамонларидан бири бу тутуриқсиз, бемаъни ҳаётни шундай таърифлайди: “Ҳали хўroz қичқирмай туриб шаҳарнинг бу чеккасидан нарига чеккасига ошга бориб, кейин кун бўйи ишхонада мудраб ўтирамиз! Униси камдек, пешин бўлар-бўлмас, тағин ошхўрликка отланамиз. Тушлик баҳона, тиш кавлаб соат икки-учларда қайтамиз. Қорин шишган, қўл ишга бормайди, яна талай замон ланж! Стол устини саранжомлаб, энди ишга киришман деганингизда иш куни тугаб қолади...” Бутун куни шундай “тартиб”га қуриладиган, қорин қурсоғу майшатдан бўлак ташвиши йўқ, ҳам маънан, ҳам жисман чириб битган бу идорадан нима кутиш мумкин?

Пьесада биргина безарар, тирик қаҳрамон бор, “қулоғи оғир, қўлида мудом латта, дуч келган жойни артиб-суртиб ўзича жавраб юрадиган” фаррош кампир. Бу персонаж асарнинг икки-уч ўрнида кўриниш беради, холос, лекин воқеаларнинг бари шу кампирга келиб туташади. Унинг фаррошлиги, қулоғи оғирлиги тасодиф эмас. Зотан, драматургияда образнинг ҳар бир хусусияти, ҳолати, характерини мантиқан далиллаш талаб этилади. Кампир идорадаги ҳар турли бемаъни, бачкана сўзларни эшитмайди, қулоқлари бу дийдиё ва олашувурлардан ихоталанган, фаррош бўлиб, наинки хоналарни саранжом-саришта қиласи, балки бу даргоҳдаги иллату ғуборларни ҳам ювиб тозалайди. Ҳар қалай, фикрловчи ўқувчи ё томошабин шундай хулосага келади. Муаллиф бунга пьеса якунида – яъни, дийдиёларнинг охирида ишора қиласи: томоша аввалидаги ўша чорси хона, аммо бўм-бўш, қўлида лаш-лушкини кўтариб, фаррош кампир пайдо бўлади, “ҳаммаёқ чиннидек тоза, ороста...” дея ўзига таскин беради. Маълум бўладики, пьесадаги воқеаларнинг бари фаррош кампирнинг туши сабаб содир бўлган.

Адид сюжет оқимини иккига ажратади ва шундай номлайди: ошгача ва ошдан кейин... Бундай ажабтовур тақсимот ўқувчини ўйга толдиради: нимага ишора бу? Ҳа, Эркин Аъзам драмалари – рамзу тимсолларга бой, китобхон дикқатини бир жойга жамлаши, диалог ва ремаркалар қатидаги фалсафани ҳис қилиши, сюжетнинг зоҳирий ифодасига эмас, ботиний оламига кириб бориши зарур. Акс ҳолда, бу драмаларнинг ташқи хусусиятлари – юморга йўғрилгани, майший манзаралари, қочиримли тили ўқувчини чалғитиб қўяди, драматург айтмоқчи бўлган асосий фикрлар, ижтимоий ҳодисалар моҳиятига етилмайди. Мушоҳада қилсан, бори ҳаёти, касбу фаолияти ош – қорин дарди ила ўлчанадиган, тириклик мазмунини шунда кўрадиган олонмоннинг манқуртдан нима фарқи бор? Агар жамиятнинг катта қисмини шундай инсонлар ташкил этса-чи? Бу ҳақда ўйлашнинг ўзи даҳшат!

## Эркин Аъзам драмаларида шахс ва жамият талқини

Муаллиф “Шажара” номли пьесаси дебочасида Шайх Саъдийнинг машхур байтини эпиграф сифатида келтиради: “Бани одам аъзои яқдигаранд”. Маълум бўладики, бу сатр БМТ бош қароргоҳининг пештоқига битиб қўйилган экан. Дарҳақиқат, ер куррасидаги бори миллатлар, элу элатлар, қўйингки, бутун инсониятни бирлаштириш, уларга бирдек муруват, ғамхўрлик қўрсатишни мақсад қилувчи ташкилот учун бу байни топиб айтилган шиор. Хўш, адид нега бунга ишора қилаёттир?

Пьесада шу саволга тугал жавоб бор. Асар замирида одам боласини бирбирига тескари қилувчи миллатчилик, маҳаллийчилик, уруғ-аймоқ, насл-насаб, зоту турга ажратишдек тубан иллатнинг оқибату зарари, шунингдек, инсон қавмини бирлаштириш, одамийлик ришталарини мустаҳкамлаш фояси ётади.

Воқеалар юз берувчи Бешчорбоғ қишлоғида Замон шажара лақабли муаллим аҳли овулнинг даъвати билан наслнома тузади: яъни, бу рўйхатда одамларнинг келиб чиқиши, уруғ-аймоғи, етти пушти акс этмоғи лозим эди. Рўйхат-ку тузилади, аммо ҳамма машмаша шундан сўнг бошланади. Хотин эридан, жиян тогасидан юз буради: ахир, шажара бўйича кимдир бек, кимдир эшон, яна кимдир қулбачча бўлиб чиқади-да! Оқибатда хайрли ният ила бошланган эзгу амал фитнага айланади.

Гарчи драмада насрга хос теранлик, ифодавий бўёқлар кучли бўлса-да, воқеалар баёни ғоят изчил, таранг, персонажлар нутқи, баҳсу мунозараси ўз-ўзидан драматизмни келтириб чиқараверади. Шу ўринда Эркин Аъзам драмаларининг умумий бир ҳолатини қайд этмоқ ўринли: бу пьесаларда очик-ошкора, эҳтиросу зиддиятга бой шекспирона конфликтлар учрамайди, воқелик сиртдан қаралганда, бирмунча сокин кечади. Лекин асосий кураш қаҳрамонлар рухияти, ботинида юз беради. Кундалик сухбат асносидаги диалоглар йиғилиб, пировардида, кутилмаган “портлаш”га айланади, образлар характеристи, мақсад-муддаоси бор мураккаблиги ила очиб ташланади. “Шажара”да айни шу жиҳат ёрқинроқ қўринади десак, хато бўлмас.

Пьеса қаҳрамонлари оддий қишлоқ одамлари, аммо барининг ўз феълу хўйи, характеристи бор. Масалан, Бек бобо деган оқсоқол “бек”лигини исботлаш, зотини пеш қилиш билан овора, у учун ҳаётнинг маъниси, тирикликийнинг шарти шу. Ўзи айтмоқчи, илдизини чуқур ўргансангиз, “насл-насаби Амир Темурга тақалса ҳам ажаб эмас”.

Кишвар момо исмли кампир гўё тирик қомус, қишлоқдаги ҳамма кечмишдан воқиф, аҳли овулнинг насл-насаби, зоти зурёдини яхши билади. Ўқтам ва-ва дегич дурадгор уста шажара сабаб хотинининг олдида тили кисиқ, чунки келиб чиқиши қуллардан эмиш. Тўти ўқиган (лақаб) эса ҳар гапида эридан устунлигини юзига солади, болаларининг “қулвачча” эканидан норози бўлиб, арзу дод қиласди. Марат бизнес деган тадбиркор молу давлатини ўртага қўйиб, оқсуюклар авлодига мансублигини қўрсатиш илинжида. Хуллас, муаллиф ҳар бир қаҳрамонга хос мантиқ, ҳолату характеристи усталик билан топа билган.

Воқеалар ривожи ва муаллиф ғоясининг юзага чиқишида тошкентлик шажарашунос олима Зайтунахон образи муҳим ўрин тутади. Ўз илдизи-

## Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ

ни излаб юрган бу қиз Бешчорбоғга келиб, Наби лазгин деган одамнинг уйи бузилаётганда, девор орасидан қўлёзма топиб олади. Аён бўладики, бу қишлоқ аҳлиниңг наслу насли, қавму қариндошлиги битилган шажара китоби экан. Асл ҳақиқатни очувчи, Замон шажаранинг юзаки “тадқиқоти”га барҳам берувчи қўлёzmани олима қиз қунт билан ўрганиб, таржима қилишга киришади.

Зайтунахон қўлёзма билан танишиб чиқиб, барчанинг асл илдизи, келиб чиқишини айтиб бергач, шажара даъвосидаги қишлоқ одамлари муросага келади. Драма якунида Бек бобонинг ҳоргин товуш ила айтган “Асли кимман, нимаман – ўзимга аён. Бизнинг уруғдан беки ҳам чиққан, қулу қароли ҳам. Отимиз ҳам айтиб турибди-ку. Бу ёғига босмачи дейсизми, қизил дейсизми, баридан бор. Зайли замонга қараб йўргалаганмиз-да”, деган сўзлари пъесанинг асосий моҳияти, бош фояси очилишига хизмат қиласди.

Адабнинг “Жаннат ўзи қайдадир” номли драматик қиссанини замонавий ўзбек драматургиясидаги жиддий ҳодисалардан бири деб аташ мумкин. Муаллиф бош қаҳрамон – сobiқ марксчи олим Жўрақул образи орқали даврлар ўзгарган палла замонасозлик қилмай, ўзлиги, виждони, эътиқоди, инсоний аъмолини сақлаб қолган, шахс ва тузум ўртасидаги мураккаб эврилишлар чоғи мувозанатини йўқотмаган ғоят иродали, кучли шахс сиймосини яратади. Табиий савол туғилади: ўтиш даврида эски мафкурадан қайтмаган, истиқлол ғоялари билан муроса қилолмаган инсон бугун қаҳрамон бўлишга, ибрат ўлароқ кўрсатилишга арзидими? Жўрақулнинг шогирди Турсуний билан сұхбатида бу саволга жавоб бор. Устози академик бўлишини истаган шогирд ундан “Ажойиб замонда яшамоқдамиз. Мустақиллик шарофати билан халқимиз...” қабилидаги баландпарвоз сўзлардан иборат уч-тўртта мақола ёзишини сўрайди. Домланинг жавоби эса унинг асл муддаоси ойдинлашишига сабаб бўлади: “Ўқиган одам кулмайдими? Кечаги замонда бошқа ашулани айтарди, домласи қурғур энди бу ёққа ўтибди-да, мунофиқ, икки-юзламачи экан, демайдими!?” Ха, Жўрақул домла ўз шаънига мунофиқлик гарди юқишини истамайди, “истиқлол” деган буюк сўзни кўп қатори шунчаки ўпкаси билан эмас, бутун вужуди, борлиги билан айтишни хоҳлайди. Аммо не қилсинки, “суяқ савил шўро замонида қотган, начора!” бирдан мустақиллик дея байроқ кўтариш, бир думалаб янги тузумга ўтишни виждони қабул қилмайди. Боз устига Жўрақул эски замоннинг одами бўлса-да, оиласида янги давр тухфа этган демократия хукмрон. Эркинлик шу даражага бориб етганки, ҳатто домла ўз оиласида кераксиз матоҳдай бўлиб қолган. Якка-ю ягона ўғли Мэлис ўттизни уриб қўйгану, аммо уйланиш ҳақида лоақал ўйлаб ҳам кўрмайди. Эридан ёлчимаган қизи Клара эса фарзанди Луиза билан ота-онасининг пинжига тиқилган. Кўз очиб кўргани, рафиқаси Бибиробия ўзини тиҷоратга урган. Яна хонимнинг тиҷоратдаги ҳамроҳи Раҳматуллоҳ Жийдалий исмли киши ва домланинг эски шогирди Турсуний хонадоннинг доимий аъзоларига айланиб ултурган. Домланинг ўзи эса оила аъзолари учун “маккажўҳори қайирадиган одаму уй коровули” дан ўзга ҳеч ким эмас. Кўриниб турибиди, оиладаги мухит батамом изидан чиққан. Бу ҳолга ким айбдор? Қанчалик ачинарли ва аламли бўлмасин, бош айбдор

## Эркин Аъзам драмаларида шахс ва жамият талқини

Жўракулнинг ўзи. Қаҳрамонимиз туғилиб ўсган қишлоғи Жийдалига жўнаб кетгач, видолашув чоғи хотинига ёзган васиятномасида хаёти давомида йўл қўйган энг катта хатосига иқрор бўлади: “Роза Люксембургга ҳавасан мен сени – Роза, Клара Цеткинга ўхшатиб қизимни – Клара, ёлғиз ўғлимни эса, биласан, ўзим умримни бағишилаган ғоя йўлбошчиларини эслаб – Мэлис деб атадим. Шу руҳда тарбияладим. Балки кўпгина бемаъниликлар шундан ҳам бошлангандир. Бўлмаса, менга ким қўйиб эдики... Ўзим бир Жийдалидан чиққан Жўракул бўлсам! Сени – биппа-бинойи муслима аёлни ўзимча замонавийлаштирумокчи бўлдим-а! Бунинг оқибатини билганимда, Худо ҳаки, уйдан ташқарига чиқармасдим сени!..”

Драмадаги қолган персонажлар хусусида ҳам тўхталиб ўтсак. Хоним ёки Янгамулло – Домланинг хотини, “оёқ чиқарган” тижоратчи, орзуси яна-яна яхши яшамоқ. Борига қаноат қўлмайди, ўзга юртларни кезиб, савдо-сотиқ билан шугулланади. Гўё барча нарсага оила аъзолари фақат унинг меҳнати туфайлигина эришаётгандай... Хўш, енгил-елпи ҳаётни орзу қиласидиган, илм билан мутлақо чиқишимайдиган хоним нима учун бутун умри китоблар орасида ўтган инсон билан ҳаёт риштасини боғлашга рози бўлдийкин? Бунинг сабаби маълум. Хоним домланинг илмини эмас, шон-шуҳратини севади. Ўғли Мэлисга қарата айтган “Аспирант эмиш, катта олим бўлармиш! Овоздаси Жийдалини тутган эди. Шунисига учибман мен аҳмоқ! Раиснинг ўғли орқамдан соядек эргашиб юарди-я!” деган сўzlари ҳам турмуш қуришдан асл муддаоси не эканлигини кўрсатиб турибди.

Мэлис ёки Меливой – Домланинг асл меросхўри, якка-ю ягона, арзанда ўғли. Аммо ҳаётда маълум бир мақсади йўқ, бирор соҳанинг бошини тутмаган, қулоққа ёқмайдиган мусиқа чалиб, ўзини созанда санаб юрган йигит. Асли Меливой бўлган бу йигитнинг исмини домла бир умр ўзи эътиқод қўйган ғоя йўлбошчилари – Маркс, Энгельс, Ленин ва Сталин каби “доҳий”лар шарафига Мэлис деб ўзгартирган. Инсоннинг келажакда қандай одам бўлиши унинг исмига ҳам боғлиқ дейишади. Ҳақ гап. Эҳтимол, юқоридаги “доҳий”лар табиатидаги ғайриинсоний қусурлар Мэлиснинг феъл-авторига ҳам уриб кетгандир... Бироқ, расвотабиат, салкам ҳайвонга айланадиган Мэлис ҳам сўнгги паллада она Ватанинг қадрига етади, мудраб ётган томирлари юрт тафти ва ҳароратидан уйғонгандай бўлади. Унинг онасига қарата айтган сўzlари фикримизни тасдиқлади: “У ёқлар ҳам сиз ўйлаганчалик жаннат эмасдир, эна! “Америкада яшайман деган одам Кэннеди аэропортига бориб тушган заҳоти қўқрагидан юрагини юлиб олиб, оёғи остида эзғилай-эзғилай, шундан кейингина доллар юртига қадам босмоғи керак. Жаҳаннам, жаҳаннам!” дерди-ку анови укажонингиз! Эсингиздан чиқдими шу гаплар?” Фикримча, Эркин Аъзамнинг драматург сифатидаги маҳорати, характердаги турфа товланишлар, мураккаб зиддиятларни акс этириш, образнинг тадрижий эволюциясини очиб беришдаги топқирлиги айнан Мэлис образида яққол кўринади. Ўзининг бачкана хатти-ҳаракатлари-ю алмойи-алжойи сўзлаш оҳангидан билан китобхоннинг ғашига теккан бу йигит асар сўнгидаги мутлақо кутилмаган алфозда ўзгаради.

## Шоҳруҳ АБДУРАСУЛОВ

Раҳматуллоҳ Жийдалий – америкалик ўзбек, “ватанпарвар”, хонадоннинг доимий меҳмони. Хонимнинг савдодаги ҳамроҳи. Гап-сўзларидан, муомаласидан гўё бетараф инсонга ўхшайди. Жийдалий образи муаллиф томонидан ниҳоятда пухта ишланган. Айёр ва устаси фаранг бу одам домланинг оила аъзолари олдида ўзини хушфеъл қилиб кўрсатиб, якунда ҳамманичув туширади. Яшаб турган уйларини сотиб, олис-олислардаги виллани орзу қилган хонадон соҳиблари эса Жийдалийнинг фириб бериш санъатига чапак чалиб қолаверишади. Гарчи Жийдалий асарнинг икки-уч ўрнида иштирок этса-да, муаллиф уни мукаммал образ даражасига кўтара олган. Шу ўринда атоқли адиб Абдулла Қаҳҳорнинг “Мукаммал инсон образини ҳислардан кўйлак тикиб кийгазишга чаққон косиб эмас, талантли, ҳақиқий санъаткоргина яратади, ижод қиласи”, деган сўзлари замиридаги чуқур ҳақиқатни ҳис қиласиз.

Бундан ташқари, пьесадаги Турсуний, Клара, Луиза, “Оқ капитар”, Сардор сингари қаҳрамонларга ҳам муаллиф муайян миссияларни юклайди. Умуман, асарда бирорта жонсиз, ортиқча персонаж йўқ, барида недир қараш, фикр мужассам.

“Жаннат ўзи қайдадир” – миллатни, Ватанинни севишга, ардоқлашга чорлайдиган, ҳам бадиий, ҳам драматик жиҳатдан пухта асар, эътиборлиси, бу улуғ туйғу ҳеч қандай ташвиқотсиз, хитобу иддаоларсиз ўқувчи ва томошабинга етказилади.

Эркин Аъзам драмаларининг марказида инсон руҳияти, унинг ботиний олами туради. Унинг пьесалари режиссёру актёрлар ижодий тутумлари, фикру идроки, дунёкарашини ўзгартириб, чинакам адабиёт билан ишлашга ўргатади, томошабиннинг маънавий олами, дидини шакллантиради.



## Ҳикояларда қаҳрамонлар психологиязми



**Рұхсора  
ТҮЛАБОЕВА**

Ўзбек адабиёти яқин ўн йиллар оралиғида мутлақ янги замон, янги давр руҳи акс этган асарлар билан бойиди. Нурилла Чориев, Холиёр Сафаров, Санжар Турсунов, Жасур Кенгбоев, Жавлон Жовлиев, Нодира Иброхимова каби ёш ижодкорлар асарлари шулар жумласидандир.

Хуршид Дўстмуҳаммад, Эркин Аъзам, Назар Эшоқул, Улуғбек Ҳамдам каби атоқли ўзбек адиблари ижодида инсон характерининг мураккаб услубдаги тасвиirlари, асар қаҳрамонлари реал оламда ҳаракатланса-да, ўй-хаёллари, кечинмалари, қувончу қайгулари, умуман, ўзига хос руҳий тасвиirlарга бойлиги билан аҳамиятли бўлгани каби Нурилла Чориев ҳикояларида нафақат янги давр инсонининг турмуш тарзи, кечинмаси, ўй-фикрлари, балки истиқолгача бўлган ўтмишдаги инсонлар қиёфаси акс этади. Бу ҳикояларда инсон ички олами, қаҳрамон психологизми тасвири аксланиб туради. Ёзувчи ҳикоялари асосан маълум макон – Қизғалдоқзорда кечаётган бўлса-да, бироқ қаҳрамонлар руҳияти, уларнинг ўй-хаёллари кенгликлар, олис мамлакатлар, баланд орзулар узра кезиб юради.

Нурилла Чориевнинг “Ташвиши йўқ одамлар” ҳикоясида Бозирган чавандознинг кампиридан кейин ёлғиз қолгани, болалари кўнглига қўй солмагани учун аразлаб далага кўчиб кетгани ҳолати тасвиirlанган. Лекин ушбу реал ҳолат орқали кекса инсон кўнгил кечинмалари, орзу ва армонлари акс эттирилган. Бу ҳақда Қозоқбой Йўлдошев шундай дейди: “Ёш ёзувчининг кўпчилик қаҳрамонлар каби “Ташвиши йўқ одамлар”

---

**Рұхсора ТҮЛАБОЕВА** – “Зулфия” номидаги Давлат мукофоти совриндори. 1984 йилда түгилган. Ўзбекистон Миллий университетини тамомлаган. Мақолалари Республика ҳамда ҳалқаро журнallарда эълон қилинган. “Орзу”, “Умр парчалари” шеърий тўпламлари, “Худойберди Тўхтабоев романларида бадиий психологизм” номли монографияси чоп этилган.

## Рұксора ТҮЛАБОЕВА

хикоясидаги Бозирган чавандоз ҳам құнгил одами. У тушунилишни, құнгил истаклари топилишини хоҳлайди. Нурилла буларни айтиб ўтиrmай, образни күрсатиш, унинг феъли ва рухияти манзарасини чизиш билан кифояланади. Худди қаҳрамони сингари ёзувлар ҳам уни тушунишларини, ниятларини пайқаб етишларини истайди”<sup>1</sup>.

Хикоя давомида Бозирган чавандозни англамаган ва чавандоз үзини англата олмаган образлар бирма-бир тасвиirlab ўтилади. Пировардиди, чавандоз яна қалби билан ёлғиз қолади. Фикримизча, образ сифатида чавандоз жуда ўринли танланган. Зеро, умр бүйи иззат-эътиборда яшаган қаҳрамон умрининг сўнгтигача эътибор ва иззатда бўлишни исташи – ниҳоятда табиий. Шунингдек, кекса чавандознинг құнгил майлини ўғли ёки келинига айта олмаслиги, буни фарзандлари ҳам ўзларича билмай юриши айни дамда қаҳрамоннинг ички кечинмалари, психологизмининг юзага чиқишига асос бўлган.

Нурилла Чорининг ҳикояларида яна бир хусусият менинг диққатимни тортди: уларда ҳодиса ёки юз берган фожиа аниқ-ошкор тафсилотлар билан берилмайди. Атрофидаги тасвиirlар, диалоглар, ҳатто пейзаж ҳам айни пайтда айтилиши керак бўлган ҳодисага ишора қиласи. Бундай услуб беихтиёр Габриэл Гарсия Маркес ижодини эслатди. Инсон рухиятининг буюк тасвиричиларидан бўлган Маркес ҳодиса ёки фожиани очиқдан-очиқ “мана бу мана шундай бўлган эди”, деб айтиб қўймаган. Унда мавхумлик билан аниқлик, тасвиир ва тасвирсизлик, реаллик билан хаёлот ҳамиша қоришиқ келади. Нурилланинг ҳикояларида ҳам айни ҳолат сезилиб туради. Унинг “Лўлитопмаслик чол” ҳикояси Қулмат чўпоннинг тақдир синовларидан букилган қадди, томчилайвериб тўлиб, тўкилган сабр косаси, фарзандли бўлишни орзу қилавериб, охири орзу ҳам қилмай қўйган одамнинг мураккаб рухий олами тасвиirlанган. Бу ҳикоядаги барча образларни мураккаб образлар турига киритиш мумкин. Зеро, ҳар бир образ ҳикояда шунчаки, номигагина қатнашмайди. Уларнинг ҳар бири ўзига юклатилган функцияни бехато бажарган. Ундаги образлар, юз берган воқеа-ҳодисаларнинг деярли ҳаммаси, фикримизча, реал тасвиир билан параллел равища мажозий, ишоравий характерга ҳам эга.

Қулмат чўпон ит судраган чақалоқни топиб олгач, уйига йигилган оломон орасидан Тиркашов муаллим билан Эшон бува алоҳида ажralиб туради. Чунки айнан шу икки образ орқали жамиятнинг қўринишдан савлатли, бироқ кўплаб гуноҳ ва чиркин ишларни бажариб, сўнг айбини ёпиш учун бошқа одамларнинг муаммосини зўр бериб овоза қиладиган, ўзини гўё энг муҳим масалани ҳал қиладиган кишидек кўрсатадиган кимларнидир эслатади. Чақалоқни ташлаб кетганлар қолиб Бўрибосар ит ўлимга хукм қилинади. Бу ҳақда адабиётшунос олим Марҳабо Кўчкорова шундай ёзади: “Қулмат подачини қийин-қистовга олган қишлоқ аҳли рамзий маънода жоҳил одамларга ишорадир. Зеро, Эшон бува бу одам зурриёди бўлган чақалоқни

<sup>1</sup> Йўлдошев Қ. Умид ёғдуси // Нурилла Чори. Ташвиши йўқ одамлар. Faafur Fулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2019. 99-бет.

## Ҳикояларда қаҳрамонлар психологиязими

дунёга келтириб, кўчага ташлаб кетгандарга хукм ўқимасдан, чақалоқни топиб олган онгиз бир ҳайвон Кулмат подачининг ити Бўрибосарни осувга хукм қиласди”<sup>2</sup>. Бўрибосарни осадилар, жон беролмай қийналган итни Тиркашов муаллимнинг буйруғи билан бир бўз бола пичоқлаб юборади.

Ҳикояда инсоният бутун жонзотлар ичра энг гўзали, афзали-ю аълоси дейилишига қарамай, шу билан бирга энг тубани эканига ҳам ишора қилинади. Чақалоқнинг ташлаб кетилиши ўзи бир фожиа бўлса, айбор қолиб, Бўрибосар итнинг осиб ўлдирилиши жиноятнинг жиноят билан ёпилаётганини кўрсатади. Тақдир ўйинини қарангки, чақалоқни ҳам келиб-келиб умри бўйи тирноққа зор ўтиб, ўз дарди ўзига етиб-ортиб қоладиган Кулмат чўпоннинг эшигига ташлаб кетишади. Сирти пўрим, аммо ичи чиркин жамиятнинг ягона тоза қалбли аъзоси – Кулмат чўпон ҳеч ким дилдан ачинмаган чақалоққа ичдан куяди. Бу ачиниш беихтиёр “Эҳ, сени шу кўйга солганинг насли куйсин!” деган сўзлар билан тилига чиқиб кетганини билмай қолади. Бу гап дарҳол Тиркашов муаллимга тошдай тегади, шундан сўнг муаллим бошлиқ йиғилганларнинг ҳаммаси Кулмат чолнинг ўзини ношудликда, бойўғлидек бехосиятликда айблайдилар. Ёзувчи чақалоқнинг эгаси ким эканини, ҳатто чақалоқни кўмишга йиғилган одамлар орасида унинг эгаси ҳам борлигини асло айтмайди. Бироқ, нозик ишоралар орқали уни топиш мумкин. Оломон орасида чақалоқни ташлаб кетган одам ҳам борлигини ва у ҳам ҳамма қатори Бўрибосарнинг жон талашиб осилиб ўлишини бемалол томоша қилганини китобхон фахмлайди.

Кулмат чўпон ниҳоятда мураккаб образ. Асар бошида унинг юввош, беозор қиёфаси гавдаланса, кейинчалик, изтиробга, армонга тўла қалби намоён бўлиб боради. Ҳикояда, ҳатто, шундай ўрин ҳам борки, чўпон, беихтиёр Худога иддао ҳам қиласди. Ўзининг тирноқсиз, “бойўғлидай бехосият” қилиб яратилгани учун Яратганни айблайди. Лекин оний юз берган бу исён тезлик билан чўпонни итоатга қайтаради. “Эй, Тангрим мендан ўтгандир. Мендан бўлмаса аждодимдан ўтгандир. Майли, нима берган бўлсанг барига, қайғунгаям, қувончингаям шукур! Аммо мен сенинг луқмаси ҳаром, хирсига кул бандаларингдан нафратланаман. Нафратлансанм нима қиласай, ўзинг айт!?”<sup>3</sup> Кулмат чол изтироб чекар экан, унинг руҳиятида гоҳ исён алнга олади, гоҳ итоатга келади. Бу – унинг руҳиятида кечаётган талотўп ва ғам-қайғу даражасини ифодалашга хизмат қилган.

Ҳикоянинг сюжет қурилиши у қадар мураккаб эмас, аммо, айрим муаммоларнинг ечими китобхон зеҳнига ҳавола этилади. Чўпон тақдирга тан берар экан, жамиятдаги ноҳақлик, инсонлардаги адолатсизликни кўриб қаттиқ хафа бўлади. Айниқса, чақалоқ билан бўлиб ўтган воқеа унинг шундоқ ҳам рангиз ўтаётган ҳаётига янада қоронғилик олиб киради. Кулмат чўпон асар охирида “самоварчи чол” бўлиб қолади. Бу ҳодисанинг қандай юз берганини айрим ишоралар орқали илғаш мумкин.

<sup>2</sup> Қўчкорова М. Нурилла Чори ҳикояларида неомифологизм унсурлари. Zijo.uz.

<sup>3</sup> Нурилла Чори. Ташвиши йўқ одамлар.Faafur Fулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2019. 54-бет.

## Рұксора ТҮЛАБОЕВА

Ніхоят асар сүнгіда Құлмат чүпоннинг ақлдан озғани ҳақида айрим ишоралар берилған. “Унинг ҳар замонда сакраб, қўлини баланд-баланд чўзиб рақсга тушиш одати борлигиниям, қишлоқ этагидаги кўл балчигига ағанаб, шалварини байроқ қилиб чопиб юришиниям кўрганлар бор”<sup>4</sup>. Ёзувчи бирор ўринда “Мана бундай бўлган эди” тарзда ифода бермайди. У шундай ишоралар берадики, ишоралар ифодага олиб боради.

Нурилла Чорининг “Қизғалдоқ”, “Бўрон тинган кеча” номли ҳикояларида ҳам инсон рухияти манзаралари акс эттирилған. Айниқса, “Қизғалдоқ” ҳикояси инсон рухиятининг нақадар мураккаб, сирли, жумбоқли эканини кўрсатади. Ҳикояда Турдихол энанинг ёшлигига бева қолиб, икки фарзандини ёлғиз ўзи вояга етказгани, кейинчалик эса, қизи Тўлғонойнинг дардидаги куйиб яшагани қаламга олинган. “Бўрон тинган кеча” ҳикоясида эса Шаймардон полвоннинг тоғаси билан даврага тушиб қолиши, шу аснода бутун ўтмиши кўз ўнгига гавдаланиб, тоғанинг иззатига қўлини баланд кўтариб, курашмай кетиб қолиши тасвирланади. Бу икки ҳикоя ўзидаги миллатга хос белгилар, миллий руҳни акс эттириши билан ажралиб туради. “Қизғалдоқ” ҳикоясида қиз бола нафақат ўзи, балки бутун оиласининг шаъни, ор-номуси экани қаламга олинса, “Бўрон тинган кеча”да полвонларнинг мардлиги, ор-номусли, ғурурли қишлоқ кишиларининг қиёфаси акс эттирилади.

Нурилланинг ҳикояларида руҳий кечинма ва изтироблар фожиалар фонида берилади. Зоро, ҳақиқат ҳам шундаки, изтироблар юз берган фожиаларнинг маҳсули ўлароқ юзага чиқади. “Қизғалдоқ” ҳикоясида Турдихол кампир ёлғиз ўзи катта қилган қизи Тўлғонойни Эшпўлат даллолга келин қилиб бераркан, оқибатда ўзини қандай фожиа кутиб турганини ҳали билмайди. Ҳикояда Турдихол кампирнинг изтироби, битмас-туганмас ғам-қайғуси ниҳоятда ишонарли тасвирланған. Бу ҳикояда ҳам юз берган фожиа Нурилла Чори услубига хос очиқдан ошкор “Мана шундай бўлган эди” деган манзарани четлаб ўтади. Тўлғонойнинг ақлдан озганини, ўлганини, буларнинг ҳаммасига биттагина ноаниқ ҳолат сабаб бўлганини ишоралар орқали билиб олиш мумкин. “Қондош бўлса-да, ёндош эмас, номуссиз, деб қарғардингиз-ку, эна!”<sup>5</sup> дер экан Тўлғонойнинг бу гапидан бироз ноxуш ҳодисага ишора қилинаётгани гира-шира намоён бўлади.

Асли ҳамма гап Тўлғонойни “бузук”ка чиқарған Эшпўлнинг ўғлида экани негадир китобда берилмаган. Бироқ ҳикоянинг Ziyo.uz.ga юкланган вариантида айни шу ҳолат қаламга олиб ўтилади. Балки китобнинг кейинги нашрларида ёзувчи ана шу ҳолатни ҳам киритиб ўтса, ҳикоядаги зиддиятнинг келиб чиқиш сабаби ёрқинроқ чизилған бўлар эди. Бу ҳодиса Турдихол кампирнинг умри бўйи битмас-туганмас изтиробига сабабчи бўлади. Тўлғонойнинг ақлдан озиб, кейинчалик вафот этганини орадан

<sup>4</sup> Нурилла Чори. Ташвиши йўқ одамлар. Faafur Fулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2019. 56-бет.

<sup>5</sup> Нурилла Чори. Ташвиши йўқ одамлар. Faafur Fулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2019. 35-бет.

## Ҳикояларда қаҳрамонлар психологиязими

анчагина вақт ўтиши билан англаш мумкин. Тўлғоной “ойнинг тўлин бўлишини, қизгалдоқнинг қийғос очилишини кутди. Кундузи онасига ҳам кўринмайдиган, тунда эса чанқовуз чертиб тентирайдиган одат чиқазиб, “Қизғалдоқман!” деб даъвоям қила бошлади. Кампир қизини жин чалган билиб, фол кўрдириб, кулранг товуқ қони энмаганига йўйиб, кўк улоқнинг ҳам бошини олдириб юрган кунларнинг ойдин тунида Тўлғоной қизғалдоқлар орасида чанқовуз чала-чала ғойиб бўлиб қолди. У ойга йўл олдими, қаро ерга қоришдими, унисини Қизғалдоқ одамлари билмайди”<sup>6</sup>.

Ҳикояда Турдихол кампир руҳий ҳолати жуда таъсирли берилган. У бир томондан, маъсума қизининг айбиз эканини исботлай олмай ожиз қолса, иккинчи томондан дардга чалинган қизини даволаш чорасини тополмай куяди. Кейинчалик эса, қизининг дардидан ўзига даво топилмайди. Унинг руҳиятидаги ғам-қайғу, изтироб хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари орқали намоён бўлади. Бу адабиётшуносликда психологизмнинг динамик принципига тўғри келади.

“Динамик принцип – романда ёзувчи учун ички дунёнинг – руҳнинг кечинмаларини ташқи қиёфа, ҳолат ва хатти-ҳаракатларда кўринишини тасвиrlаш. Ҳиссиётнинг динамик равища, (босқичма-босқич) ривожланиб бориши. Ривожланган сайин қаҳрамон қалби ўзининг борлигини намоён этади”<sup>7</sup>.

Психологизмнинг ҳар қандай принцип ёки қонуниятларига тўғри келмасин, аввало, ёзувчининг маҳорати бадиий асар қучини баҳолайди. Акс ҳолда руҳий тасвиrnинг бир неча принципларидан фойланган ҳолда ҳам нўноқ асар пайдо бўлиши адабиётшуносларга сир эмас.

Мустақиллик даври ёш носирлари авлодининг вакили ҳисобланмиш Нурилла Чорининг ҳикояларида инсон руҳиятининг теран ифодалари акс этади. У ўз асарларида оддий қишлоқ кишиларини тасвиrlаш билан бирга уларнинг катта қалби, изтиробу кечинмаларини ҳам маҳорат билан ифодалай олди.



<sup>6</sup> Нурилла Чори. Ташвиши йўқ одамлар. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Т.: 2019. 40-бет.

<sup>7</sup> Умурров Ҳ. Адабиётшунослик назарияси. – Тошкент, Халқ мероси нашриёти, 2004. – Б.50–52

# Унутмас мени боғим



Дадаҳон  
НУРИЙ

## Меҳмон

Ҳикоя



Киши этаги узилиб, баҳорнинг биринчи ойи бошланиши билан соҳил бўйлаб юқоридан илиқ шамол эса бошлайди-да, бир хафтага қолдирмай нафаси теккан ўт-ўлан, дов-дараҳтлар куртагини бўрттириб юборади. Қайнарсойдаги толларнинг новдаларида қоврилган хандон пистасидай мунчоқ-мунчоқ шодалар пайдо бўлади. Қиши совуғидан қорайиб кетган наъматак шохларига сув югуриб бўйга етган қизларнинг бармоғидай мулоҳим ва киши диққатини тортувчи бўлиб қолади. Мижози енгилроқ бодомлар ҳаммадан авват гулга бурканиб, ўз кўркини намойиш қилишга тушади.

Мана шу паллалар Боғистонда бўлсангиз борми, табиатнинг удда-бурулиги-ю, моҳирона санъатига қойил қолмай иложингиз йўқ.

Айниқса апрель охирлаб, тоғу тошлар ям-яшил либосга бурканиб, қирмизи лолалар қуёш нурида билур қадаҳдай товланганида бу ернинг файзи жуда бўлакча бўлади.

Илгари шаҳарликлар бу томонларга кам келишарди. Йўл кенгайтирилиб, автобус қатнай бошлаганидан бери уларнинг кети узилмай қолди. Айниқса “лола сайли” ишқибозлари жуда кўпайиб кетди. Шанба, якшанба кунлари қишлоқ ва унинг сўлим қир этаклари гавжум бўлади: кимдир мусиқа чалади, кимдир ширасиз овози билан ашула айтади, яна бирор ҳали совуқ шашти кесилмаган дарё сувида чўмилади.

Бугун жума куни бўлганиданми, боя Айиқтепада ўтирганларни хисобга олмаганда, қишлоқда сайрчи йўқ эди хисоб...

Улар довон ошиб анча ичкарилаб кетишган, табиат шавқига берилиб вақт кечга яқинлашиб қолганини сезишимаганди. Изни йўқотиб қўймаслик учун шошиб-пишиб орқага қайтдилар.

---

*Дадаҳон НУРИЙ – (1942–2021). “Ойбек” мукофоти соҳиби. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) татомолаган. Унинг “Оқшом қўшиқлари”, “Бегона”, “Боғларда баҳор”, “Осмон устуни”, “Бадном” каби кўплаб китоблари чоп этилган.*

– Радиога ҳам ишониш керак! – деди йигит тажанг овозда бир дастандан лола қўлтиқлаб олган жувон билан қизчани шагал қиялиқдан пастга туши-раркан, – тоғли ҳудудларда жала қуяди деганди. Шу сайрга эртага чиқсак ҳам бўларди-я!

– Унда оғайнингиз Азимжоннинг тўйичи!? – ҳозиржавоблик қилди жувон.

– Дарвоқе, Рустам пешонасини тириштириб кафти билан ёмғир томчи-лар қўйилиб турган юзини сидириб қўйди, – эрталабдан эшиги олдида қўл қовуштириб турмасанг бўлмайди, ошна-оғайнichiлик.

Аёл қўлидаги шамсияни қизча бошига яқинроқ тутиб шивалаб турган ёмғирдан уни химоя қиларкан, эрининг гапига қўшимча қилди:

– Шу оғайнингиз ғалати-да, аёллардай гиначи! Ўтган йили командиров-када бўлиб ўғилчасининг туғилган кунида қатнашолмаганингизни ҳали-ҳали таъна қилиб гапиради... Энди тўйни ҳам роса катта қилса керак!

– Қилади-да, магазин мудири... Умуман мана шунаقا нарсалар жонга тегди. Отпуска олгандан бери бирон кун уйда тинчгина ўтирумабмиз-а! Ҳар куни биттадан ташвиш.

– Шунинг учун ҳам сизга айтдим-да, бирон ёққа кетайлик, деб.

– Мана, бир кунга бўлса ҳам келдик-ку. Энди уйга етиб олсак, у ёғини бир ўйлашиб кўрамиз. Отпусканинг ҳам ярми кетди ҳисоб.

Ёмғир бир меъёрда эзғилаб ёғиб турар, улар қир бағридаги илон изи, майин шагалли сўқмоқдан келишарди.

Нихоят қишлоқ чеккасидаги автобус бурилиб тўхтайдиган кенг яланг-лик-бекатга етиб келишди. Бу ер бўм-бўш, ҳатто биронта одам ҳам йўқ эди.

Йигит соатига каради. “Вақт яқинлашиб қопти” деб қўйди ичида. Эрталаб ҳайдовчи, бемалол дам олаверинглар, соат олтида сўнгти рейс бўлади, ўшанда ўзим олиб кетаман, деганди.

Машина келавермади. Ёмғир авжга миниб, баданни жунжиктирадиган совуқ шабада эса бошлади. Бекат қишлоқнинг анча юқори қисмида, яйдоқ тепаликка жойлашган, атрофда бирон пана жой йўқ эди. Фақат бир ёни майдонга келиб туташган пастлиқдаги томорқанинг нариги этагида қалин да-раҳтлар ичига кўмилган ҳовли кўзга ташланар, гарчи ҳали ғира-шира тушишга анча вақт бор бўлса ҳам, у ердаги айвон шипида чараклаб ёниб турган электр чироги негадир одамнинг диққатини ўзига тортарди.

Рустам бундоқ ёнига ўгирилиб, қунишганича ўша ёққа қараб турган қизига, сўнгра хотинига қўзи тушди. Назарида боласи совқотаётгандай туюлди.

– Юринглар, сизларни ўша хонадонга ташлаб келаман. Автобус келгун-ча айвонида ўтириб турасизлар! – деди-да, қизини бағрига босиб, четан де-вор бўйлаб кета бошлади...

Гуломжон Унгур этагидаги янги токзорда ишлаётган колхозчиларга қозон-товоқ, чой қайнатадиган бак яна ҳар-хил ашқол-дашқоллар олиб кетаётган эди. Айиқтепа ёнбағрида учта сайрчига кўзи тушди. Бир эркак билан аёл ёш қизчани ўртага олиб, лолаларга кўмилиб ўтиришарди. Қизалоқ қўлини осмонга силкитиб нималардир деди, аммо йигит тракторнинг шовқинида ҳеч нарса эшитмади...

## Дадахон НУРИЙ

Пешинга борганда ҳаво түсатдан ўзгарди. Чарақлаб турган қуёш нурла-ри кўздан қочди. Олис тоғ чўққилари оша бостириб келган қоп-қора булут-лар кўк юзига парда ташлади. Сўнгра жала бошланди.

Гуломжон минг азоб билан тор, қиялама йўллардан ўтиб қишлоққа ки-риб келганида атрофга қоронгилик оралаб қолганди. Ҳовли этагидаги олма-зор ёқалаб оқувчи Пском қутуриб пишқирар, тўлқинлари кўкка сапчирди.

У тракторни катта ёнғоққа тираб тўхтатди, кабинадан сакраб тушаркан, дарё томонга кўз ташлади-да, кўпдан буён бунақа ёғингарчилик бўлмаганди, деган фикр кечди хаёлидан.

Кеч тушган сари хавотири ошиб бораётган Хосиятхон эри келганлиги-ни билиб, бироз тинчланди. Қозон остидан оловни тортиб, ташқари айвон юзига чиқди:

– Келдингизми, ҳорманг!

Гуломжон хотини юзидағи сипо-осойишталиқдан ҳайрон бўлди:

– Йўлда Исматни кўрдим, бувимиз яна оғирлашиб қоптилар. Нега бор-май, бу ерда юрибсан?

– Эшиздим. Уйда меҳмонлар бор, ташлаб кетолмадим.

Буви – Хосиятхоннинг онаси. Куздан буён қаттиқ бетоб бўлиб, бир оёқ-кўли ишламай ётар, айниқса кейинги ой давомида аҳволи хийла танглашиб қолганди.

Гуломжон хотинига, овқатингни суз-да, кейин у ҳовлига бор, деб меҳмонлар ўтирган хонага йўналди.

“Салом, амаки!” Даҳлиздан кираверишдаги эшик қанотига суюниб турган жажжигина меҳмоннинг қўнгириқдай овози йигит дикқатини ўзига қаратди.

– Ваалейкум ассалом! Ақлли, яхши қиз экансан.

Тўрда ўтирган бараваста йигит билан хушрўйгина жувон ўринларидан туриб Гуломжонга пешвоз чиқишиди.

– Уйингизга меҳмон бўлиб келдик, – деди аёл мезбонга яқинроқ турганиданми, биринчи гап бошлаб.

– Жуда яхши-да, кеннойи, одам бор жойга одам келади. Қалай зерикмас-дан ўтирибсизларми? – Гуломжон эркак томон ўгирилди.

– Бу ерни ўзимизники қилиб олдик. Телевизор кўряпмиз. Дастурхон тўкин. Қани аввал танишиб қўйалик брат. Менинг отим Рустам.

Гуломжон Рустамнинг қўлини оларкан ўзини танитди.

Ҳаммалари ўтиришиди. Орага бироз ноқулай жимлик чўкиб, уни аёл бузди:

– Боя эрталаб трактор ҳайдаб кетаётган сизмидингиз?

– Ҳа, мен эдим, сизларга қўзим тушганди, – мезбон йигит томон ўгирилди. – Хуш кўрдик, ака!

– Раҳмат-раҳмат.

– Бир айланиб келайлик дебсизларда.

– Ҳа, лола сайли қилиб чиққандик, қайтиб кетолмай денг, мана шундай сизларга кутилмаган меҳмон бўлиб қолдик!

– Меҳмон мана шуниси билан қизиқда!

– Автобус денг, бу томонга ўтолмабди. Сув осма кўприкка тегай деб оқаётганмиш. Бу, сизларда ҳар доим шунақа тошқин бўлиб турадими?

- Анчадан бери мунақа ёғмаганди.
- Ишқилиб эртага автобус келсин-да. Яна қолиб кетмайлик. Бир нозик оғайнимизни юруғи бор эди...

– Күнглиңгиз түқ бўлаверсин, эрталаб автобус албатта келади. Сув ҳадемай пасаяди. Бу ернинг шароити шу, ҳар канча жала ёғса ҳам икки-уч соатдан кейин ҳеч нарса бўлмагандай тураверади.

Хосиятхон тўлатиб ош босилган лаган қўтариб кириб, дастурхонга кўйди. Чой келтирди. Шундан кейин бошқа қўринмади...

Мөхмөнлар биринчи келадиган автобусга илиниш мақсадида барвақтроқ туришмоқчи эди. Аммо тоғ ҳавоси элитдими ёки чарчашган эканми, алламаҳалгача бош қўтармай ухлашди.

Рустам кўзини очгандা уй ичи ёришиб кетган, дераза кўзларидан ловулаб қуёш нури ёғилиб турарди. У шошиб, хотинини уйғотди ва тез кийина бошлади.

Ташқарига чиқиб осмонга кўз тикди-да, ҳайратдан ёқа ушлади. Гуломжоннинг кечаги гапида жон бор эди. Ярим кечгача қуйиб чиқсан шаррос ёмғир, осмонни қоплаб ётган паға-паға булутлардан энди ном-нишон йўқ; тип-тиник кўк юзидан терак бўйи қўтарилиб қолган қуёш ҳаммаёққа ўз селини ёғдириб турарди. Рустам ҳузур қилиб керишди, кейин ўпкасини тўлдириб нафас олди.

Шу пайт сўриток остига ўрнатилган сўрига кўзи тушди. Унга тўкин дастурхон тўшалган бўлиб, хонтахта атрофига кўрпачалар солинганди.

Бирдан мөхмөннинг эсига уй эгалари тушди. У ёқ-бу ёққа қараб уларни излаган бўлди. Шу пайт яланглик четидаги ошхонадан бир кампир чиқиб келди-да:

– Яхши ухлаб турдингларми, болам! – дея ҳол-аҳвол сўраган бўлди. Кейин йигитдан бирон садо чиқишини кутмаёқ. – Бемалол ўтириб чой ичинглар, овқат ҳам тайёр. Уй эгалари йўқ экан деб тортинманглар. Мен ҳам шу ҳовлиниң эгаси, садағанг кетайлар! – деди.

– Хола, Гуломжонлар ишга кетган чоғи. Кампир бироз тутилиб:

– Ҳа... шунақа ўғлим, – деди.

– Бизларам аzonда турмоқчи эдигу, ухлаб қопмиз, холажон.

– Ҳечқиси йўқ, дам олишга чиққансизлар, болам! – кампир дастурхонга янги дамланган чой келтириб кўяркан мөхмөннинг кўнглини қўтарган бўлди.

Томорқа этагидаги майдонда шаҳарга қатнайдиган иккинчи рейс автобус келиб тўхтади. Мөхмөнлар апил-тапил чой ичиб, энди кетмасак бўлмайди, деб туриб олишди. Кампир кўярда-қўймай, эрталабки насибани ташлаб кетманглар, деб гурунчи тирикроқ бўлса ҳам маставани сузди.

Рустам қўшни кампир орқали уй эгаларига кўпдан-кўп раҳмат айтаркан, ёнидан блокнот чиқариб нималардир ёзди:

– Гуломжонга бериб кўйинг. Бизнинг манзилимиз шу! Шаҳарга тушганда албатта кирсин.

Тепалиқдаги бекатдан қизғиши ёнбоши қўриниб турган автобус кетмакет сигнал берди.

## Дадаҳон НУРИЙ

Меҳмонлар унга аранг илинишиди.

Машина қишлоқдан чиқай деганда тезлигини пасайтирди-да, кутилмаганда асфальт йўл қиясига чиқиб тўхтади. Ҳайдовчи йигит кабинадан пастига тушди. Кейин салонда ўтирган бошқалар ҳам унга эргашиб туша бошлишди.

Рустам аввал нима гаплигини билмай, у ёқ-бу ёққа алланглади-да, нарироқ қир ёнбағридаги сўқмоқдан юқорилаб келаётган эллик-олтмиш чоғли одам тўпига, сўнгра улар ўртасидаги лапанглаб бораётган қизил духоба ёпилган тобутга кўзи тушди. Ёнида ўтирган хотинининг аста тиззасига туртиб, “Сиз зам туриңг” деган ишораси уни сергаклантирди.

Автобусда беш-олти хотин-халаждан бошқа ҳеч ким қолмади.

Машинадан тушганлар тез-тез юриб, мархумни олиб кетаётган одамлар тўпига қўшилишди-да, тобутни елкама-елка кўтариб анча наригача боришиди.

Рустам ҳам икки-уч бор тобут дастаги остига елкасини олиб борди...

Бир пайт мош гурунч соқолли кекса одам Рустамга яқинроқ келиб қулоғига шипшигандай деди:

– Бўлар, ўғлим. Отангизга раҳмат, энди қайтайлик, жойи жаннатда бўлсин! – у юзига фотиҳа тортди.

Машинадан тушган кишиларнинг айримлари катта йўл бўйига аллақачон етиб олишган, баъзилари имиллаб ҳозиргина юрган сўқмоқдан орқага қайтишарди.

– Раҳматли ажойиб аёл эди! – деб қўйди кутилмаганда ҳалиги қария бошини ҳам қилганича Рустам билан ёнма-ён бораркан. – Эри урушга кетиб қайтмади. Бояқиши ёлғиз қизи билан қолган, Бошқа турмуш курмай бутун умрини шу қизга бағишилаган. Уни вояга етказди, турмушга берди – бир фарзанди иккита бўлди. Уларнинг ёнига набиралар қўшилди... Энди армонсиз яшаса бўладиган бир пайтда, қаранг-а, ўлим чангол солганини. Ўзи дунё шунақами, дейман, доим бири кам. Ғуломжон ҳам етимликда ўсган, ота-онаси ўрнини шу аёл босиб турарди.

Рустам бошини кескин кўтариб ҳамсуҳбатига қаради:

– Қайси Ғуломжон?

– Дарвоқе, сиз уни танимайсиз. Шу ерлик ҳайдовчи йигит. Шундок автобус қайрилиб тўхтайдиган майдоннинг пастидаги ҳовли ўшанини.

– Мен танийман у йигитни. Жуда яхши танийман. Наҳот мархума унинг...

– Ҳа, мархума унинг қайнонаси эди. Худо раҳмат килсин!

Рустам миқ этмади. Эрталаб юраги сезгандай бўлганди. Унинг хаёлидан ийлт этиб, “Эрта-индин вақт топиб, кўнгил сўраб келиб кетарман”, деган фикр ўтди.

Ҳамма ўз ўрнига жойлашиб бўлганди. Рустам ҳам хотини ёнига чўкиб, қизини тиззасига олди. Автобус ўрнидан кўзғалиб, ғизиллаганича юриб кетди. Аммо кўп ўтмай Пском дарёсига қурилган катта кўприқдан берироқда тўхтади. Унинг олд эшиги очилиб бир йигит тушиб қолди.

Бу Рустам эди.

## Gapim sizga qiziqmi?



Vohidjon  
JABBOROV

### Zag'izg'on

Ko'rsam neki yaltiroq:  
To'g'nog'ichmi yo taroq,  
Sas chiqarmay olaman,  
O'zim bilmay qolaman.

Berilganman ziynatga,  
Hushim yo'qdir mehnatga.  
O'zim uchun, to'g'riman,  
Lek hammaga o'g'riman.

Qilishmagach ehtiyot,  
Demak, yo'q-da ehtiyoj.  
Endi menga hap-halol,  
Olish mumkin bemalol.

Xullas, zebga o'chroqman,  
Tannozlarga o'rtoqman.  
Qayda mo'ldir beg'amilar,  
Shu atrofda "o'troq"man.

---

*Vohidjon JABBOROV – 1961 yilda tug'ilgan. Farg'ona davlat pedagogika institutining (hozirgi FarDU) o'zbek filologiyasi fakultetini tamomlagan. "Qulog'i tishlanmagan qiz" nomli she'riy to'plami chop etilgan..*

## Chuvalchang

Savolingiz g‘alati:  
“Chang chalarmi chuvalchang?!”  
Rostin aytsam, bizlarga  
Uvol tanbur, uvol chang.

Mashshoqlikdan yiroqmiz,  
Shu ishga yo‘q hushimiz.  
Lek sharaflı bundan-da,  
Qilayotgan ishimiz.

Neki bo‘lsa ildizli  
Biz-chun murg‘ak, go‘dakdir.  
Go‘daklarga ozig‘in  
Chaynab berish kerakdir.

Bechoralar yutolmas  
Nobop, dag‘al oziqni.  
Biz ularga enaga,  
Gapim sizga qiziqmi?

Mayda chaynab yemishin  
Solib qo‘ysak og‘ziga,  
Mayda-mayda bu luqma  
Tiqilmaydi bo‘g‘ziga.

yetib borar quvvati  
Har yaprog‘u kurtakka.  
Aytaversam, ishimiz  
O‘xshab ketar ertakka.

Biz tufayli nabotot  
To‘yinadi darmonga.  
Murg‘ak, nozik nihollar  
Aylanadi o‘rmonga.

## Xartum

Qashlamoqqa yelkamni  
yetsa edi gar dumim.  
Burnim uzun bo‘lmasdi,  
O‘sma edi hartumim.

Xartum nima deysanmi?  
Sen atayqol filpanja.  
Chunki qo‘ymam tutganim,  
U misoli iskanja.

Xartumimni mensimay,  
Hazillashma, tirrancha.  
Dodlataymi bir seni,  
Iskanjada qisgancha?!

### **Maymuncha**

– Ko‘zlar ing ola-kula,  
Yuragingda g‘ulg‘ula.  
Titrayapsan, hay, muncha,  
O‘zi ne gap, maymuncha?

– Otam dedi: – Mor o‘ynat!  
U ham emish zo‘r san’at...  
Cho‘chityapti morbozlik,  
Afzalrog‘-ov dorbozlik



# *Адабий ҳаёт*

\* \* \*

**3 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Антология узбекской поэзии” номли китобнинг I ва II жиллари тақдимоти бўлиб ўтди. Ушбу китоблар Россиянинг “Ладомир” нашриётида чоп этилди.

\* \* \*

**4 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистон халқ артисти Шерали Жўраевнинг “Бир қўшиқ куйлайки...” китоби тақдимоти ўтказилди.

\* \* \*

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Бадиј таржима кенгашининг навбатдаги йигилиши бўлиб ўтди. Йигилишда Алишер Навоий асарларини араб тилига ўтириш жараёни қандай бораётгани, “Зомин қалдирғочлари” йиллик Республика семинарида таржима йўналишида иштирок этадиган ёшларнинг ишларини кўриб чиқиш ва бошқа масалалар муҳокама қилинди.

\* \* \*

Шоир Зикрилла Неъматнинг “Қатағон ўпқони” номли китоби нашрдан чиқди. Ушбу китобда “Абдурауф Фитрат ёхуд зулматда зиё излаб” номли ҳамда ўтган асрнинг йигирманчи йилларида мустабид тузум томонидан қатағон қилинган ўзбек талабаларининг аччиқ қисмати ҳақидаги “Қатағон ўпқони” номли пьесалари ўрин олган.

\* \* \*

**5 май.** Адиблар хиёбонида Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергенов таваллудининг 94 йиллиги муносабати билан “Миллат тақдирини куйлаган адаб” деб номланган хотира кечаси бўлиб ўтди.

\* \* \*

**8 май.** Адиблар хиёбонида Ўзбекистон халқ шоири Мақсуд Шайхзода ҳайкали пойида ўзбек-озар адабий алоқаларига бағишлиланган кеча бўлиб ўтди. Унда ўзбек ва озар ижодкорлари китоблар кўргазмаси ҳам ташкил этилди.

\* \* \*

**12 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, уюшма аъзоси Янгибой Қўчқоровнинг хотиралар, эсселар, таржималардан иборат “Доғистон донишманди” китоби тақдимоти ўтказилди.

\* \* \*

**15 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида таниқли қозоқ ёзувчиси ва драматурги, таржимон ва жамоат арбоби Раҳматулла Раимқулов таваллудининг 110 йиллиги муносабати билан “Қўш элнинг лочин сиймоси” номли халқаро илмий-амалий конференция ўтказилди.

\* \* \*

**16 май.** Ёзувчи ва кинодраматургFaфур Шермуҳаммаддинг турли йилларда ёзилган ва халқимиз севиб томоша қилган фильмларга асос бўлган асарлари йиғилиб, “Марди майдон” номи билан нашрдан чиқди.

\* \* \*

**22 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида жамоат арбоби, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Сарвар Азимовнинг 100 йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди.

\* \* \*

**25 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида “Кўкалдош” ўрта маҳсус ислом билим юрти томонидан Ўзбекистон мусулмонлари идораси тасарруфидаги олий ва ўрта таълим муассасалари талаба-ўқувчилари ўртасида “Энг яхши китобхон” танловининг Республика босқичи ўтказилди.

\* \* \*

**27–28 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан “Дўрмон баҳори” II адабий форуми ўтказилди. Унда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Русийзабон адабиёт, Бадиий таржима кенгashi вакиллари, ёзувчи ва шоирлар, адабиётшунослар, ижодий семинарлар қатнашчилари, уюшма томонидан ўтказилган қатор ижодий танловлар қатнашчилари иштирок этди.

\* \* \*

**30 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида публицист Назира Курбоннинг “Кечинмалар” ва “Йўлдаман” номли китоблари тақдимоти бўлиб ўтди.

\* \* \*

**31 май.** Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Нобель мукофоти совриндори Иван Буниннинг “Хилват хиёбонлар” китоби тақдимоти бўлиб ўтди. Асар ёзувчи ва таржимон Рисолат Ҳайдарова томонидан ўзбек тилига ўтирилган.

## МУНДАРИЖА

### НАЗМ

Гулистон МАТЁҚУБОВА. Онажоним – қумри қушим.	4
Исроил СУБҲОНИЙ. Мен сени танийман, хаёлчан бола.	20
Абдурасул ЖУМАҚУЛ. Орзуларинг каби учар узокқа.	26
Жамшид ПРИМОВ. Муз қозонни қайнатар күёш.	150

### НАСР

Тимур ПҮЛАТОВ. Фордаги киз. Ҳикоя.	14
Асад АСИЛ. Соф севги бекати. Ҳужжатли ҳикоя.	34
Омонхон МАМАДАЛИЕВ. Пари. Ҳикоя.	44
Лола ЖҮРАЕВА. Икки ҳикоя.	
Юрагимни ютиб юбордим.	84
Чигирик.	85
Мухаммад АЛИ. Мангу күёш. Роман. Давоми.	95

### ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА

Узок ЖҮРАҚУЛОВ. Адабий танқид ва назария таҳлили.	57
---	----

### ТАЛҚИН

Дадаҳон МУҲАММАДИЕВ. Шеъриятда мавзулар уйғунлиги.	63
--	----

### МУШОИРА

Бокий МИРЗО. Кўзларингта бир термилсан.	68
Қалдибек СЕЙДАНОВ. Юрагида абад қолганман.	69
Султон ЧОРИ. Тупротим сўзда қорилган.	71
Равшанбек УБАЕВ. Қозоқ-ўзбек туғишган жигар.	72
Аваз АБДУСАЛОМ. Саболардан сўрайман.	74
Дилфуз ЭШНОНОВА. Менга ҳам бағрингни оч само.	75
Шахзода АШРАПОВА. Туш кўрди айик.	77

### БИЗНИНГ МУЛОҚОТ

Хосият РУСТАМОВА. Шоирнинг кўнгил ўйлари.	78
---	----

### САНЪАТ

Мадина НОРЧАЕВА. Чингиз Аҳмаров ижодида портрет.	88
--	----

### МУТОЛАА

Байрам АЛИ. Ҳар қалбнинг ўз мантиғи бор.	91
--	----

### ТАДҚИҚОТ

Шоҳруҳ АБДУРАСУЛОВ.
---------------------

Эркин Аъзам драмаларида шахс ва жамият талқини.	155
---	-----

### ТАХЛИЛ

Рухсора ТЎЛАБОЕВА.
--------------------

Ҳикояларда қаҳрамонлар психологиями.	161
--------------------------------------	-----

### УНУТМАС МЕНИ БОФИМ

Дадаҳон НУРИЙ. Мехмон. Ҳикоя.	166
-------------------------------	-----

### БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Воҳиджон ЖАББОРОВ. Гапим сизга қизиқми?	171
---	-----

### АДАБИЙ ҲАЁТ

# Шарқ ўлдузи

2023

5-сон

Муассис:  
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР  
УЮШМАСИ**

\* Муаллифлар фикри  
таҳририят ижодий жамоаси нуткай  
назаридан фарқланиши мумкин.

Таҳририятга юборилган  
материаллар муаллифларга  
кайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган  
нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек  
адабиёти” ихтинослиги бўйича  
рўйхатига киритилган.

\* Журналга обуна даврий  
нашрларни етказиб берниш  
билин шугулланувчи барча  
ташкилотлар орқали амалга  
оширилади.

### Обуна индекси – 911

#### Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри,  
Бунёдкор шоҳкӯча, Адиллар хиёбони,  
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси  
биноси.

Телефонлар:  
71231-23-67, 71231-23-68 903721438  
www.sharqyulduzi.uz  
e-mail: sharqyulduzi@umail.uz  
sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишига руҳсат этилди:

14.07.2023

Қоғоз бичими 70x108 ¼<sub>16</sub>  
Офсет босма усулида офсет қоғозида  
босилди. Босма табоги 11,0.  
Шартли босма табоги 15,4.  
Нашриёт хисоб табоги 17,2.  
Адади 5600 нусха.  
Буюртма № 6

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва  
ахборот агентлигига 05.02.2016 й.  
0562-рақам билан рўйхатта олинган.  
“PRINT REBEL” МЧЖ  
матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,  
Ўрзобеев кўчаси, 35-й

Муҳаррир:

Дилфуз Махмудова

Мусаҳҳих:

Моҳира Ҳусанова

Веб-сайт муҳаррири:

Дилноза Камол

Саҳифаловчи-дизайнер:

Муаммад Алиева

Copyright © “Шарқ ўлдузи”